

**JURNALİSTİKANIN
ON QIZIL QAYDASI**

Erik FICHTELIUS

**JURNALİSTİKANIN
ON QIZIL QAYDASI**

Erik FICHTELIUS

**AJB-nin NƏŞRİ
Bakı – 2001**

Erik FICHTELIUS
Jurnalistikann
on qızıl qaydası

Azərbaycan Jurnalistlər Birliyi
nəzdində fəaliyyət göstərən
Jurnalist Sənətkarlığı İnstitutu
tərəfindən hazırlanmış və
nəşri qərara alınmışdır

Kitab Avrasiya Fondunun
qrantı çərçivəsində nəşr olunur

Tərcümə edənlər:
Hacı HACIYEV
Ramiz ƏSKƏR

Buraxılışına məsul:
Ramiz ƏSKƏR

Redaktoru:
Telman QULUZADƏ

Bakı, «.....» nəşriyyatı, 2002, 198 səh.

İÇİNDƏKİLƏR

Müəllifdən 6 Azərbaycanca nəşrinə ön söz 10

----- 1. Şövqlə işləməli! -----

Jurnalist fəaliyyətinin əsası	12	Xəbər in tərif	16
Vurğunluq və obyektivlik	13	Rakurs	18
Ruhlanmağın açarı	16	Xəbər in qiymətləndirilməsi və seçilməsi	18

----- 2. Mühüm hadisə haqqında xəbər verməli! -----

Mühümlülük meyarı	21	<i>İfadə etməli</i>	27
Jurnalistikanın tənqidi	22	<i>Şərh etməli</i>	28
Public Journalism	24	Perspektivləri görməli	29
Jurnalistin vəzifələri	25	Xəbər in qiymətləndirilməsi	30
<i>Yoxlamalı</i>	26	«Böyük balığa tilov atmalı»	32

----- 3. Planlı şəkildə işləməli! -----

Polislə əlaqə	35	<i>Öz mənbələrini açıqlamamalı!</i>	47
Sərhədləri müəyyənləşdirməli	36	<i>Ağ yalan</i>	48
Mənbələri tapmalı	37	<i>Jurnalist dim iş başında durmuş?</i>	49
Yazılı mənbələr	37	<i>İnam yaratmalı</i>	49
Şifahi mənbələr	39	Mənbələrə tənqidi yanaşmalı	51
<i>On the record</i>	41	Xəbərlərin izlənmə qaydası	53
<i>Razılışma</i>	42	Redaksiyanın təşkil edilməsi	55
<i>Off the record</i>	43	Qəbul və buraxılış reportyorları	57
<i>Fon</i>	45	Məsul nəşirin rolu	57

----- 4. Konkret məsələ haqqında danışmalı! -----

Təcəssüm	60	Detallar	67
Kiçik böyüyün aynasıdır	62	Metonimiya və metaforlar	68
Təhkiyə dramaturgiyası	63	Aydınlıq	69
		Diqqət! «Hannibal» kadrları!	65

----- 5. Hazırlaşmalı və dinləməli! -----

Hazırlıq	73	Dinləmək bacarığı	81
Sualların tərtibi	75	Müxtəlif müsahibə növləri	84
Qadağa	77	Etika məsələləri	90
		Struktur	79

----- 6. Hadisənin inkişafına mane olmamalı! -----

Telereportaj	96	<i>Standup</i>	107
<i>Hadisənin inkişafını qeyd etməli</i>	98	Radioreportaj	109
<i>Gəzginin lənəti</i>	99	<i>Radioproşələr</i>	109
<i>Əhatə</i>	100	«Natural» müsahibələr	111

Yerləşmə 102
Kameranın rakursu 105
180 dərəcəli ox, yaxud təmas oxu 105
Çıxışların çəkilişi 106

Xəbərlərin rekonstruksiyası 113
Qəzet səhifələrinin maketi 114
Addım ardınca addım 115
Qiyətləndirmə 116

----- 7. Dil mədəniyyətini qorumalı! -----

Efirdə xəbərlər 119
Mətn/ssenari 120
Efirdə danışmaq 121
Tabu 122
Anons nə üçün lazımdır? 124

Keçid mədəniyyəti 125
Zamanın uzlaşdırılması 127
Ekran dili 128
Kostyumçunun məsləhətləri 129
Dil mədəniyyətini qorumalı 130

----- 8. Yeni versiyalar yaratmalı! -----

Yeniləşmə və daimilik 132
Başlanğıcı müxtəlifləşdirməli 133
İxtisar etməli! 135
Radiomontaj 136
Süjet parçalarının miqlənməsi 137
Samitdə kəsməli 137
İkqiət nəfəsalmadan qaçmalı 137
Ton 138
Səs toqquşmasından qaçmalı 138
Telesüjetin montajı 138
Keçidlər 139

Reportyor mətni 142
Teletəhkiyə məharəti 142
Daxili monoqlar 143
Mikşləmə 143
Birbaşa montaj 144
Emosional kadrları
şərh etməli 145
Musiqi və qrafika 145
Arxiv stop-kadrları 146
Mənbələri işarələməli 147
Məhəllidən ümumilliyə 148

----- 9. Nəticələrə qarşı neytral olmalı! -----

Dilemma 150
1-ci nümunə: Donuzlar buxtası 152
2-ci nümunə: «Bufors» 154
3-cü nümunə: Norrmalmstorget
meydanunda dram 156

Etika prinsipləri 157
4-cü nümunə: Liseçil 158
5-ci nümunə: Osloda qaçqınlar 160
KİV hakimiyyəti 162

----- 10. Zamanla ayaqlaşmalı! -----

İnqilab 165
Kompüter hücumu 166
Matroslar hakimiyyəti ələ alırlar 167

Hakimiyyət xalqa keçir 168
Jurnalistə qarşı yeni tələblər 169
Sərhədlərin silinməsi 171

MÜƏLLİFDƏN

Neçə onilliklər bundan əvvəl İsveçdə nə jurnalistika fakültəsi, nə də jurnalistika şöbəsi var idi. Bu sənəti öyrənmək üçün heç bir yer yox idi, buna görə də bu sənətin sirlərinə praktikada yiyələnmək istəyən gənclər redaksiyalarda pulsuz işləməyə məcbur idilər və bu yolla öyrəndiklərini başqalarına çatdırırdılar. Yalnız 60-cı illərdə ölkədə jurnalistlərin professional təhsili qaydaya salıldı və bu təhsil universitet statusu aldı. Jurnalistika elmi araşdırmalar predmeti oldu və bu gün ölkənin bir çox xalq məktəbləri və gimnaziyaları kütləvi informasiya vasitələri və kommunikasiya sahəsində müxtəlif təhsil proqramları irəli sürürlər. Bu da təbiidir, çünki jurnalist olmaq üçün təkcə təcrübə kifayət deyil, bunun üçün dərin akademik hazırlıq, erudisiya və müxtəlif sahələri bilmək zəruridir.

Əlbəttə, bu gün jurnalistikaya müxtəlif yollarla gəlmək olar. Mən özüm 17 yaşında olarkən doğma şəhərim Upsaladakı qəzetdə praktikant kimi işə başlamışdım. Redaksiyadakı əməkdaşları əvəz edərək aldığım honorar və qazandığım pulla yaşayırdım, eyni zamanda Upsala universitetinin ictimaiyyət fakültəsində oxuyurdum.

Jurnalist sənətinin əsaslarını mən həmkarlarımdan – səs operatorlarından, operatorlardan, montajçılardan və redaktorlardan öyrənmişəm. Çalışdığım «Upsala Nya Tidning»in («Yeni Upsala qəzeti») fotoqrafı məni başa saldı ki, tapşırığa və ya müsahibə almağa gedərkən adamlardan nə soruşmaq lazımdır və məqalələri necə yazmaq olar. Radioda iş başlayanda mənə hamilik edən səs operatoru radionu necə «yaratmaqdan» bəhs etdi. İsveç Televiziyasının «Aktuell» xəbərlər proqramının redaksiyasında operatorlar və videomontaj rejissorları bu elektron informasiya vasitəsinin sirlərini mənə öyrətdilər. Əlbəttə, jurnalist həmkarlarım mənə həmişə kömək edirdilər.

Daha çox radio və televiziya reportyor kimi çalışdığım 30 ildən sonra öz təcrübəmi bu gün jurnalist sənətinin əsaslarını öyrənənlərlə bölüşmək istəyirəm. Bu illər ərzində nə

öyrənmişəmsə, bunlar mənim formalaşdırdığım jurnalistikanın «qanunlarında» öz əksini tapmışdır və bunlar son 20 ildə İsveçin və Skandinaviyanın ali jurnalistika məktəblərində oxuduğum mühazirələrin əsasını təşkil edir. Əlbəttə, bu əsaslar dəfələrlə dəyişdirilmiş və əlavələrə məruz qalmışdır. Stokholm universiteti nəzdindəki jurnalistika şöbəsində professor fəaliyyəti ilə məşğul olduğum dövr mənə imkan vermişdir ki, yeni materiallar toplayım və başladığım işi axıra çatdırım.

Jurnalist sənətinə yiyələnməyə başladığım illərdə mən özüm bu cür kitablar tapa bilmirdim. «Jurnalistikanın on qızıl qaydası» sadəcə olaraq xəbərlərlə necə işləmək barədə sırf praktiki məsləhətləri əhatə etmir, o həm də jurnalistika sənətinə nəzəri girişdir. Kitabda səsyzama texnikası, xəbər, müsahibə və montaj fəsiləri əsas yer tutur və bunlar müasir demokratik cəmiyyətdə jurnalistin oynadığı rol barədə, bizim dövrdə hakimiyyət orqanlarının media qurumlarına qarşı təzyiqinin necə dəyişdiyi barədə nəzəri düşüncələrlə tamamlanır.

Kitab ilk növbədə jurnalistika fakültələrinin tələbələri üçün nəzərdə tutulmuşdur, ancaq inanıram ki, bu gün kütləvi informasiya vasitələri və kommunikasiya sahəsində fəal şəkildə çalışanlar üçün də faydalı olacaqdır.

Erik Fichtelius

FOREWORD

This book was written primarily to my students and new colleagues in Sweden. But it turns out that my text has been of interest also to colleagues in other countries.

The Ten Golden Rules has already been published in Russian, Arabic, Armenian, and a number of other translations are on its way. This is one of the few introductions to newsjasting produced outside USA or Great Britain that is widely spread to other countries. Yet some of the main theses in the book is independence and objectivity in newsjasting, main features of journalistic ideals in the western world.

After the great political and economic changes in the former "East Block countries" or in the Soviet Union itself I realise that there is a great need for change in the ways journalists work and how new, liberal press laws can be applied. I fully understand the difficulties, but my experience is that journalists all over the world many times share the same basic values of our trade, regardless of what political and economic system we happen to work within.

What I hold most important is editorial independence towards both the political and the economic/commercial powers in a country. The purpose of journalism is to be at service to the public, to our readers, listeners and viewers. To serve this purpose we should not take orders from either the government/political power or those companies or business interests we report about and that sometimes finance our publications through advertisements. This is what I call the double independence – independence from political and economic powers.

Easy to say, harder to do in all countries and systems. But in order to let news value, and news value alone decide what should be published, we need to know the tools of our trade.

I try to be as explicit and concrete as possible in telling about how to produce news. Thus I hope this book can be of help and joy to whoever that wants to get into newsjacking and newsreporting.

I am very proud that my colleagues in the Azerbaijan Journalist Union has put so much engagement and effort in producing and distributing my book in Azerbaijan. They have obviously understood my first golden rule; "Engage yourself" even before I wrote it. I sincerely hope that my experience from more than 30 years of news reporting for radio and television, and lecturing on journalism in Sweden and around the world will be applicable also in your daily work.

Stockholm in October 2001

Erik Fijhtelius

AZƏRBAYCANCA NƏŞRİNƏ ÖNSÖZ

Bu kitab ilk növbədə mənim İsveçdəki tələbələrım və yeni həmkarlarım üçün yazılmışdır. Lakin məlum oldu ki, mənim dərsləyım başqa ölkələrdəki həmkarlarım üçün də maraqlıdır.

«Jurnalistikanın on qızıl qaydası» artıq rus, ərəb və erməni dillərində çapdan çıxmışdır. Kitabın başqa dillərə tərcüməsi üzərində iş davam edir.

Bu, informasiya yayımına dair ABŞ və Böyük Britaniyadan kənarında çıxan və başqa ölkələrdə də geniş yayılan nəşrlərə yazdığım önsözlərdən biridir. Kitabdakı bir sıra başlıca tezislər xəbərin müstəqil və obyektiv şəkildə verilməsi məsələlərinə, Qərblə ələmində jurnalist idəllarının əsas dəyərlərinə həsr edilmişdir.

Kəçmiş sosialist bloku ölkələrində və SSRİ-də baş verən böyük siyasi və iqtisadi dəyişikliklərdən sonra mən yəqin etdim ki, jurnalistlərin fəaliyyətində də ciddi təbəddülatə, mətbuat haqqında yeni və liberal qanunların tətbiqinə ehtiyac var. Mövcud çətinliklər mənə tamamilə aydındır və mən öz təcrübəmdən bilərəm ki, hansı siyasi və iqtisadi sistemdə işləməsindən asılı olmayaraq jurnalistlər bütün dünyada bizim peşəmizin ən əsas dəyərləri barədə yekdil fikirdədirlər.

Redaksiyaların ölkənin siyasi, iqtisadi və biznes qruplarından asılı olmaması mənim üçün ən əsas meyarlardan biridir. Jurnalistikanın məqsədi xalqa, oxuculara, dinləyicilərə və tamaşaçılara xidmət etməkdən ibarətdir. Bu məqsədə çatmaq üçün biz nə dövlət və siyasət qurumlarının, nə də reklam verməklə bizi vaxtaşırı maliyyələşdirən şirkətlərin və maliyyə qruplarının qaydalarına tabe olmamalıyıq. Mən məhz bunu müstəqillik adlandırardım, həm siyasi, həm də iqtisadi qüvvələrdən asılı olmayan ikiqat müstəqillik!

Qeyd etmək lazımdır ki, bütün ölkələrdə və sistemlərdə işləmək getdikcə çətinləşir. Xəbərlərin dəyərini saxlamaq üçün nəyin çap olunmasını izah etmək lazımdır. Bunun üçün də biz öz sənətimizə yaxşı yiyələnməliyik.

İnformasiyanı necə yaratmaqla bağlı mən öz mülahizələrimdə dəqiq və konkret olmağa çalışmışam. Buna görə də mənə elə gəlir ki, bu kitab informasiyanı hazırlayan və yayanlar üçün bir vəsait ola bilər.

Mən çox iftixar edirəm ki, Azərbaycan Jurnalistlər Birliyindən olan həmkarlarım mənim kitabımın Azərbaycanda nəşr olunması və yayılması üçün böyük zəhmət çəkmişlər. Onlar mənim «Şövqlə işləməli!» adlanan birinci qızıl qaydamı kifayət qədər dəqiq, həm də mən bu barədə yazmazdan xeyli əvvəl başa düşmüşlər.

Mən səmimi olaraq ümid edirəm ki, İsveçdə 30 il ərzində radio və televiziya xəbərlər redaksiyasının reportyoru işləyən və jurnalistikadan mühazirələr oxuyan bir şəxs kimi mənim təcrübəm digər ölkələrdə olduğu qədər sizin gündəlik fəaliyyətinizdə də tətbiq oluna bilər.

Erik Fichtelius.

Stokholm, oktyabr, 2001-ci il.

1. ŞÖVQLƏ İŞLƏMƏLİ!

«Yaxşı jurnalistikanın», yəni insanların laqeyd qala bilmədiyini, bizi əhatə edən dünyada baş verənləri daha yaxşı anlamağımıza kömək edən jurnalistikanın açarı haradadır? Öz auditoriyası üçün nəzərdə tutulan xəbərin gözdən qaçmaması naminə jurnalist nə etməlidir?

Sadə bir təcrübə aparın: son xəbərlər verilərəkən radionu və ya televiziyanı açın, qəzetin birinci səhifəsinə nəzər salın. Yarım saatdan sonra oxuduğunuzu, dinlədiyinizi və ya baxdığınızı yada salmağa çalışın. Çox şeyin artıq unudulduğu məlum olacaq. Eyni zamanda, yəqin ki, bir neçə gün əvvəl oxuduğunuz, eşitdiyiniz və ya gördüyünüz hələ də yadınızdadır. Nə üçün belə olur?

JURNALİSTİN FƏALİYYƏTİNİN ƏSASI

Xəbərləri vermək prosesinin əsasını informasiya materialının toplanmasını və yayılmasını təşkil edən redaksiyaların və agentliklərin əlaqəli işi təşkil edir. Bu işin təməlində isə xəbəri tapan, onun mənasını açan və yazan reportyor dayanır.

Reportyorun vəzifəsi görmək, eşitmək, duymaq və hadisəni öz auditoriyasına çatdırmaqdır. Söhbətin aparıcısı yoxdursa, xəbər də olmayacaq. Söhbət aparının özü hadisəyə həvəs və maraq göstərməlidir ki, onun barəsində darıxdırıcı şəkildə yox, şövqlə danışa bilsin. Beləliklə, burada söhbət təkcə reportyorun məlumat vermək vəzifəsindən deyil, həm də danışmaq həvəsindən gedir.

Yaxşı jurnalistikanın mayasında reportyorun özünün həvəsi dayanır. Öz işinin vurğunu olan jurnalist ətrafda baş verən nə varsa, onunla maraqlanır və hadisələrdən baş çıxarmağa çalışır ki, bu barədə öz auditoriyasına məlumat versin. Söhbət açdığı məsələ mühüm və maraqlı olmalı, cansıxıcı olmamalı, ictimaiyyət üçün

əhəmiyyət kəsb etməlidir. Çox zaman repotyor hadisənin nəinki şahidi və iştirakçısı, həm də xəbəri birinci çatdıran adamdır. Jurnalistin üstünlüyü ondadır ki, o öz oxucularına, dinləyicilərinə və tamaşaçılarına hadisə haqqında birinci məlumat verir.

Reportyorun qarşısına çox maneələr çıxır. Bu pul qıtlığı, vaxtın, ideyaların və cəsarətin azlığı ola bilər. İşində ona laqeydlik, tənbellik, qorxaqlıq da təsir göstərə bilər. Lakin jurnalistin öz işinə bəslədiyi həvəs bu çətinliklərin öhdəsindən gəlməyə imkan verir. Bu və ya digər şey haqqında auditoriyaya məlumat verib-verməmək məsələsində o öz intuisiyasına və hisslərinə arxalanmalıdır.

Pulun və vaxtın olmamasına istinad etmək redaksiyalarda geniş yayılmış bəhanədir: «Bilirsən, biz bu məsələ ilə məşğul ola bilmərik, pulumuz yoxdur». Əlbəttə, iqtisadi çətinlik bütün redaksiyalara, o cümlədən İsveç redaksiyalarına xas olan cəhətdir. İsveçin regionlarındakı radio və televiziya stansiyalarında çox vaxt iki repotyor bütün xəbərlər buraxılışını öz üzərinə götürməli olur. Belə şəraitdə çoxları jurnalist təhqiqatı ilə məşğul olmağa və ya xəbər axtarmağa imkan tapmır. Resursların olmaması barədə şikayət çox vaxt əməkdaşların və redaktorların təşəbbüskarsızlığına dəlalət edir. Öz işinin vurğunu olan jurnalist dağı dağ üstə qoymağı da bacarar.

VURĞUNLUQ VƏ OBYEKTİVLİK

Bizim peşəmizin ziddiyyətlərindən biri ondan irəli gəlir ki, jurnalist bir tərəfdən mövzu ilə yaşamalını, digər tərəfdən bu mövzunu işləyərkən obyektiv olmağa çalışmalıdır. Hər birimiz həqiqəti özümüə görə qiymətləndiririk, reporytor isə çalışmalıdır ki, hadisə haqqında məlumat verərkən və ya baş verənlər barədə öz fikrini bildirərkən son dərəcə obyektiv və nəzakətli olsun, oxuculara, dinləyicilərə və ya tamaşaçılara söyləməsin ki, onun fikrincə nə olmalı idi. Reportyor hadisə yerindən xəbər verir, ancaq quldurları tutmaq və ya yangını söndürmək onun vəzifəsi deyil.

Vurğunluq və obyektivlik arasında gözlə görünməyən bir sərhəd vardır. Öz işinə başı qarışan reportyor bu sərhəddi keçən kimi obyektivliyi unudur və hər məsələ barədə öz fikirlərini auditoriyaya qəbul etdirməyə çalışır və beləliklə, jurnalistdən peyğəmbərə çevrilir.

Gəlin konkret bir misalı nəzərdən keçirək. Bu, Eresun boğazından keçən körpünün salınması ilə bağlıdır və bu hadisə İsveçdə çox böyük mübahisələrə və müzakirələrə səbəb olmuşdur. Öz işinə vurğun olan jurnalist dərhal deyəcək ki, bu, mühüm müzakirə mövzudur. Bu əhvalat intriqadan xali deyil, burada pul, emosiya, konflikt, siyasət, ekologiya məsələləri bir-birinə qarışır... Layihə müəlliflərinin fikrincə, körpü Baltik dənizinin hər iki sahilində Eresun regionunu, iki ölkəni bir-birinə bağlayacaq. Beləliklə, İsveçin Malmö şəhəri və Danimarkanın paytaxtı Kopenhagen yeni mədəni və iqtisadi konqlemerat kimi birləşəcəklər. Körpü texniki baxımdan nəhəng, mürəkkəb inşaat layihəsidir və bunu həyata keçirmək üçün böyük işçi qüvvəsi və geniş miqyasda nəqliyyat daşımaları tələb olunur. Bir tərəfdən, tikinti yalnız körpü dirəklərin təməlinin qoyulduğu yerlərdə deyil, bütün Baltik dənizində və Eresuna yaxın rayonlarda ətraf mühitə təsir edəcək, heyvanat aləmi, bitkilər, balıq vətəgələri üçün təhlükə yaradacaq. Digər tərəfdən, tikinti bir çox Danimarka və İsveç müəssisələri üçün milyardlarla kron investisiya deməkdir. İsveç hökuməti iki düşərgəyə bölündü. Bu cür kəskin və konfliktli mövzu hər bir jurnalisti cəlb edə bilər. Ancaq jurnalist unutmamalıdır ki, onun vəzifəsi layihə ilə bağlı baş verən hadisələr barədə cəmiyyətə informasiya verməkdir, körpünün tikilib-tikilməməsi onun işi deyil*.

Ola bilsin ki, bizim peşəmizin ən mürəkkəb cəhəti qərəzsizlik və işgüzarlıq prinsiplərinə əməl etməkdir. Reportyor onu maraqlandıran mövzu ilə bağlı faktları tapmaqla kifayətlənməməli, eyni zamanda bu mövzu ilə yaşamalı, həyəcanlanmalı, mübahisəli məsələlər ətrafında yaranan şəraitə nüfuz etməlidir, lakin bu kiminsə tərəfini saxlayacaq dərəcədə olmamalıdır. Kim ki xəbərlərlə işləyir, o, maksimum obyektivliyə

çalışmalı, bu və ya digər tərəfə rəğbətini bildirməməlidir. Əlbəttə, bu, asan iş deyil, amma onun çətin olmasını bəhanə edib bu məqsədə çatmaqdan imtina etmək olmaz.

Hər şeyə oxucunun, tamaşaçının, dinləyicinin gözü ilə baxın. Razılaşın ki, onların jurnalistin şəxsi simpatiyası və ya antipatiyası ilə boyanmamış informasiya almağa haqqı var. Bir çox həmkarlarımız bu vəzifənin öhdəsindən layiqincə gələ bilmirlər və buna görə də məsələnin bu cür qoyuluşu ilə razılaşa bilmirlər. Hər halda jurnalistin həvəsi ilə onun obyektivliyi arasındakı bəzi ziddiyyətlər olduğunu qəbul etmək, anlamaq, eyni zamanda bizim sənətimizin tələblərinə əsasən onları bir-birindən ayırmaq lazımdır.

Rollar arasında qoyulan sədd ona gətirib çıxarır ki, bəzən biz sosial təcrid hissi keçirməli oluruq. Jurnalist hadisələr haqqında xəbər yayır, amma bu hadisələrdə iştirak etmir, bu sistemin içində olsa da, elə bil eyni zamanda ondan kənarında dayanır. Şahidi olduğu hadisələrin iştirakçılarının bu və ya digər məsələ barədə öz fikirlərini demək imkanı var, reportyor isə bir qədər kənarında dayanmaq məcburiyyətindədir: «Mən burada ona görə deyiləm ki, rəyimi söyləyim, ona görəyəm ki,

---

-----
*Bir çox müzakirələrdən sonra Eresun boğazı üzərində 7,8 kilometr uzunluğunda körpü salınması qərara alınmışdır (red.) sizin nə rəydə olduğunuz və nə etdiyiniz barədə xəbər verim». Jurnalistlərin bəziləri bunu çox ağırlı keçirirlər. Axı material üzərində işlədiyi zaman reportyor insanlarla tanış olur, onların keçirdikləri hissləri bölüşür, onların həyəcanlarına şərik olur və ya onlarla birlikdə hiddətlənir və birdən hansı andasa ümumi fikirdən kənarında qalmağa məcbur olur ki, öz işini qərəzsiz yerinə yetirmək üçün imkan əldə etsin. Jurnalist də digər peşə sahibləri kimi adi insandır. Lakin real həyatda şəxsi və ictimai həyat arasında sərhəd qoymaq asan iş deyil.

Beləliklə, jurnalistin marağı və öz işinə vurğunluğu arasında sərhəd olmalıdır. Bizim peşəmiz üçün bu şərtin o qədər mühüm əhəmiyyəti var ki, dərc olunan materialların nəticəsi baxımından mən bu məsələyə dəfələrlə dönməli olacağam. Vurğunluqla

obyektivlik arasındakı ziddiyyət bizim cəmiyyətdəki rolumuzun ən əsas cəhətini təşkil edir.

RUHLANMAĞIN AÇARI

Reportyor üzərində işlədiyi mövzudan ruhlanmalıdır ki, onun öhdəsindən uğurla gələ bilsin. Bu halda jurnalistin şövqü onun üçün ruhlandırıcı açaqdır. Bəzi məlumatları yığandan sonra çox vaxt bunların xəbər olub-olmayacağını bilmək çətindir. Beş ekizin doğulmasından xəbər tutan və bu barədə məlumat verən jurnalistlər güman etməzdilər ki, bu xəbər bütün dünyaya yayılacaq. Çern adasına* bağlanan körpünün uçması barədə redaksiyalara və jurnalistlərə ilk zənglər gələrkən zəng vuranlardan xahiş olunurdu ki, zəhlə tökməsinlər, çünki hamı bu qənaətdə idi ki, bunu edənlər sərxoş adamlardır. Bəzən xəbərlər ümummilli kütləvi informasiya vasitələrinin relaksiyalarına həftələr və aylar keçəndən sonra gəlib çatır.

---

*Çern adasına bağlanan körpü İsveçin ən nəhəng tağlı körpüsüdür. 1980-ci ilin yanvarında qaralıqda və dumanda öz yolunu azan bir gəmi körpüyə dəymişdi. Bunun nəticəsində körpü uçmuş, 7 avtomobil suya düşmüş, 8 adam həlak olmuşdu. Yeni körpü rekord sürətlə tikilmiş və 1981-ci ilin noyabrında istismara verilmişdir (tərc.).

Bəziləri deyirlər ki, insanlar ancaq onlara tanış olan şeyləri qəbul edirlər, məlum olan şeylər isə təzə bir şey deyil və beləliklə, xəbər kimi qiymətləndirilə bilməz.

XƏBƏRİN TƏRİFİ

Xəbər nədir? Doğrusunu desək, bu məfhumun yaxşı, geniş nəzəri tərifi yoxdur və hamı tərəfindən qəbul edilmiş izahı da mövcud deyil. Xəbər bərabər porsiyalarda emosional qavrayış və ənənəvi təsəvvürdür. Təcrübəli jurnalist hər şeydən əvvəl eşitdiyi və ya gördüyü hadisənin yaxşı xəbər olduğunu müəyyən edə bilir. Əsil xəbər isə bizə ilk növbədə öz emosionallığı ilə təsir edir. İstər

xəbəri verənlər, istərsə də onu qəbul edənlər bu hadisəyə qiymət verməyə çox çalışmışlar. Lakin xəbəri özümüzdən ayırarkən biz hamı tərəfindən qəbul edilmiş meyara yox, hisslərimizə istinad edirik. Nəhayət etibarilə, söhbət müxbirin apardığı müsahibələrdən gedir ki, o özü hansısa hadisələrdə şəxsən iştirak edib və bu hadisələri söyləmək, başqalarına çatdırmaq üçün onun imkanı var.

İsveç dilinin izahlı lüğətində «xəbər» sözü belə təfsir olunur:

«Xəbər – yeni olmaq, yeniliyin cazibəsini ifadə etmək; yeni aktual hadisə; aktual hadisə haqqında (mətbuatda, radioda və televiziya) xəbər»

Beləliklə, hadisə əsas sözdür. Məhdud zaman kəsiyində sürətlə, konkret və gözə çarpan nə isə bir hadisə baş verir. Hadisə dəyişiklikdir. Nə isə dəyişir, məhz dəyişiklik faktı xəbər olur. İsveç reportyorlarının jarqonunda buna «qarmaq» deyirlər. Hadisə hiss olunan elə bir dəyişiklikdir ki, ona söhbət və ya süjet «düzmək» olar. Dəyişiklik müxtəlif xarakter daşıya bilər. Ən gözəçarpan xəbər qəfil hadisə, məsələn, təyyarə qəzasıdır, yangındır, nazirlər kabinetinin istefaya getməsidir və s. Beləliklə, baş verən *hadisə barədə xəbər* qəfil dəyişiklikdir.

Lakin dəyişiklik uzun da sürə bilər, bu zaman söhbət *tendensiyalı xəbərdən* gedəcəkdir. Dəyişiklik ləng gedir və əvvəlcə o qədər də nəzərə çarpmır, lakin zaman keçdikcə o qədər aydınlaşır ki, bizdə xəbər kimi meydana çıxır. Tendensiyalı xəbərə misal kimi yerin tədricən yüksəlməsini göstərmək olar. Bu hadisə yüz il ərzində kütləvi informasiya vasitələrində bir neçə dəfə işıqlandırılı bilər. İsveçin ayrı-ayrı regionlarında yer yüz ildə 80 santimetr yüksəlir. Lakin tendensiyalı xəbərə informasiya mənası vermək və ondan bəhs etmək üçün *qarmaq* lazımdır. Yerin yüksəlməsi nəticəsində quruya oturan parom həmin qarmaqdır ki, bu hadisəyə bütünlüklə nəzəri cəlb etməyə imkan verir. Uzun proses zamanı hadisənin olmaması onu dramatik keyfiyyətdən məhrum edir.

İsveçin müxtəlif kütləvi informasiya vasitələrinin ölkədəki mühacir qadınların vəziyyəti haqqında aktual reportajlar vermək barədə öz planları ola bilər. Lakin iraqılı yeniyetmə öz bacısını «həddən artıq isveçliləşdiyinə görə» öldürsə, bu zaman qarmaq meydana çıxır və bundan istifadə edərək bu mövzunu qəzetlərin birinci səhifələrinə çıxarmaq imkanı doğur.

RAKURS

Reportyor vermək istədiyi material üçün həmişə baxış nöqtəsi tapmalıdır. Eyni məsələni müxtəlif nöqtəyi-nəzərdən vermək olar. Xəbər verilənə rakursunu informasiyanın müəyyən aspektdə verilməsi də adlandırmaq olar.

Məsələn, yaxşı, günəşli havanı fermerlərdən ötrü fəlakət kimi də təsvir etmək olar. Həmin havanı məzuniyyətdəkilər üçün cənnət kimi də göstərmək mümkündür. Parlaq günəş və isti hava dondurma satanlar və İsveç turizmi üçün əlverişlidir, amma cənub ölkələrinə turist səfərləri üzrə ixtisaslaşmış agentliklərdən ötrü sərfəli deyil. Beləliklə, materialın necə verilməsi jurnalistin özündən asılıdır. Nəhayət etibarilə, yaxşı hava haqqında meteoroloqların nöqtəyi-nəzərindən də danışmaq olar. Məsələn, dəqiq proqnoz verməyin nə qədər çətin olduğunu söyləməklə.

Reportyorun öz materialını vermək üçün baxış nöqtəsi seçməsində heç bir qəbahət yoxdur. Bu iş üsulundan istifadə etməklə biz söhbətimizi həm canlandırırıq, həm də daha anlaşqlı çıxmasına nail olarıq. Ancaq bu o demək deyil ki, məqsədimizə çatmaq üçün faktları təhrif etmək olar. O şey barədə ki, biz öz auditoriyamıza söhbət açırıq, bu, həqiqi və əhəmiyyətli olmalıdır. İnformasiya imkan daxilində qərəzsiz və obyektiv verilməlidir.

XƏBƏRİN DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİ VƏ SEÇİLMƏSİ

Beləliklə, xəbər sadə tərif yoxdur. Xəbəri qiymətləndirmək və seçmək üçün redaksiyalar nəzəri müddəalardan daha çox

praktiki mülahizələrə əsaslanırlar. Nəticədə redaksiyalar nə dərc edirlərsə, bunlar xəbər olur.

Stokholm universiteti yanında jurnalistika, kütləvi informasiya vasitələri və kommunikasiya institutunun professoru Hokan Hvitfeldt müxtəlif qəzetlərin birinci səhifələrinin məzmununu öyrənməklə xəbərlərin qiymətləndirilməsi prosesini nəzərdən keçirmişdir. O bu nəticəyə gəlmişdir ki, xəbərin ümumiyyətlə dərc olunması və onun birinci səhifədə verilməsi ehtimalının artması aşağıdakı amillərdən asılıdır.

Əgər informasiya məlumatı bunlara toxunursa:

- ənənəvi müzakirə predmetinə
- yaxın məsafədən praktiki hadisələrə
- o hadisələr ki, bir tərəfdən sensasiya və ya gözlənilməz xarakter daşıyır
- digər tərəfdən isə bu hadisələrin iştirakçıları qeyri-rəsmi şəxslərdir
- bu hadisələr anlayışa uyğundur
- insanlar üçün əhəmiyyət daşıyır
- ümumi mövzunun bir hissəsi olaraq qısa müddət ərzində baş verir
- eyni zamanda mənfi çaları var
- ənənəvi mənbələrdən daxil olur

İki Norveç alimi də öz araşdırmalarında bu nəticələrə gəlmişlər, həm də zaman aspektini və «astana dəyərini» qeyd etmişlər. Xəbərin əhəmiyyəti avtomatik olaraq o vaxt artır ki, təsvir edilən hadisə qəzetin çapa imzalanmasından bir az əvvəl baş versin və informasiya dəyəri qazana bilsin. Xəbər kifayət qədər əhəmiyyətli və dinamik olmalıdır ki, özünə diqqət çəkə bilsin. Yuxarıda bəhs etdiyimiz araşdırmaların nəticələri fəaliyyət üçün direktiv deyil, bunlar xəbərələri seçərkən onların dəyərləndirilməsinə təsir göstərən amilləri təsvir edir. Hokan Hvitfeldt xüsusən bu nəticəyə gəlmişdir ki, əgər xəbər siyasi,

iqtisadi məsələlərə toxunursa və ya bədbəxt hadisələrdən və cinayətkarlıqdan söz açırsa, onun dəyəri artır. Beləliklə, həm çox mühüm, həm də çox mühüm olmayan hadisələr barədə informasiya birinci səhifələrə düşə bilər.

Müasir dünyada xəbər əmtəədir. Bunlar varlı sahibləri olan iri nəşriyyat evləri tərəfindən istehsal olunur və satılır ki, həmin adamların da siyasi və ya iqtisadi dairələrdə çox vaxt maraqları olur. Xəbərlər bazarda ticarət predmetinə çevrilir, digər mallar kimi bunlara da qiymət qoyulur. Bu hal jurnalistikanın inkişafı və müstəqilliyi üçün təhlükədir.

Oxu üçün ədəbiyyat:

Galtung J. and Ruge M.N. : «*The Structure of Foreign News*», Journal of Peace Research, 2/1965.

Gans Herbert J.: *Deciding What's News*. Vintage, New York, 1979.

Stephens, Mitchell: *A History of News*, Harcourt Brace Collage, 1977.

MÜHÜM HADİSƏ HAQQINDA XƏBƏR VERMƏLİ!

**Jurnalistin vəzifəsi dəni qabıqdan
ayırub qabığı çap etməkdir.**

Anonim həyasız.

Teleqraf agentliklərinin məlumatları, press-revizlər, görüş və konfranslara dəvətlər – bütün bunlar redaksiyalara gələn informasiya axınının kiçik qollarıdır. Bunlara jurnalistlərin öz müntəzəm işləri üçün müstəqil şəkildə apardıqları axtarışları da əlavə etmək olar. Bununla belə, bütün informasiya materialının az bir hissəsi işiq üzü görür. Bəs yenilikləri müəyyən edən nədir?

MÜHÜMLÜLÜK MEYARI

İri redaksiyaların və xəbərlər şöbələrinin əksəriyyəti öz əməkdaşlarının gündəlik xəbərləri seçmələrini yüngülləşdirməkdən ötrü informasiya materialı ilə işləmək üçün öz qaydalarını müəyyənləşdirirlər. Belə sənədə misal olaraq İsveç Radiosunun «Exo» xəbərlər redaksiyasının iş prinsipini göstərmək istərdim:

Biz mühüm olan hər şeyi veririk. Yəni çoxları üçün mühüm və nəticəsi olan hər şeyi. Bizim verdiyimiz informasiya həqiqətə uyğun və cəmiyyət üçün mühüm olmalıdır.

Biz mürəkkəb, bəzən də qavranılması çətin olan hadisələri ardıcıl olaraq işıqlandırmalıyıq. (Ekopolisy)

«Exo» redaksiyasının fəaliyyətini müəyyənləşdirən bu sənəd artıq 30 ildir ki mövcuddur. Bu sənəddə «*mühüm*» sözü əsas amildir. Redaksiyanın çap olunmaq və efirə verilmək üçün seçdiyi xəbərlər ölkədə və dünyada baş verən hadisələri başa

düşməkdə vətəndaşlara kömək etməlidir. Reportyora yüngül, hamıya xoş gələn sensasiyalı xəbərlər seçmək yaramaz. O elə xəbərlər seçməlidir ki, çoxları üçün əhəmiyyət kəsb etsin. Onun hadisələr və bunların insanların həyat şəraitinə təsir göstərməsi arasındakı rabitəyə diqqət yetirməsi vacibdir.

Oxuculara, dinləyicilərə və tamaşaçılara bədbəxt hadisələr haqqında xəbərdən də daha vacibi dövlət büdcəsindəki defisitdən məlumat verməkdir. Büdcə defisiti mövzusu daha mürəkkəbdir və daha az əks olunandır, amma ölkənin əhalisi üçün cinayətkarlıqdan daha böyük əhəmiyyət daşıyır. Axı burada söhbət dövlət və ya bələdiyyə orqanlarının öz üzərlərinə götürdükləri məxaricdən və uzunmüddətli maliyyələşdirməni təşkil edə bilməmələrindən gedir. Vətəndaşların bu sahədə nə baş verdiyindən xəbərləri olmamışdır. Çünki zaman keçdikcə bu borclar üçün onların uşaqları cavab verməli olacaqlar.

Mağazanın soyulmasındansa, nüvə tullantılarının basdırılması barədə xəbər vermək daha vacibdir. Məşhur müğənninin şəxsi həyatındansa, NATO-nun genişləndirilməsi məsələsinin müzakirəsi daha əhəmiyyətlidir. Əhalinin sosial təminatı məsələlərini qaldırmaq, kriminal hadisənin qanlı təfərrüatını növbəti dəfə təkrarlamaqdan daha vacibdir.

JURNALİSTİKANIN TƏNQİDİ

Son illər istər İsveçdə, istərsə də digər ölkələrdə jurnalistikanın tənqidi daha kəskin forma almışdır. Tənqid ilk növbədə xəbərlərin daha çox səthi və fasilə ilə verilməsinə yönəldilmişdir. Kütləvi informasiya vasitələrinin kommersiyalaşdırılması bunlarda bəsit təsəvvürlərin və uydurmaların artmasına gətirib çıxarır. Zorakılıq, seks, cinayətlər, bədbəxt hadisələr və skandallar xəbərləri doldurmaqdadır. İnformasiya xidmətləri transmilli korporasiyaların əlinə keçir. Nə jurnalistikanın məzmununa, nə də demokratik cəmiyyətdə onun roluna əhəmiyyət verməyən iri biznes sahibləri ancaq qazanc qayğısı ilə yaşayırlar.

Siyasi icmalçılar öz auditoriyalarına daha çox intriqalardan və gizli mübarizələrdən bəhs edirlər və həqiqətən mühüm olan məsələlərə getdikcə daha az diqqət yetirirlər. Vurnuxmalar ciddi məsələləri əvəz edir, sensasiyalar məsələnin məğzini sıxışdırıb aradan çıxarır. İqtisadi məsələləri işıqlandıran reportyorlar çox vaxt özləri də bilmədən iri müəssisələrin xeyrinə işləyirlər. Danışmağa aludə olanlar həvəslə televiziya müzakirələrində səthi, bəzən də cahil şərhələrlə çıxış edirlər, tamaşaçıları çaşdırır, müxtəlif hadisələrin səbəblərini və nəticələrini anlamaqda onlara mane olurlar. Onların hadisələrin dəqiq olmayan, əsassız və populist izahları baş verənlərin dərin təhlilini əvəz edir. Ayrı-ayrı şəxslər arasındakı mübarizəyə və cəncəl işlərin gedişatına kütləvi informasiya vasitələrinin ciddi diqqət yetirməsi ona gətirib çıxarır ki, insanları ölkədə işsizliyin yüksək səviyyəsi, vətəndaşların sosial problemlərinin həll edilməsi, dövlət büdcəsindəki kəsr və s. kimi mühüm məsələləri dərinləndirən başa düşmək imkanından məhrum edir.

Bu tənqiddə diqqət yetirmək lazımdır. Çünki bu, faktlarla təsdiq olunmuş və tamamilə əsaslandırılmışdır. Kütləvi informasiya vasitələrinin kommersionlaşdırılması az təhlükə deyil, bu, jurnalistikada bir sıra mənfi nəticələrə gətirib çıxarır. Biz jurnalistlər insanlara demokratik cəmiyyətin vətəndaşları rolunda çıxış etmələrinə imkan yaratmalıyıq. Redaksiya öz auditoriyasına ölkənin iqtisadi və siyasi həyatında baş verən mürəkkəb hadisələr barədə vaxtında səriştəli izahat verməlidir. İctimaiyyətin bu və ya digər qərar və qanunların qəbul edilməsi barədə informasiya almağa imkanı olmalıdır. İnsanların məsələlərin müzakirəsi zamanı müxtəlif tərəflərin baxışı və dəlili barədə məlumat almasında kütləvi informasiya vasitələri həmin kanal rolunu oynamalıdır.

Bəzi redaksiyalar çox vaxt öz vəzifələrini bəsitləşdirirlər. Bu gün onlar məktəb yeməklərinə ayrılan pul vəsaitinin azaldılması ilə bağlı etirazlardan söz açır, o biri gün isə yerli poliklinikanın bağlanmasına qarşı çıxış edən hiddətlənmiş nümayişçiləri göstərirlər. Zərər çəkənlərin mövqelərini qeyri-tənqidi təsvir edərkən biz insanları o biri tərəfin bu və ya digər qərarı qəbul etməkdə nəyə əsaslandığını və onların bu qərarı müdafiə edərkən

hansı dəlillər irəli sürdüyünü başa düşmək imkanından məhrum edirik.

PUBLIC JOURNALİSM – İCTİMAİ JURNALİSTİKA

Səthi və populist jurnalistikaya qarşı etiraz reportyorlar arasında artmaqdadır. ABŞ-da bu etiraz *public journalism*, yəni *ictimai jurnalistika* adını daşıyan cərəyanın yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu cərəyana qoşulan jurnalistlər qarşılıqları belə bir vəzifə qoymuşlar: ölkənin vətəndaşları ilə birlikdə cəmiyyət üçün ən mühüm və vacib olan məsələləri müəyyən etmək, birlikdə aşkara çıxarılan problemlə vəziyyətdən çıxış yollarını tapmaq və təklif etmək.

Bu məsələlərin müzakirəsi ictimaiyyət və ya ayrı-ayrı rayonların əhalisi ilə jurnalistlərin təşkil etdikləri görüşlərdə keçirilir. Qəzet, radiostansiya və ya televiziya kanalı müzakirə və təkliflər üçün meydan yaradır. Son illər Amerika Birləşmiş Ştatlarının yüzlərlə redaksiyası *ictimai jurnalistika* çərçivəsində çoxsaylı layihələr irəli sürmüşlər.

Peşəkar dairələrdə *public journalism*ə münasibət birmənalı deyil. Bu hadisə bizi cəmiyyətdəki rolumuz barədə yenidən düşünməyə vadar edir. Jurnalistin hansı bir problemlə həll etməkdə iştirakı nə qədər mümkün və nə qədər məsləhətdir? Reportyoru məruzəçidən, təbliğatçıdan, yaxud siyasətçidən ayıran gözəgörünməz sərhəd haradan keçir? Jurnalist öz rolunu dəyişərkən hansı məsuliyyəti daşıyır? Bu halda kimin marağını müdafiə edir?

Cəmiyyətdə jurnalistin vəzifələri haqqında müzakirə hələ də davam edir. Bununla əlaqədar həmişəki kimi yenə də bütün suallara hazır cavablar yoxdur. Bizim ən aydın və əsas vəzifəmiz mühüm məsələ barədə xəbər verməkdir. Böyük informasiya axınından dərc etmək üçün seçdiyimizin auditoriyadan ötrü əhəmiyyəti olmalıdır. Məhz buna görə də xəbərlərlə işləyən reportyorlar xəbər vermək üçün material seçərkən həmişə özünə belə bir sual verməlidir: bu informasiya mənim tamaşaçıma, dinləyicimə, oxucuma nə verir?

JURNALİSTİN VƏZİFƏLƏRİ

Cəmiyyətin demokratik əsaslarını müdafiə etmək üçün müstəqil informasiya xidmətləri zəruri amildir. Bu prosesdə jurnalistlərin rolu çox mühümdür və bu rolun formalaşmasının uzun tarixi var. Bu proses öz kökləri ilə Qərbin liberal mətbuatının ənənələrinə dayanır.

1975-ci ildə mətbuat işləri üzrə komissiyanın Qəzet Naşirləri Assosiasiyası, Jurnalistlər İttifaqı və İsveç Radiosu tərəfindən müdafiə olunan təklifi ilə İsveç parlamenti Riksdag müasir dövrdə ölkənin kütləvi informasiya vasitələrinin rolu və vəzifələri haqqında rəy qəbul etdi. Bu rəydə demokratik cəmiyyətdə kütləvi informasiya vasitələrinin dörd mühüm vəzifəsi sadalanır.

İnformasiya vəzifəsi.

Kütləvi informasiya vasitələri mühüm ictimai məsələlərdə ölkənin vətəndaşlarının öz mövqelərini müəyyənləşdirə bilməsi üçün zəruri informasiya təqdim etməlidir. Xalq deputatları öz növbəsində kütləvi informasiya vasitələrinin köməyi ilə müxtəlif siyasi məsələlər üzrə ayrı-ayrı adamların və ya təşkilatların rəyi haqqında müntəzəm məlumat almaq imkanı əldə etməlidirlər.

Şərh etmək vəzifəsi.

Kütləvi informasiya vasitələri istər cəmiyyətin maraqlarının qarçısı kimi, istərsə də tamamilə müstəqil maraqları təmsil edərək ölkədə və dünyada baş verənləri şərh etməlidir.

Nəzarət vəzifəsi.

Cəmiyyətin maraqlarını təmsil edən kütləvi informasiya vasitələri hakimiyyət orqanlarının işini yoxlamalı və ona nəzarət etməlidir.

Əlaqələndirmək vəzifəsi.

Kütləvi informasiya vasitələri ölkədəki siyasi, həmkarlar ittifaqları və ictimai təşkilatların daxilində və aralarında olan əlaqələrə təsir göstərməlidir.

Yuxarıda göstərilən maddələri mübahisəsiz qəbul etmək çətindir. Son maddədə göstərildiyi kimi, kütləvi informasiya vasitələri doğrudanmı partiyalar və təşkilatlar arasında informasiya vermək kanalı kimi hansısa rol oynamalıdır? Əlbəttə, elə nəşrlər var ki, onların vəzifəsi müəssisələrin işçilərinə, partiya, həmkarlar ittifaqları üzvlərinə və digər təşkilatlara informasiya verir, lakin belə qəzetlərin və jurnalistlərin redaksiyalarının sahibkarlarla münasibəti bir qədər başqadır və azad məlumatdan fərqlidir. Bunların vəzifələri də müstəqil jurnalistlərin vəzifələrindən əsaslı şəkildə fərqlənir.

Kimsə yəqin deyə bilər ki, kütləvi informasiya vasitələrinin əsas vəzifəsi öz sahiblərinə gəlir gətirməkdir. Kommersiya telekanalını ilk növbədə qayğılandıran tamaşaçıları vasitəsilə reklam almaqdır. Digər tərəfdən isə kim deyər ki, iqtisadi gəlir üçün çalışmaq ciddi jurnalistika ilə heç cür bir araya sığmır?

Jurnalistikanın təsvir etmək, şərh etmək və nəzarət etmək vəzifələri bəzən ziddiyyət əmələ gətirir. Eyni reportyor praktiki baxışa görə belə, eyni zamanda bu üç vəzifəni yerinə yetirə bilməz. Amma jurnalistin cəmiyyətdəki vəzifəsini mən məhz bu cür ifadə etmək istərdim: yoxlamaq, izah etmək, şərh etmək.

Yoxlamalı

Jurnalistikanın nəzarət vəzifəsi qanun pozuntularını və qalmaqalları ifşa etməkdir. Jurnalistika cəmiyyətdə siyasi quruluşların, sənaye dünyasının və təşkilatların əksi kimi fəaliyyət göstərir. İsveçdə kütləvi informasiya vasitələrini *üçüncü dövlət hakimiyyəti* (parlament və hökumətdən sonra) adlandırırlar, bəzi ölkələrdə isə KİV dördüncü hakimiyyət hesab olunur.

Sui-istifadənin ifşa edilməsi demokratiyanın xeyrinədir. Bu onun mövqeyini qüvvətləndirir. Qalmaqallar cəmiyyətdə gərginliyi

azalda bilər. Məmurların və ya siyasətçilərin qəzet səhifələrinə və televiziya ekranlarına düşmək qorxusu bir çox sui-istifadələrin, maxinasiya və qanun pozuntularının qarşısını alır. Demokratiyanın təsir vasitələrindən biri lazım gələrsə anonimliyi saxlanmaqla insanların baş verən qanunsuzluqları mətbuatda, radio və televiziya da ifşa etmək imkanına sahib olmasıdır. İfşalar və qalmağallar bir çoxlarında qərəz və acı hissələr oyada bilər. Bununla belə, yaddan çıxarmaq olmaz ki, cəmiyyətin müxtəlif təşkilatlarının işinə müstəqil şəkildə nəzarət edilməsi demokratiyanın əsasıdır.

Tənqidi meyilli reportyor kiminsə gizlətmək istədiyi şeylərin üstünü açmağa çalışır. O, işlərin həqiqi vəziyyətini hay-küylü sözlərlə və təmtəraqlı ifadələrlə müqayisə edir. Direktor iddia edir ki, məktəblilərin yeməyinə ayrılan vəsaitin azalmasına baxmayaraq, yeməklər əvvəlkindən heç də pis deyil. Bu belədirmi? Şagirdlərin özləri, həkim-fizioloq, yeməxana işçiləri bu barədə nə deyirlər? Jurnalist faktları toplamalı və araşdırmalı, səbəb və nəticəni müşahidə etməli, yekunu qiymətləndirməlidir.

Lakin tənqiddə və ifşaedici materiallara aludəçilik o dərəcəyə gətirib çıxarır ki, qalmaqal və sensasiya xarakterli xəbərlər analitik materialları və izahedici şərhləri sıxışdırıb çıxarır. Siyasətçilərin xidməti kredit kartlarından sui-istifadə faktlarını ifşa etmək ardınca qaçan jurnalistlər mühüm hadisələr barədə xəbərləri kölgədə qoyur, beləliklə, vətəndaşları ölkənin həyatında baş verən iqtisadi və siyasi hadisələri müşahidə etmək imkanından məhrum edir. Bill Klintonun Monika Levinski ilə məhəbbət macərası ilə bağlı Ağ Evdəki qalamaqal Amerikanın kütləvi informasiya vasitələrində həddindən artıq şişirdilmişdi. Bu da ona gətirib çıxardı ki, bir çox mühüm məsələləri cəmiyyət hiss edə bilmədi.

İzah etməli

Kütləvi informasiya vasitələri təkcə kimisə ifşa etmir, həm də ölkənin və dünyanın həyatında baş verən hadisələri əks etdirir, hadisələr barədə hesabat təqdim edir. Müxbir öz oxucularına, dinləyicələrinə və ya tamaşaçılarına xəbər verir:

-Bu gün yerli inzibati orqanlar filan məsələ barədə qərar qəbul etmişdir...

-Dünən yerli siyasətçilərin iş adamları ilə görüşü olmuşdur...

-Səhər tezdən filan küçədəki evdə yanğın baş vermişdir...

Bu cür jurnalistika ilə məşğul olan reportyorlar təsadüfi hallarda «qızıl qələm» prizini və ya təhqiqatçı jurnalistlər cəmiyyətinin mükafatını ala bilirlər. Müxtəlif hadisələr barədə informasiya alan vətəndaşlar cəmiyyətdə baş verənləri müşahidə edə biləcəklər. Bu və ya digər tədbir haqqında məlumat verən jurnalist baş verənlər və söylənənlər barədə informasiyanı çatdırarkən nəzakət qaydalarına maksimum əməl etməlidir. İntəhasız parlament müzakirələrini və ya rəsmi məlumatları passiv şəkildə təkrar edən redaksiyalar öz vəzifələrini bəsitləşdirirlər və jurnalistikanın mühüm nəzarət etmə vəzifəsini unudurlar. Danışmaq və başa salmaq iddiası yoxlamaq və ifşa etmək vəzifəsini ikinci plana çəkir.

Şərh etməli

Şərh etmək bizim işimizin ayrılmaz hissəsidir. Şərhi ayrı-ayrı hadisələr arasındakı rabitəni izləməyə çalışır, bu və ya digər hadisənin, yaxud qərarın arxasında nəyin gizləndiyini izah edir. Lakin şərh jurnalistin şəxsi fikri deyil, bu və ya digər hadisənin *nə üçün* baş verdiyini izah etməyə cəhd göstərməkdir. Eresun boğazı üstündə körpü salınıb-salınmaması məsələsini reportyor həll etmir, lakin o, bütün etirazlara baxmayaraq, körpünün çəkilişinə *nə üçün* başlanıldığını öz auditoriyasına izah edir.

Reportyor hadisələri təhlil edərkən öz şərhlərində auditoriyanı həqiqətdən uzaqlaşdırmaq qorxusu ilə üz-üzə qala bilər. Şərhcilərin heç də hamısı «*necə olmalıdır*» fikrindən yaxa qurtara bilmir, halbuki «*nə*» baş verdiyini və «*nə üçün*» baş verdiyini təhlil etməlidir. Tarazlığı saxlamaq üsullarından biri müzakirə olunan məsələnin məğzində əsaslanmaqdır.

PERSPEKTİVLƏRİ GÖRMƏLİ

Hansı xəbər daha əhəmiyyətlidir? Necə edəsən ki, informasiya axınının içində itib-batmayasan? Jurnalistlərin çoxu onların özləri və auditoriyaları üçün nəyin daha mühüm və əhəmiyyətli olmasını müəyyənləşdirməyə çalışır. Müəyyən sahədə çalışan reportyor (coğrafi mənada, yaxud obyekt mənasında) özünün hər bir məlumatı üçün qırmızı xətti tapmalı və mövzunu təyin etməlidir. Mühüm cəhət ondan ibarətdir ki, o nə vaxtsa xəbəri qiymətləndirmək üçün müəyyənləşdirdiyi qaydanın içində ilişib qalmasın və müntəzəm olaraq axtarış aparsın.

Yerli hadisələrin işıqlandırılması ilə məşğul olan reportyorun rayonun (bölgənin) ən başlıca və vacib məsələləri barədə təsəvvürü olmalıdır. Onlar nəyi müzakirə edirlər? Hansı mühüm qərarların qəbul olunması gözlənilir? Şəhərin (rayonun, vilayətin) iri müəssisələrində işlər nə vəziyyətdədir? Dərs ili üçün məktəblərə ayrılan pul bəs edəcəkmi?

Siyasi icmalçı işləyərkən mən hər il parlament ilinin başlamasından xeyli əvvəl Riksdənin növbəti dövrədə daha mühüm olan hansı məsələləri müzakirə edəcəyini müəyyənləşdirməyə çalışırdım. Mən oxuyur, fikirləşir, başqaları ilə bu məsələləri müzakirə edir və beləliklə, tədricən işimin mövzusunı müəyyənləşdirirdim. Bir ilimi dövlət büdcəsindəki kəsirin öyrənilməsinə və işıqlandırılmasına həsr etdim, o biri il mənə İsveçin Avropa Birliyinə daxil olması maraqlandı. Əhəlinin məşğulluğu, vətəndaşların enerji ilə təchizatı, sosial sığortası – bunlar daha vacib olan məsələlər idi və mən bu məsələlərə üstünlük verirdim. Bunları müəyyənləşdirdikdən sonra bu iri və mühüm mövzuları işıqlandırmaq üçün yollar axtarırdım.

Bu iş üsulunun əsası ondan ibarətdir ki, məsələni özün fikirləşirsən və həmkarlarınla müzakirə edirsən: müəyyən müddət üçün, məsələn, yaxın aylarda mənim auditoriyamdan ötrü ən mühüm problem nədir? Amerika Birləşmiş Ştatlarında public journalism cərəyanının tərəfdarları bu istiqamətdə ilk addımı atmışlar. Ümdə məsələləri aydınlaşdırmaq məqsədilə iri

nəşriyyatlar, televiziya və radio stansiyaları dəfələrlə vətəndaş forumu təşkil etmiş, ictimai fikri öyrənmək üçün dəfələrlə rəy sorğusu aparmışlar.

Beləliklə, söhbət öz işimiz üçün ağır və çətin mövzu seçməkdən gedir, amma bu o demək deyil ki, biz bu barədə darıxdırıcı xəbərlər verməliyik. Sənətimiz bizdən tələb edir ki, hətta darıxdırıcı mövzunu da maraqlı yazaq.

XƏBƏRLƏRİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Jurnalistin gündəlik fəaliyyətində xəbərlərin seçilməsinin və qiymətləndirilməsinin ən mürəkkəb iş olduğuna kim şübhə edə bilər? Xəbərləri seçərkən redaksiyaların qərarları çox vaxt ədalətli olur. İnformasiyanın seçilməsi prosesinin tədqiqatı haqqında birinci fəsildə söz açmışdıq. Bu prosesin mürəkkəbliyinə baxmayaraq, hər halda biz işimiz üçün əsas ola biləcək ayrı-ayrı meyarları qeyd edə bilərik. Xəbərlərdə əsas şey nədir?

Təzəlik. Xəbər nə qədər təzədirsə, qiyməti bir o qədər yüksəkdir. Hadisənin baş verdiyi andan nə qədər çox vaxt keçirsə, ona olan maraq da düz mütənasib şəkildə azalır. Hətta kiçik bir xəbər də böyük effekt yarada bilər. Əgər bu xəbər «deadline»dən (didlayn - materialın nömrəyə verilməsinin, radio və televiziya proqramının efirə çıxmasının son həddi) azca əvvəl baş verən hadisəni təsvir edərsə, proqramın əsas xəbərini kölgədə qoyur. Lakin bir qayda olaraq bu xəbər yeniliklərin növbəti buraxılışında «solur», çünki daha az aktual xarakter daşıyır, öz yerini digər əsas xəbərlərə verərək ikinci dərəcəli olur.

Əvvəllər məlum olmayan. İnsanların geniş dairəsinə məlum olmayan hadisənin açılması – bu hadisə bir qədər əvvəl baş versə belə, şübhəsiz ki, xəbərdir. Bu mövqedən çıxış edərək materialı qiymətləndirərkən, nisbətən keçmiş hadisəni də xəbər kimi dəyərləndirmək olar, o şərtlə ki, bu hadisə cəmiyyətə məlum deyil.

Auditoriyaya yaxınlıq. O şey ki, bizə coğrafi və ya mədəni cəhətdən yaxındır, haradasa baş verən hadisə ilə müqayisədə

həmişə bizdə böyük maraq oyadır. Xəbərin qiyməti baş verən hadisənin məsafəsinin auditoriyadan uzaqlığı ilə düz mütənasib olaraq azalır. Hind radio dinləyiciləri üçün Kəlküttə yaxınlığında baş verən və iyirmi nəfərin ölümünə səbəb olan qatar toqquşması barəsindəki xəbər daha çox maraq doğurur, nəinki Baltik dənizində yüzlərlə qurbana səbəb olan paromun fəlakətə uğraması haqqında verilən məlumat.

Qeyri-adilik. Təyyarənin qəzaya uğraması xəbərdir, təyyarənin mənzil başına çatması isə yox. İti qapan adam haqqında söhbət adamı qapan it haqqında söhbətdən daha böyük xəbərdir. Qeyri-adi, nadir, qəribə hadisələr yaxşı, əyləndirici qiymət kəsb edən xəbərlər ola bilər, halbuki xəbər məfhumunun əylənməklə heç bir əlaqəsi yoxdur.

«Durğunluq». Bəzən bizi əhatə edən mühitdəki müxtəlif dəyişiklikləri kor-koranə qeyd edirik və bu zaman unuduruq ki, dəyişməyən şeylər və durğunluq da mühüm xəbər ola bilər. İllər boyu sututarlara zəhərli maddələr axıdan zavod və ya bələdiyyə təmizləmə qurucusu xəbərdir və onun qiyməti bu pozuntuya son qoyulanadək azalmır. Komissiyanın gəldiyi nəticələrin diqqətə alınmaması elan olunmağa layiq faktıdır.

Şəxsiyyət. Maraqlı şəxsiyyətlər haqqında söhbət açmaq maraqsız, adi adamdan bəhs etməkdən daha cəlbədidir. Hamıya yaxşı məlumdur ki, məşhur adamlar heç kəsə məlum olmayanlardan daha çox maraq doğurur. Amma bunun həmişə belə olması mütləq deyil. Yeni parlaq şəxsiyyətlər tapın.

Maraqlılıq. Xəbər kimin üçün nəzərdə tutulmuşsa, onda maraq oyatmalıdır. Zaman keçdikdə uzanan hadisə yeni məlumatlar alındıqca təsvir oluna bilər və bu vaxt auditoriyanın hadisələri addım-addım izləməyə imkanı olacaq. Son ana kimi nəticəsi məlum olmayan xəbər (süjet) jurnalistlər arasında *cliff hanger* (auditoriyanı gərginlikdə saxlayan radio və ya teleserial) adlandırılır.

Xüsusi (redaksiyanın). Redaksiya və ya reportyor aşkara çıxardığı xüsusi xəbəri bəzən digər xəbərlərdən daha üstün hesab edir. Bir çox reportyorlar haqlı olaraq elə düşünürlər ki, onlar

hansısa materialın ilk və yeganə sahibidirlər. Redaksiyaların əksəriyyəti radio və televiziya efirində və ya qəzetlərin səhifələrində məhz belə xəbərlərə üstünlük verirlər. Lakin xüsusi (redaksiya) xəbərlərə aludə olaraq digər xəbərlərin yolunu bağlamaq yaramaz. Təəssüf ki, bir çox redaksiyalarda «özgə» xəbərələrinin üstündən sükutla keçirlər. Buna görə də belə xəbərlər oxucuların, tamaşaçıların və dinləyicilərin məhdud qrupunun malı olur, geniş dairələrin nəzərinə çarpmadan keçib gedir.

Əhəmiyyətlik. Xəbərləri seçərkən reportyor ancaq öz hissələrinə qapılmamalıdır, sağlam düşüncəyə əsaslanmalıdır. Demokratik cəmiyyətin jurnalistikanın qarşısına qoyduğu vəzifəni yerinə yetirmək məqsədilə reportyor həqiqətən insanlar üçün, onların həyat şəraiti üçün mühüm olan cəhətləri işıqlandırmalı, onların ölkədə və dünyada baş verənləri başa düşmələrinə və dərk etmələrinə kömək göstərməlidir.

«BÖYÜK BALIĞA TİLOV ATMALI...»

Xəbərləri seçərkən jurnalistin bunlara verdiyi qiymət bunlardan istifadə edənlərin tələbləri ilə üst-üstə düşməlidir. Auditoriyanın istəklərinə cavab verən informasiya materiallarını təmin edə bilməyən redaksiyalar tez bir zamanda onlara olan marağı itirirlər. Məhz bu amil xəbərlərin seçilməsi və qiymətləndirilməsi işində mövcud qaydaları bir daha nəzərdən keçirməkdə bizə mane olur. Tamaşaçıların, dinləyicilərin, oxucuların rəğbətini kim itirmək istər?

Təsəvvür edin ki, informasiya axını çaydır, xəbərələr isə böyük və kiçik balıqlardır. İlk növbədə elə növ balıqları tutmalıyıq ki, bizim kütlə artıq ona öyrənmişdir, onu hazırlamağı və yeməyi bacarır. Ona tanış olmayan növləri isə yararsız hesab edəcək. Madam ki bizim kütlə ala balıq yeməyə adət edib, deməli, biz ala balıq ovlamalıyıq. Bunun üçün uyğun alətlərdən istifadə etmək lazımdır.

Mənim təxminlərimə görə, dərc olunan və efirə verilən informasiya materialının böyük bir hissəsi məhz gözlənilən

xəbərlərdən ibarət olamlıdır. Əks təqdirdə, tamaşaçılar və dinləyicilər sadəcə olaraq proqramı son xəbərlər kimi qəbul etməkdən imtina etməli olacaqlar. Fransada «*Le Provensal*» gündəlik qəzetinin məzmununun öyrənilməsi göstərmişdir ki, bu nəşrin dərc etdiyi materialların 80 faizi oxucuların tələblərinə uyğun gəlir. Təyyarə qəzası haqqındakı məlumat xəbərlərin növbəti buraxılışına hökmən daxil edilməlidir. Nazirlər kabinetinin istefası birinci səhifənin xəbəri olmalıdır. Müəssisənin aldığı böyük sifariş, zavodun yeni baş direktorunun təyin edilməsi – bu qəbildən olan informasiyalar kiçik xəbər şəklində verilməlidir. Yazılmamış bu cür qanunlara əməl etməyən nəşrlər, radio və televiziya stansiyaları öz auditoriyasının etibarını itirəcəklər.

Buna baxmayaraq, günlərin bir günü hər şeyi bilmək istəyən istedadlı jurnalist birdən tapacaq ki, midyə nəinki yeməlidir, həm də çox dadlıdır. Digəri isə çayın qolunda nadir, dadlı qızıl balıq tutacaq. Üçüncü jurnalist isə çayın daşları altından eybəcər qurbağa tapacaq. Bizim sənətin ən maraqlı cəhəti ondan ibarətdir ki, adi bir şeydə təzəlik tapasan, özgələrin görə bilmədiyini görəsən.

Auditoriyamızın ənənəvi tələbləri haqqında danışdıqlarımız çoxlarına bayağı, hətta qəbul edilməz kimi də görünə bilər. Bəs nə etməli? Kütlənin ardıncamı getməli? Heç vəchlə! Məhz bu 20 faiz intəhasız rəngarənglik üçün bizə imkan verir. İnformasiya və xəbərlərin çatdırılması prosesində iştirak etmək ilk növbədə hamının alışdığı balıq növlərini ovlamaq ilə öz yaşayışını təmin etməkdir. Bunu etdikdən sonra biz təmiz vicdanla çayın qollarında və burulğanlarda nadir balıq növlərini tutmaq idmanı ilə məşğul ola bilərik.

Oxu üçün ədəbiyyat:

- Fallows Comes: *Breaking the News, How the Media Undermine Amerijan Demojraji*. Pantheon Books, New York, 1966/
Meritt Davis Buzz: *Publij Cournalism & Publij Life, Why Telling the News is Not Enough*. Lawrenje Erlbaum Ass. Publishers, 1995.
Rosen Cay and Meritt Davis: *Publij Cournalism: Theory & Prajtije*. Kettering Foundation, 1994.

Jhanel Alain: *Penser la formation des journalistes*. Un. Robert Sjhuman, Stasbourg, 1996.
Iyengar Shanto: *Is anyone responsible? How Television Frames Politijal Issuers*.
University of Jhikago Press, 1991.
Sjhodson Mijhael: *The Power of News*, Harvard Un. Press, 1995.

PLANLI ŞƏKİLDƏ ÇALIŞMALI!

Harada nə baş verdiyini öyrənərək təsvir edən reportyor və informasiyanın toplanıb yayılmasını təşkil edən redaksiya olmasa, xəbərlər heç vaxt işıq üzü görə bilməz.

Bir qayda olaraq, jurnalistikada söhbət baş verən hadisələri nəzarətdə saxlamaq və izləmək kimi işdən gedir. Amerika jurnalistlərinin jarqonunda deyildiyi kimi, hər bir jurnalistin öz *beat* – sahəsi var və öz rayonunda patrul xidməti göstərən polis dəstəsi kimi jurnalist də bu sahəni nəzarətdə saxlamalıdır. *To cover a beat* – öz sahəndə patrul olmaq deməkdir.

POLİSLƏ ƏLAQƏ

To cover a beat – əslində planlı şəkildə çalışmaq deməkdir. Bu cür iş üsuluna tipik misal polislə telefon əlaqəsidir. İsveç redaksiyalarında bu vəzifə əsasən təzə işçilərə tapşırılır, halbuki bu işin öhdəsindən gəlmək üçün kifayət qədər təcrübəli jurnalist olmaq lazımdır. Bir neçə il ərzində mən öz şəxsi təcrübəmdə bu işin bütün çətinliklərini görmüşəm.

Reportyor kimi işə başladığım zamanlar mən hər gün əvvəlcədən müəyyən olunmuş cədvələ əsasən bizim radiostansiyamızın əhatə etdiyi rayonların polis məntəqələrinin növbətçi patrul rəislərinə zəng vururdum.

Hər gün də eyni sualı verirdim: «Hə, bu gün təzə nə var?» Bu sualın cavabında oğurluq, bədbəxt hadisə və yanğınlar barədə qısa məlumatlar əldə edirdim. Yerli kütləvi informasiya vasitələrinin xəbərlər şöbələri və redaksiyaları ilə hər gün aparılan söhbətlər polislər üçün adi iş olmuşdu və onlar da xəbərlərin seçilməsi işini yaxşı qavramışdılar.

Lakin eyni yeknəsəq məşğuliyyət hər gün təkrar olunursa, bu halda sayıqlığı itirmək çətin deyil. Öz işinə həvəslə yanaşan

jurnalistin hər şeyə maraq gösətərməsi əhəmiyyətlidir və bu həvəs onu hər gün polisə darıxdırıcı zənglərdən xilas edir. Nə vaxtsa müəyyən olunmuş qaydaya kor-koranə riayət edən şəxs mühüm və maraqlı hadisəni gözdən qaçıra bilər. Bir neçə il redaksiyada çalışarkən mən özüm bundan zərər çəkmişəm.

Bir dəfə polis məntəqələrinə zəng edərək Norrteldəki növbətçi mənə xəbər verdi ki, bu şəhərin yaxınlığındakı kiçik uçuş meydançasına yanğın komandası və təcili yardım maşını ilə polis dəstəsi getmişdir. Polis dedi ki, havada olan kiçik idman təyyarəsinin şassisində nasazlıq müəyyən edilmişdir, yəni təyyarə yerə enərkən çevrilə bilər.

-Bəs nəticəsi necə oldu? – deyərək mən polisdən soruşdum.

Məlum oldu ki, hər şey yaxşı qurtarmışdır. Təyyarə uçuş meydançasının üstündə dövrə vurarkən sənişinlərdən biri ştokun köməyi ilə şassisini açmışdır. Polislər, təcili yardım və yanğınsöndürənlər artıq öz yerlərinə qayıtmışlar. Təyyarə yerə enmişdir.

-Bəs qətl və cinayətlər barədə nə var? – deyərək mən öz ənənəvi sualımı verdim.

Norrteldə bu gün nə qətl, nə də oğurluq olmuşdu. Mən rahatca evə yollana bilərdim. Maraqsız hesab etdiyim bu hadisə haqqında xəbər verməmək qərarına gəlib evə getdim. «Dagens Nyheter» adlı iri gündəlik qəzetin reportyoru isə hadisə yerinə gedərək maraqlı reportaj hazırlamışdı.

Polislə telefon əlaqəsi xəbərlərin planlı şəkildə axtarışına misaldır və bu əlaqə redaksiyaya informasiyanın gündəlik axınını təmin edir. Bu, xırda arxlar deyil, səylə çəkilmiş dərin kanaldır.

SƏRHƏDLƏRİ MÜƏYYƏNLƏŞDİRMƏLİ

Yerli qəzetin əməkdaşı, həmçinin beynəlxalq müxbir öz diqqəti əhatəsində olan sahənin coğrafi sərhədləri barədə dəqiq təsəvvürə malik olmalıdır. Bu nə sahəsidir? Şəhərdir, yoxsa bələdiyyə dairəsidir? Ölkədir, yaxud bütün dünyadır? Sərhədlərin müəyyənləşdirilməsi redaksiya siyasətinin nisbi ifadəsidir: bizim

tamaşaçılarımız, dinləyicilərimiz, oxucularımız və potensial reklam verənlərimiz haradadır? Lakin fəaliyyət zonasının müəyyənləşdirilməsi reportyorun özü üçün də az əhəmiyyətli deyil. «Toxunma! Bu mənimdir!» anlayışının əhəmiyyətini azaltmaq lazım deyil. Xarici müxbirlərdən də çox öz sərhədlərini qoruyan yoxdur. Hətta beynəlxalq mövzuda yazan jurnalistlər də öz redaksiyasından tapşırıqla onun zonasına gələn reportyorlara bəzən ciddi təhlükə kimi baxırlar.

Öz sərhədlərini müəyyən etməyin digər üsulu işin mövzularını və ya ixtisaslaşmanı müəyyən etməkdir. Hər bir redaksiyada iş bölgüsü mövzu maraqlarına və reportyorların və ya jurnalist qrupunun biliklərinə görə aparılır.

MƏNBƏLƏRİ TAPMALI

Reportyorun fəaliyyət göstərəcəyi coğrafi zona və ya onun mövzuları müəyyənləşəndən sonra burada informasiyanın hansı mənbələri olduğu aydınlaşdırılmalıdır. Söhbət cəmiyyət üçün əhəmiyyətli olan istər şifahi, istərsə də yazılı mənbələrdən gedir.

Yerli qəzetin, televiziya və ya radio stansiyasının redaktoru müəyyən etməlidir ki, şəhərdə və ya vilayətdə baş verən hadisələr haqqında hansı instansiyaların və şəxslərin məlumatı ola bilər. Söhbət təkcə yerli polis idarəsindən və yanğınsöndürmə komandasından deyil, bir sıra təşkilat və idarələrdən gedir. Şəhər məclisi üzvlərinin və müxtəlif komitələrin iclasları *nə vaxt* və *harada* keçiriləcək, müzakirələr *necə* ola bilər, konkret olaraq bu məsələləri kim bilir, nəyi müzakirə edəcəklər, *nə üçün* məhz belə qərar qəbul edilmişdir? Məhkəmə və hüquq instansiyalarında, məktəblərdə, uşaq və məktəbəqədər tərbiyə ocaqlarında hadisələrin gedişini izləmək üçün hansı məmurlarla əlaqə saxlamaq lazımdır? Mümkün mənbələrin siyahılarını tutmaq üçün bu suallara cavab tapmaq lazımdır.

YAZILI MƏNBƏLƏR

İsveçdə kütləvi informasiya vasitələrinin informaisya alması konstitusiyaya ilə tənziqlənir. Əsas Qanunda informaisyanın azad şəkildə verilməsi, mənbənin anonimliyi, vətəndaşların rəsmi sənədlərə sərbəst buraxılması (aşkarlıq prinsipi) haqqında maddələr var və bunlar redaksiyalara informasiyanın müntəzəm axınını təmin edir. Əsas prinsip ondan ibarətdir ki, ictimaiyyət İsveçin hökumət və bələdiyyə təşkilatlarına daxil olan bütün yazılı sənədlərlə (məktublar, hesabatlar, protokollar və s.) tanış ola bilər. Nəinki jurnalistin, həmçinin hər bir vətəndaşın öz adını göstərmədən və marağının səbəbini izah etmədən təşkilatlarda qeydə alınmış məktublar və sənədlərlə tanış olmaq ixtiyarı var. İsveçdə aşkarlıq prinsipi 1766-cı ildə mətbuat azadlığı haqqında ilk qanunda təsbit olunmuşdur. O vaxt bu çox nadir hadisə idi, elə bu günün özündə də çox az ölkədə belə qanunlar var.

Azad fikir mübadiləsinə və informasiyanın geniş yayılmasına rəvac vermək məqsədilə hər bir vətəndaşın rəsmi sənədlərlə tanış olmaq hüququ təmin edilməlidir.

Mətbuat azadlığı haqqında qanun,
fəsil 2, paragraf 1

Aşkarlıq prinsipi hər bir vətəndaşa ictimaiyyətə açıq hesab edilən bütün sənədlərlə tanış olmağa imkan verir. Belə sənədlərə idarələrə daxil olan və ya burada hazırlanmış o rəsmi kağızlar aiddir ki, onlar məxfilik haqqında qanuna uyğun olaraq məxfi sayılır.

Lakin qanunun mövcud olması hələ o demək deyil ki, vətəndaşlar və ya jurnalistlər onları maraqlandıran sənədi maneəsiz əldə edə bilirlər. İsveç cəmiyyətində aşkarlıq ənənələri xeyli güclüdür, ancaq bəzən bu və ya digər sənədi jurnalistə verməmək üçün idarənin də öz əsası olur.

Reportyor onu maraqlandıran sənədi axtararkən gələn və göndərilən sənədlərin qeydə alındığı kitabdan istifadə edir (belə kitablar bir çox idarələrdə var). Yaxud uçot aparən məmurdan xahiş

edir ki, bir şəxsin bu idarəyə göndərdiyi məktubla tanış olmasına imkan versin.

Məmur ictimaiyyətə açıq olan sənədi «dərhal və ya qısa müddət ərzində təqdim etməyə borcludur», ancaq «mühüm maneələrin olması» (Mətbuat haqqında qanun, fəsil 2, paraqraf 12) halları istisna edilir. Ədliyyə kanslərinin idarəsi mətbuat haqqında qanuna və söz azadlığı haqqında qanuna əməl olunmasına nəzarət edir və bir qayda olaraq, sənədlərin təqdimində süründürməçiliyə yol verənlərlə amansız davranır. Qaydaya görə, sənəd bir neçə dəqiqə ərzində təqdim olunmalıdır. Ancaq bəzən bir və ya bir neçə gün ləngimə halları ola bilər.

«İctimai sənədi nəzərdən keçirmək tələbinə təxirə salınmadan baxılmalıdır. Sənədin verilməsi haqqında məlumat həmin gün bildirilməlidir, ləngimə ancaq o hallarda mümkündür ki, kağızın məzmunu, onun xarakteri və ya yayılma dairəsi vəzifəli şəxsin bu sənədin ictimaiyyətə açıq olub-olmaması, aşkarlanıb-aşkarlanmaması barədə qərar qəbul etməsilə bağlı olsun» (JO 89:1583).

ŞİFAHİ MƏNBƏLƏR

Hər halda şifahi mənbələr jurnalistin işi üçün daha əhəmiyyətlidir. Ağıla sığan və geniş əhatəli informasiyanı çap olunmuş şəkildə nadir hallarda tapmaq olur. Reportyor həmişə kimi və ya kimlərisə axtarır ki, hər hansı bir sənədi izah etsin, hadisənin tarixçəsini başa salsın, əlavə məlumat üçün hara müraciət etmək lazım gəldiyini bildirsin. Bir qayda olaraq hər idarədə, müəssisədə, təşkilatda elə adamlar var ki, onlar informasiya axtarmaqda müxbirə kömək edirlər. Bunlardan bəzisi öz xidməti borclarına görə kömək edir, başqaları isə bunu informasiyanın azad şəkildə verilməsi və mənbənin gizli saxlanması təminatı haqqında öz konstitusiya hüququndan istifadə etməklə görürlər. Mənbələrlə işləyərkən mən öz şəxsi təcrübəmdə yəqin etdim ki, mühüm məlumata malik olan adamlar öz məlumatlarını çox vaxt inandıqları jurnalistlə bölüşürlər.

Şifahi mənbələri müəyyən etmək üçün jurnalist ilk növbədə müəssisələrdə, idarələrdə və təşkilatlarda informasiyanı yaymaq vəzifəsi ilə görülməmiş şəxslər haqqında məlumat almalı, onları necə və harada tapmağı, onlarla necə əlaqə yaratmağı öyrənməlidir ki, vaxt azlığı zamanı, bir hadisə olarkən onlarla təcili əlaqə yarada bilsin. Az sonra isə şəxsi marağına görə onunla şifahi əlaqə yaratmaq istəyənlərin şəbəkəsini təşkil etsin. Çoxları jurnalistlərə məlumatı təmənnasız verir, lakin anonimliklərinin saxlanması onlar üçün çox vacibdir. Axı söhbət informatorun çalışdığı yerdən də gedə bilər. Qulluqçu özünün çalışdığı idarənin şöbəsində baş verən biabırılıqlar haqqında məlumat vermək istəyir. Əgər şef informasiyanın kimdən sızdığından xəbər tutsa, bu zaman o adamın işi yaxşı olmayacaq. Müəssisənin əməkdaşı çalışdığı firmada baş verən qalmaqal və çəkişmələrdən bəhs etmək istəyir. Lakin sahibkar bilsə ki, jurnalistlə məhz o danışır, onda işlə vidalaşmalıdır. Bir çox mənbənin anonim kimi çıxış etməyə əsası var.

Sadə fəhlə, xəstəxananın dayəsi, dükanda satıcı, hətta yüksək vəzifəli şəxslər, diplomatlar və siyasətçilər onların adlarının çəkilməsi riski olmadan öz iş yerlərində nələrdə olduğu barədə danışmaq və məlumatları bölüşmək imkanından istifadə edə bilməlidirlər. İnformasiyanı vermək azadlığı və mənbənin anonim saxlanması – bunlar demokratiyanın bir növ qoruyucu klapanlarıdır. Reportyor kimi çalışdığım uzun illər ərzində mən mənbələrlə işləmək üçün öz prinsiplərimi müəyyənləşdirmişəm:

- *Mənbənin həmişə açıq çıxış etməsinə çalışmaq.
- *İnformasiyanın verilməsi şərtlərini mənbələr ilə dəqiq razılaşdırmaq.
- *Mənbələri heç vaxt açmamaq.
- *İnformasiya mənbələrinə tənqidi yanaşmaq.
- *Mənbənin sənə olan etibarını qazanmaq və qorumaq.

ON THE RECORD (MƏTBUAT ÜÇÜN)

Sağlam mühit olan müəssisədə, idarədə, siyasi partiyada və ya təşkilatda aşkarlıq atmosferi hakim olmalıdır. Bu, azad fikir mübadiləsinin əsaslarının əsasıdır.

Hər bir İsveç vətəndaşının yazıçıya və ya digər müəlliflərə, habelə nəşirlərə, redaksiyalara, informasiya agentliklərinə, film və səsyazma istehsal edən firmalara istənilən sahədə məlumatlar verə bilmək hüququ, bu məlumatların radio proqramlarında, filmlərdə və səs yazmalarda açıqlanması üçün təminatlı hüququ var. Vətəndaş həmçinin informasiya verilməsi, yaxud sonradan açıqlanması üçün istənilən sferada məlumat toplamaq hüququna malikdir. Bu hüquqlar bu əsas qanundan irəli gələn tələblər istisna olmaqla digər heç bir əsasnamələrlə məhdudlaşdırıla bilməz.

Söz azadlığı haqqında qanun,
fəsil 1, paraqraf 2

Sonradan yayılmaq üçün toplanan o informasiyaya üstünlük verilir ki, jurnalistə məlumat verən, bunu «*on the record*» (*protokol üçün*) şəklində edir, yəni adını və vəzifəsini göstərir və söylədiklərinin istənilən hissəsini sitat kimi göstərməyə icazə verir. Söhbətin başlanğıcında hələ ilk sualını verməzdən əvvəl müxbir bildirməlidir ki, müsahibə açıq aparılacaq. Bunu ondan ötrü edirlər ki, müsahibənin məzmunu aşkar olsun və müxbir bu söhbəti özü üçün saxlamasın.

Sitatı bildirən dırnaqlar və müsahibin sözlərini göstərən tire o deməkdir ki, müsahibə aparılan şəxsin sözləri bütünlüklə verilir. Təəssüf ki, İsveçin kütləvi informasiya vasitələrində çıxışlardan gətirilən sitatlara laqeyd münasibət bəslənilir. Respondentin söylədiklərinin reportyor tərəfindən xülasə şəklində verilməsi geniş yayılmışdır. Əgər müsahibənin məzmunu təhrif olunmamışsa, bunu qəbul etmək mümkündür, amma bu halda mətni dırnaq arasına

almaq olmaz. Biz çox vaxt uzun müsahibələrdən xüsusə vermək məcburiyyətində qalırıq, bu halda sitatlarla jurnalistin mətni arasında dəqiq sərhad qoymaq lazımdır.

RAZILAŞMA

Açıq çıxışlar informasiya toplamağın əsas prinsipidir, lakin iş elə gətirə bilər ki, reportyorun, deməli, ictimaiyyətin məlumat alması və hadisənin gizlin qalmaması üçün mənbənin anonimliyini qorumaq lazım gələr. İnformasiyanın azad şəkildə verilməsi jurnalistin bilavasitə vəzifəsi olduğuna görə, o, mənbənin anonimliyini qorunmalıdır. İsveçdə informatorun adı bir qayda olaraq redaksiya tərəfindən kifayət qədər yüksək dərəcədə mühafizə olunur. Bu, demokratiyanı qorumaq və möhkəmləndirmək yolunda bir addımdır. Vətəndaşların bu və ya digər nöqsanları və pozuntuları ifşa etmək imkanları olmalıdır ki, cəmiyyət hakimiyyət orqanlarının yol verdikləri sui-istifadəni dayandıra bilsin, yaxud qarşısını ala bilsin.

İnformasiyanın azad şəkildə verilməsinin və mənbənin anonimliyinin digər mühüm aspekti ondan ibarətdir ki, bunlar jurnalistə hadisələri daha yaxşı dərk etməkdə və müxtəlif məsələlərin dərinləklərinə varmaqda kömək edir. Diplomatiya aləmində yaxşı həll olunmuş və düşünülmüş qaydalar var. Diplomatin və ya xarici işlər nazirliyinin əməkdaşının ciddi əsasları ola bilər ki, bu və ya digər məsələ ilə bağlı müxbirə məlumat verərkən ona istinad etməyi və adını çəkməyi xahiş etsin.

Təsəvvür edək ki, İsveç jurnalisti amansız diktaturanın hökm sürdüyü üçüncü dünya ölkələrindən birinə gəlmişdir. İsveç səfiri ilə keçirdiyi «fon üçün» söhbət zamanı reportyor öyrənir ki, ölkəni korrupsiyaya qurşanmış, ağılı başında olmayan diktator idarə edir. Səfir bu ölkənin həbsxanalarında əzab çəkən siyasi dustaqlar və İsveçin imkan daxilində bu adamlara kömək etmək cəhdləri barədə məlumat verir. Beləliklə, diplomat ölkənin vəziyyətinə nüfuz etməkdə müxbirə kömək göstərir. Rejim nümayəndələrinin və onun təbliğatçılarının informasiyası şəraitin düzgün təsviri üçün

çətin ki müxbirə bir şey verə bilərdi. Bu şəraitdə səfirdən qəzetdə, radio və ya televiziya proqramında açıq çıxış etməsini istəmək mənasızdır. Bu söhbətin şərtləri əvvəlcədən razılaşdırılmışsa, jurnalist səfirlə söhbətindən aldığı informasiyadan köməkçi məlumat kimi istifadə edə bilər.

Siyasət aləmində də belə şeylərin olması mümkündür. Şəhər məclisində böyük bir partiyayı təmsil edən nümayəndə açıq çıxış etməkdən və mərhəmət haqqında öz fikirlərini deməkdən çəkinə bilər. İdman cəmiyyəti idarə heyətinin üzvü təşkilatda kök salmış maxinasıya və korrupsiyanı açıq şəkildə ifşa etməkdən qorxa bilər. Amma hər ikisi etibar etdikləri müxbirə məlumat verməyə hazırdır. Hökumətdə çox dolaşmış məsələ, deyək ki, işsizlik üzrə müavinətin səviyyəsi və bu tədbirin maliyyələşdirilməsi imkanları barədə kəskin müzakirələr keçirilir. Formal olaraq hökumət qəbul edilmiş qərar üçün kollektiv məsuliyyət daşıyır. Qərar qəbul olunduqdan sonra əvvəlki fikir ayrılıqlarına baxmayaraq nazirlər öz birlik və həmrəyliklərini nümayiş etdirməlidirlər. Bəs bağlı qapı arxasında nələr baş vermişdir? Qərarın lehinə və əleyhinə hansı səbəblər göstərilmiş, iclasda kimlər çıxış etmiş, nə söyləmiş, nə ilə izah etmişdir? Bütün bunların cəmiyyət üçün əhəmiyyəti var, ancaq aydındır ki, qapalı iclasın necə keçdiyi barədə heç bir nazir açıq şəkildə danışmaz. İnformasiya almaq üçün yeganə üsul məlumatlı adamlarla söhbətdir. İclasın təfərrüatını bilən adam və ya bilavasitə iclasda iştirak edən şəxs etibar etdiyi jurnalistə bu barədə məlumat verə bilər. Reportyor aldığı informasiyadan istifadə edir, bəlkə də söyləyənlərin ayrı-ayrı hissələrini deyir, ancaq bu fikirlərin müəllifinin adını çəkmir.

OFF THE RECORD (MƏTBUAT ÜÇÜN DEYİL)

Kimsə deyə bilər ki, yuxarıda göstərdiyimiz misallardakı siyasətçi və ya diplomat jurnalistlə «*off the record*» (mətbuat üçün deyil) şərti ilə danışmışdır. ABŞ-da geniş yayılmış bu məfhum İsveçdə demək olar ki işlənmişdir. Amerika jurnalistikasında «mətbuat

üçün deyil» və ya «protokoldan xaric» anlayışları rəsmən təsbit edilmiş və kifayət qədər dəqiq müəyyənləşdirilmişdir.

NATO-nun mənzil-qərargahı rəsmi olaraq «vəzifəli şəxslərin kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndləri ilə görüşlərinin əsas qaydalar»ını işləyib hazırlamışdır. Hər iki tərəfdən də qəbul olunan bu qaydalar alınan informasiyanın jurnalistlər tərəfindən istifadəsini tənzimləyir*.

On the record (mətbuat üçün) – şəxsin adını və tutduğu vəzifəni birbaşa göstərməklə, yaxud natiqi və ya vəzifəli şəxsi dolayısı ilə göstərməklə onun dediklərinin hamısını sitat gətirmək olar. Zabıtlərə və komanda

-----

*NATO/NACC/PFP, unclassified, Annex A to AAD 95-1

heyətinə jurnalistlərlə məhz bu növ söhbət aparmaq tövsiyə edilir.

Background (fon) – mənbəyi dəqiqləşdirilmədən istifadə olunan informasiya. Razılaşma şərtləri müxtəlif ola bilər. Müsahib jurnalistdən tələb edə bilər ki, onun adı, vəzifəsi, təmsil etdiyi təşkilat materialda göstərilməsin. Onun buna haqqı var. Bu halda reportyor informasiyanı auditoriyaya özünün apardığı araşdırmanın nəticəsi kimi təqdim edə bilər.

Off the record (mətbuat üçün deyil) – jurnalistin yazısında açıqlanması mümkün olmayan informasiya. Bu informasiya reportyora məlumatla şəxsən tanış olması və onu qiymətləndirməsi üçün verilir. Anlaşmazlıq olmasın deyə, NATO mənzil-qərargahı vəzifəli şəxslərə təkidlə məsləhət görür ki, jurnalistlərlə görüşərkən bu üsuldan istifadə etməsinlər. Ekstremal və ya nadir hadisələr istisna olunur, bunlar haqqında da ancaq kütləvi informasiya vasitələri ilə əlaqələr üçün cavabdeh olan yuxarı rütbəli zabıtlə məsləhətləşdikdən sonra danışmaq olar.

İsveçdə, eləcə də başqa ölkələrdə, istər jurnalistlər arasında, istərsə də informatorlar arasında bu anlayışlar barədə hərc-mərclik var. Bir çoxları «mətbuat üçün deyil» ilə «fon»u qarışdırırlar. Reportyor əmindir ki, mənbə informasiya verərkən adının və vəzifəsinin açıqlanmayacağını bilir, amma onun söylədiklərinin sitat kimi gətiriləcəyini və mənbənin auditoriyaya necə təqdim olunacağını dəqiqləşdirmir. Başqaları isə NATO müddəası ilə hərəkət edir. Belə jurnalistlərdən ötrü «mətbuat üçün deyil» ifadəsi o deməkdir ki, müxbirə informasiya onu açıqlamamaq, özü üçün saxlamaq şərtilə verilir.

Vəzifəli şəxslər və kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələri arasındakı bu əlaqə formasına NATO-nun mənzil-qərargahı kimi mən də şübhə ilə baxıram. Əgər informasiyanı işində istifadə etməmək şərtilə alırsansa, bunu verən mənbə ilə razılığa gəlmək lazım deyil. Madam jurnalist informasiyadan istifadə edə bilməyəcək, bu onun nəyinə lazımdır? Reportyor məlumatı ona görə toplayır ki, başqalarına çatdırsın, onun kimlərdənsə aldığı məlumatı hər zaman verməyə imkanı olmalıdır. Burada jurnalistin əməyilə vergi toplayanın işini müqayisə etmək yerinə düşər. Təsəvvür edin ki, o, pulu yığıb bir hissəsini cibinə qoyur. Bu zaman o bilir ki, bu onun şəxsi pulu deyil, cəmiyyətə aid vəsaitdir. Jurnalistin müxtəlif mənbələrdən aldığı informasiya da təkcə onun yox, həm də oxucunun, tamaşaçının, dinləyicininindir.

Burada başqa mühüm aspekt də var. Əgər reportyor həmin informasiyanı başqasından, daha açıq mənbədən alırsa, bu halda nə etməlidir? O, əvvəlki kimi yenə də məlumatı açıqlamamaq barədə verdiyi vədə əməl etməlidirmi? Bəzən vəziyyət çıxılmaz olur. Müsahibənin «mətbuat üçün deyil» üsulu çox vaxt jurnalist üçün xoşagəlməz nəticələrlə başa çatır.

FON

Dolaşıqlıq ondan irəli gəlir ki, müsahibənin «mətbuat üçün deyil» şərti ilə razılaşandan sonra nə reportyor, nə də müsahib bilmir ki, bu nə deməkdir. Belə vəziyyət hər iki tərəf üçün

təhlükəlidir. Buna görə mən məsləhət görərdim ki, söhbətin mətni razılaşdırılarkən mənası yaxşı başa düşülməyən «off the record» məfhumundan istifadə etmək lazım deyil.

Reportyor və mənbə söhbətin şərtlərini hələ söhbət başlamamışdan əvvəl konkret şəkildə həll etməlidirlər. Başlanğıc nöqtəsi, əlbəttə, «məlumat üçün» məfhumu (bu məfhum yarayandır) olmalıdır və bundan sonra tərəflər söhbətin şərtlərinin dəyişməsi üstünə gələ bilərlər. Bu, bir növ, yazılmamış sazişdir və bu saziş jurnalisti əldə olunmuş razılığa əməl etməyə məcbur edir. Yaxşı olar ki, reportyor öz yazısını necə təqdim edəcəyi barədə əvvəlcədən razılığa gəlsin.

Tərəflər nə qədər ki, mənbənin anonimliyi barədə razılığa gəlməmişlər, mənbənin dedikləri sitat kimi işlənilə bilməz. Müsahibə bitdikdən sonra respondentin şəxsiyyətinin və vəzifəsinin açıqlanmaması tələbi irəli sürülə bilməz. Jurnalistin söhbət apardığı məmur birdən deyə bilməz ki, o, sözlərini geri götürür və ya söhbətin axırında jurnalistdən tələb edə bilməz ki, onun anonimliyini qorusun. Lakin müsahibə verməyə alıxmamış adamlar məfhumların və şərtlərin incəliklərinə bələd olmadıqlarına görə reportyor mövcud qaydalar barədə onlara məlumat verməlidir. Təcrübədə bu cür hallar da olur: kifayət qədər təcrübəli mənbə «məlumat üçün» söhbətində elə informasiya verir ki, onun anonimliyini saxlamaq vacibdir. Belə hallarda mənbənin söylədikləri sitat olaraq verilə bilər, lakin öz informatorunun gizli qalmasında maraqlı olan reportyor söhbəti əvvəldən axıra qədər «fon» kimi verməli olacaq.

Ümumiyyətlə, jurnalist təşəbbüsü öz əlinə almalıdır və müsahibini söhbətin mövcud qaydaları və formaları istiqamətinə yönəltməlidir. Bir qayda olaraq bu özünü bir qədər inamsız hiss edənləri sakitləşdirir. Mən özüm söhbət başlamamışdan əvvəl səriştəli mənbələrə məlumat vermişəm ki, söhbət «fon» üçündür və bu, söhbətin digər formasına keçənə qədər davam etməlidir. Mənim «fon» müddəam belədir:

«Fon» üçün söhbət o deməkdir ki, reportyor söhbət zamanı mənbənin ona verdiyi bütün informasiyadan istifadə edir və onun söylədiklərinin istənilən yerini sitat kimi gətirir, o şərtlə ki, mənbənin şəxsiyyəti açıqlanmır. Mənbə informasiyanın anonimliyini təmin edən konstitusiyaya istinad edir.

ÖZ MƏNBƏLƏRİNİ AÇIQLAMAMALI!

Kütləvi informasiya vasitələri redaksiyalarına informasiya verənin anonimliyi təmin olunur. Bu o deməkdir ki, jurnalistin öz informatorunun adını açıqlamağa haqqı yoxdur. «Hakimiyyət orqanlarına və ya digər ictimai təşkilatlara» isə reportyorun əldə etdiyi informasiyanın mənbəyin axtarmaq və açıqlamaq qadağan olunmuşdur (Mətbuat haqqında qanun, fəsil 3, paragraf 4). Vəzifəli şəxs və ya jurnalist bu qaydaları pozarsa, İsveç məhkəməsinin qərarı ilə cəzaya – cəriməyə, yaxud bir ilə qədər həbsə məhkum edilə bilər. Mənbəni açıqladığına görə reportyor hüquqi məsuliyyət daşıya bilər, lakin bizim dövrümüzdə hələ heç bir jurnalist bu cinayətə görə məhkum edilməmişdir.

Əlbəttə, mənbələrin cəzalandırılmaması və anonimliyi qaydalarında istisnalar da olur. Əgər informator redaksiyaya dövlətin təhlükəsizliyi üçün qorxu törədən informasiya verirsə, casusluq, yaxud dövlətə xəyanət kimi qiymətləndirilən informasiya təqdim edərsə, məhkəmə orqanları mənbəni axtarıb onu cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək hüququna malikdir. Belə cinayətlər ağır cinayətlər kimi qiymətləndirilir, buna görə də məhkəmə orqanları mənbəni açıqlamağı tələb edə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, mənbələri axtarmaq və aşkarlamaq ancaq idarələrə və təşkilatlara qadağan edilir, lakin müəssisələr və mülki şəxslər bundan azaddırlar. Şəxsi firma sahibi informasiyanın kimdən sızdığını axtara bilər və redaksiyanın jurnalisti öz həmkarından soruşa bilər ki, o hansı mənbədən istifadə edir. Bu axtarışların nə nəticə verəcəyi daha çox reportyordan asılıdır.

Jurnalist mənbədən məlumatı o şərtlə alır ki, onun anonimliyi saxlanılacaq. Beləliklə, o öz üzərinə tək-cə hüquqi məsuliyyət deyil, həm də mənəvi məsuliyyət götürür. Buna görə də reportyor mənəvi öhdəliyinə əməl edərək hətta hakimiyyət və məhkəmə orqanlarının tələblərinə baxmayaraq mənbənin gizli saxlanılmasına çalışmalıdır.

AĞ YALAN

Bəzən mənbələrin qorunmasında yalan və təhrif özünü doğruldur. Az adama məlum olan söhbətin təfərrüatını sizə söyləyərkən informator özünü ifşa olunmaq təhlükəsinə atır. Deyilənlərin hansının göstəriləcəyi və jurnalist materialında istifadə ediləcəyi barədə hər ikinizin razılığına baxmayaraq, təcrübədə çox zaman bu, real deyil və mənbənin ifşasına gətirib çıxara bilər. Buna yol verməmək üçün bəzən reportyor bəzi deyilənləri olduğu kimi ifadə etməkdən qaçır. Mən özüm dəfələrlə bəzi məlumatları üstüörtülü, qeyri-dəqiq və səhv olaraq verməyə məcbur olmuşam ki, öz mənbəmin izini itirirəm.

Çoxlarına məlumdur ki, mənbə və jurnalist bir-birini yaxşı tanıyırlar və ya yaxşı münasibətdədirlər. Buna görə də jurnalist ifşaedici materialdan imtina edərək aldığı informasiyanı həmkarına versə, ağıllı iş görmüş olar. Bu, mənbəni qorumaq üçün faydalı üsuldur, bununla belə reportyorun özü üçün ağır işdir, çünki materialdan doğan şöhrəti və ad-sanı başqasına vermiş olur.

«Fon» şərtilə alınmış məlumatı sitat kimi göstərmək və istifadə etmək hüququna baxmayaraq jurnalist çox vaxt mənbənin qorunması ilə bağlı alınan məlumatı məhdud şəkildə ifadə etmək məcburiyyətində qalır. Mühüm informasiyanı verərkən jurnalist ehtiyatı əldən buraxmır. Mənbəni nazir, hökumət dəftərxanasında yüksək vəzifə tutan məmur, partiya mərkəzinin nümayəndəsi və s. kimi göstərmək çox vaxt tamamilə lüzumsuz görünür. Hətta informator partiya lideri, yaxud yerli hakimiyyətin başçısı olsa belə və deyilənlərə istinad etməyə ehtiyac yoxdursa, onları qeyri-müəyyən şəkildə, məsələn, nüfuzlu mənbə kimi göstərmək daha yaxşıdır. Əgər informator parlamentin deputatıdırsa, onu maliyyə

nazirliyinin işçisi kimi göstərərək yalan uydurmaq lazım deyil. Belə yalan dar dairədə olan adamların əsassız şübhə altına düşməsinə səbəb ola bilər.

Mənbənin təqdim etdiyi şifahi məlumatlar və ya işarələr həmin mövzu üzrə materialın meydana çıxmasına səbəb ola bilər. Bu halda mənbəyə istinad etməyə ehtiyac qalmır. İctimaiyyətə məlum olan sənədləri göstərərək anonim informatora istinad etmək lazım deyil. Bu ancaq anonimliyini qorumaq istədiyiniz adama qarşı şübhə yaradır.

JURNALİST HƏMİŞƏMİ İŞ BAŞINDADIR?

Beləliklə, jurnalist öz materiallarında istifadə edə bilməyəcəyi informasiyanı mənbədən qəbul etməməlidir. Əgər jurnalist öz dostları ilə bir məclisdə iştirak edirsə və bu vaxt otaqda jurnalistin olmasından bixəbər birisi maraqlı, ifşaedici söhbət açarsa, reportyor nə etməlidir? Uşaqlıq dostu ürəyi açıqlıq edərək öz işlədiyi yerdə baş verən hadisələrdən danışarsa, nə etmək lazımdır? Xidməti vəzifəsinə görə qapalı informasiyaya sahib olan evdəkilərdən və ya qohumlardan biri məlumatı sizinlə bölüşsə, necə hərəkət etməli?

Bəzi jurnalistlər iddia edirlər ki, bu, prinsip məsələsidir və reportyor həmişə iş başındadır. Lakin jurnalistikada olduğu kimi, dostluqda da bir etika var. Bir çox illər reportyor işlədikdən sonra mənim bu məsələlərə münasibətim daha pragmatik olub. Yaxın dostlara xəyanət etmək olmaz. Qohumluq və dostluq münasibətləri jurnalisti elə bir vəziyyətə gətirib çıxarar ki, o öz vəzifəsini qərəzsiz yerinə yetirə bilməz. Mən qəti əminəm ki, şəxsi həyatla bağlı hadisələrdə reportyor könüllü olaraq materialla işləməkdən imtina etməlidir.

İNAM YARATMALI

İnformasiyanın anonim mənbəli ilə işləmək incə məsələdir və bu, jurnalistdən kəndirbaz kimi balans saxlamağı tələb edir.

Mənbə ilə münasibət ərkyana olmamalı, əgər bir-birinizə inam yaratmaq istəyirsinizsə, eyni zamanda çox soyuq da olmamalıdır. O adam ki, məlumat verir və anonim qalacağına inanır, jurnalistə etibar edərək özünü ifşa edilmək təhlükəsinə atır.

Informator inanmalıdır ki, jurnalist onun verdiyi materialdan istifadə edərkən mənbənin açıqlanmasına gətirib çıxarmayacaqdır. Onun həmçinin ümid etməyə haqqı var ki, lazım gələrsə, reportyor onu müdafiə etmək üçün əlindən gələni əsirgəməyəcək. Qanunda mənəvi öhdəliklər göstərilir. Bu öhdəliklər mənbə ilə jurnalist arasında bir-birinə inam nəticəsində yaranır. Jurnalist də öz növbəsində inanmalıdır ki, ona doğru informasiya verilir və heç bir təhrif etmə cəhdinə yol verilmir. Belə şəraitdə reportyor ilə mənbə arasında xüsusi rabitə yaranır və bu rabitənin möhkəmliyi jurnalistin etibarlılığından asılıdır. Nəhayət etibarilə, söhbət demokratik cəmiyyətdə hər iki tərəfin öz rolunu və vəzifəsini dərk etməsindən gədir.

Jurnalist öz mənbərinə qayğı ilə yanaşmalıdır. Bu o deməkdir ki, jurnalist onlarla müntəzəm əlaqə saxlamalı, ona verilən informasiyadan necə istifadə etdiyi barədə onlara məlumat çatdırmalıdır. Jurnalist mənbədən aldığı məlumatlara əsasən yazdığı məqalənin və ya süjetin qaralamasının surətini telefonla söyləyə, yaxud faksla göndərə bilər. Əgər reportyor və informator məlumatların göstərilən vaxtdan əvvəl açıqlanmayacağı barədə razılığa gəlsələr, jurnalist öz vədinə əməl etməlidir. Hətta rəqiblərinin bu xəbəri daha tez verməsi ehtimalı olsa belə, sözünün üstündə durmalıdır.

Mənbəni qorumaq üçün bir üsul da var: aldığı məlumatların digər mənbələrdən və ya ictimaiyyətə rəsmən açıq olan sənədlərdən təsdiq edilməsinə çalış. Bu halda anonim müəllifə istinad etməyə ehtiyac qalmaz. Məqalə çap edildikdən sonra və jurnalistin anonimliyi qoruması vədini gördükdə, mənbə özünü inamlı hiss edir. Mənbə ilə səmimi münasibət əhəmiyyətlidir. Buna görə də ondan alınan informasiyadan necə istifadə edilməsi barədə mənbə məlumatlandırılmalıdır. Ancaq reportyor digər mənbələr barədə ona əsla məlumat verməməlidir.

MƏNBƏLƏRƏ TƏNQİDİ YANAŞMALI

Mənbəni qorumaq üsullarından biri yeni mənbələr tapmaqdır. Bu təkcə məlumatları yoxlamaq və öz işini bərk tutmaq imkanı üçün deyil, həm də mənbənin özünün mühafizəsindən ötrü lazımdır. Jurnalist mövzu üzərində işləyərkən məlumatı olan bir neçə şəxslə söhbət edirsə, onlardan heç biri çox danışmasa belə, özünü informasiyanın ilk mənbəyi hesab edir. Xəbər çap edildikdən sonra müxbirin söhbət etdiyi şəxslərdən bir çoxu bütün bunların kim tərəfindən söylənməsi üzərində baş sındırır. Onlardan heç biri şübhə oyanmasın deyər səsinə çıxarmayacaq.

Mənbələrin jurnalistə informasiya ötürməsi cəhdlərinin müxtəlif səbəbləri ola bilər və bu cəhd heç də həmişə yaxşılıqdan doğmur. İnformasiya vermək azadlığı barədə qanundan istifadə edən bəzi adamlar qərəzli, hətta böhtan xarakterli məlumatlar da verə bilərlər. Mənbəni qiymətləndirərkən reportyor bunu dərk etməlidir. Təbliğət və fırıldaq çox zaman məlumatların yayılmasına səbəb olur. Ölkənin siyasi həyatını əks etdirən jurnalistlərin mənbənin *tendensiyaları* barədə təsəvvürü olmalıdır. İnformatorun siyasi partiya mənsubiyyəti və ya hansı təşkilatı üzvlüyü informasiyanı özünə, yaxud öz təşkilatına sərf edən variantda verməsinə səbəb ola bilər. Mənbələrə tənqidi münasibət bəsləyən reportyorun müxtəlif siyasi maraqları və qütbləri təmsil edən informatorları olmalıdır.

İnformasiya toplayarkən jurnalist daim müxtəlif informatorlardan aldığı məlumatlardan istifadə etməyə *çalışmalıdır*. Lakin bu, qəti və sözsüz tələb ola bilməz. Reportyor onlarla işləmək təcrübəsinə əsasən mənbəyə qiymət verir. Hansısa bir şeyi yəqin etmək üçün *həmişə* vacib deyil ki, bir-birindən asılı olmayan mənbələrdən məlumat alasan. Uotorgeyt qalmaqalından sonra jurnalist mühitində belə təsəvvürlər hələ də yaşamaqdadır: o vaxt «Vaşinqton Post» qəzetinin reportyorları bu prinsiplə işləyirdilər. Lakin öz mənbələrinə tənqidi münasibət daha mürəkkəb prosesdir.

Jurnalist mənbənin *əsl*i barədə diqqətli olmalıdır. İnformator həqiqətən həmin şəxsdirmi? Başqalarının onun dilindən dediklərini o, həqiqətən söyləmişdirmi? Mənbənin müzakirə olunan məsələlərdən nə dərəcədə xəbəri var?

Zaman aspekti mühüm əhəmiyyətə malikdir. Hadisənin baş verdiyi andan nə qədər çox vaxt keçirsə, bu hadisədə iştirak edən adamın söylədikləri bir o qədər az səhih olur. Reportyor həm də özünə sual verməlidir ki, informatorun söhbəti kənar təsirdən nə qədər *aslıdır*? Onun özü hadisənin iştirakçısı olubmu, yoxsa bu barədə özgələrin sözlərindənmi danışır?

Əlbəttə, yaxşı olar ki, qərəzsiz mənbə ilə işləyəsən, lakin əslində mənbələr bəzən tendensiya ilə hərəkət edirlər. Söhbət heç də bilərəkdən təbliğat aparmaqdan getmir, əksinə, bir qayda olaraq, mənbə düşünmədən faktları elə izah edir ki, bunlar onun öz qənaətinə və rəğbətinə uyğun gəlir.

Mənbələrə tənqidi münasibətin mühüm bir sahəsi şəkillər və təsvirlərdir. Rəqəmli avadanlığın mövcud olduğu indiki zamanda təsviri istədiyini kimi dəyişdirməyə, kadrları və fotosəkilləri istədiyini kimi təhrif etməyə imkan var. Bu gün fotosəkillər heç bir şeyi isbat etmək üçün əsas sayıla bilməz. Redaksiyalar fotosəkillərdə göstərilən təsvirlərin əslilə düz olması barədə özlərinə sual verməlidirlər: görəsən, bunlar orijinaldır, yoxsa saxtadır?

Şəkillərin retuş edilməsinə hələ fotosəkillərin meydana çıxdığı vaxtlarda başlanılmışdır. Burada yenilik ondan ibarətdir ki, indi saxtalaşdırmaq və düzəltmək daha tez və daha ustalıqla edilir. Sovet dövlətinin yaranması tarixində «ilk saxtalaşdırma» barədə maraqlı misallar var.

1908-ci ildə Kapri adasında şahmat partiyası oynanılmış. Lenin şahmat masasının arxasında oturubmuş, Qorki oyunu diqqətlə izləyirmiş. 1939-cu ildə «Lenin» kitabının nəşri ərəfəsində retuşyor tarixə düzəliş etmək üçün əməlli-başlı işləməli olmuşdur. Vladimir İliçin yanındakı kişi – menşevik Vladimir Bazarov sonralar Lenini ciddi tənqid etmişdir. 1931-ci ildə Bazarov həbs

edilmiş və 1937-ci ildə güllələnmişdir. Təbii ki, o, şəkildən itmişdir...

Qorkidən sağdakı kişi Zinovi Peşkov Fransaya mühacirət etmiş, zabit olmuş, birinci dünya müharibəsində fransız ordusunda xidmət etmişdir. Sonralar general De Qollun şəxsi dostu olmuş, ikinci dünya müharibəsi qurtaranda Fransanın təhlükəsizlik xidmətində çalışmışdır. O da 1939-cu ildə fotoşəkildən yoxa çıxmışdır...

...və sonradan, 1960-cı ildə Moskva marksizm-leninizm institutu üçüncü versiyanı çap edəndə bu fotoşəkil yenidən peyda oldu. Bazarovu sütunla əvəz etdilər, ancaq şəklin sağ küncündə qadın dizinin görünməsini heç kəs izah edə bilmədi.

XƏBƏRLƏRİN İZLƏNMƏSİ QAYDASI

İnformasiyanın harada olmasını biləndən sonra redaksiya ilə reportyorun işi bunu əldə etməkdir. Bunu iki üsulla həyata keçirmək olar: mümkün mənbələrə müntəzəm zəng etmək, onlara baş çəkmək, yaxud işi elə qurmaq lazımdır ki, informasiya mütəşəkkil surətdə və az-çox müntəzəm gəlsin. Yazılı sənədlər poçt ilə (adi və ya elektron), yaxud faksla gələ bilər. Redaksiyalara informasiya axınının böyük hissəsi qəbul olunmuş qaydalara əsasən gəlir. Redaksiyalar informasiyanın ünvan siyahıları üzrə təqdim olunmasına nəzarət edə bilər ki, press-revizlər və informasiya dövlət və bələdiyyə idarələrindən, həmçinin müəssisələrdən avtomatik olaraq göndərilsin.

Şifahi xəbərlərin alınmasını təşkil etmək daha çətindir. Heç bir jurnalist tələb edə bilməz ki, onun mövcud və potensial mənbələri öz təşəbbüsləri ilə ona bərabər intervalla zəng vursunlar. Onları tərtib olunmuş müvəqqəti planla axtarıb tapmaq lazımdır. Məhz buna görə də «intizamlı» redaksiyalarda polis məntəqələri ilə müntəzəm əlaqə ənənəsi yaradılmışdır:

-Bu gün təzə nə var?

İzləmək və axtarmaq bir qayda olaraq çox vaxt aparır, amma özünü doğruldur. Mənbələrin geniş şəbəkəsini yaradan jurnalist xəbərləri əldə etməkdə böyük uğur qazanır.

İnformasiya materiallarının axını redaksiyalardan bunları mütəşəkkil surətdə qəbul etməyi tələb edir və bu işi qaydasına qoymaq çətin deyil. Bunun üçün lazım olan şeylər – telefondur, qeyd dəftərçəsidir və hadisələrin gündəliyidir. İsveçdə bu gündəliyə «redaksiyanın vicdanı» deyirlər. Gündəliyin məlumatlarını saxlamaq və paylamaq üçün çoxlu üsul mövcuddur.

Gündəliyin əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, informatorun sözlərinə görə yazılmış bütün dəvətlər, press-revizlər, işarələr hadisələrin aktuallığına görə günlərə bölünür. Buna görə də gündəliyin aylar və günlər üzrə cədvəli olmalıdır. Bu kiməsə sadələşmə kimi görünə bilər, buna baxmayaraq gündəliyə tikmək üçün gələn materialların bölünməsi xəbərləri qiymətləndirməyi bacaranlardan ötrü mühüm işdir.

Ümumi kompüterləşdirmə dövründə yaşadığımızı baxmayaraq gündəliyin kağız forması şəklində olmasının klassik variantı redaksiyalarda xəbərlərlə işləməyin əsas aləti kimi saxlanılmaqdadır. Parlamentin, dumanın, seymin iclaslarının gündəlikləri redaksiyaya daxil olarkən gündəlik aylar və günlər üzrə aktual məsələlər bölməsinə salınmalıdır. Gündəlikdə redaksiyanın klassik yaddaşı saxlanılır ki, bunların da mənbələri əməkdaşların ideyaları, qəzet kəsikləri, press-revizlər, dəvətlər, kiminsə məlumatları və s. ola bilər. Yaddaşın mənası ondadır ki, redaksiya əməkdaşlarından kimsə müntəzəm olaraq bu kağızlarda göstərilən hadisələrin inkişafını yoxlayır və izləyir. Belə yaddaş əslində xəbəri bütün proses boyu müşayiət edir. Bu iş çox vaxt aparmır. Teleqraf agentliyinin xəbərində deyilir ki, hansısa mühüm məsələ barəsində qərar qəbul edilməsi gözlənilir. Bir vaxt sonra redaksiyanın əməkdaşlarından biri yazır ki, bu məsələnin müzakirəsi üçün komissiya yaradılmışdır. Başqa jurnalist bu mövzuya dair qəzetdən kəsdiyi parçanı yapışdırır, komissiya katibinin adını və telefonunu qeyd edir və «Bir aydan sonra zəng etməli» deyər yazır. Xəbərə təzə faktlar əlavə olunduqca, yaddaş

digər reportyorların qeydləri də yazılır. Xəbəri izləmək bir növ redaksiyanın kollektiv yaddaşına çevrilir.

Yoxlama zəngləri və redaksiya yaddaşları jurnalist peşəsinin adi hadisələridir. Lakin bunların təmin etdiyi xəbərlər axını olmasa, informasiyanın gur çayı quruyar və tədricən yoxa çıxar.

REDAKSIYANIN TƏŞKİL EDİLMƏSİ

Yuxarıda təsvir olunanlar input vəzifəsinin əsasıdır. Hər bir redaksiyada, yaxud xəbərlər şöbəsində *input* (qəbul) və *output* (buraxılış) vəzifələri var. Əlbəttə, bu vəzifələr müxtəlif şəkildə adlandırıla bilər, lakin redaksiyaların təşkilindən asılı olmayaraq vəzifələri eynidir, informasiyanı toplamaq və onu dərc etməkdən ibarətdir. Qərbi ölkələrindəki redaksiyalarda, radio və televiziyalarda vəzifələrin adları ingilis-sakson ənənələrindən götürülmüşdür.

Başqa ölkələrdə olduğu kimi İsveçdə də bu gün *input*, *output*, *desken* ifadələri işlənməkdədir.

Qəbul (*input*) redaktoru işin planlaşdırılmasına rəhbərlik edir. O, dəvətlərlə, press-relizlərlə, qəzet kəsikləri ilə məşğul olur, yaddaşlarda qeyd olunanlara nəzarət edir. O həm də maraqlara, təcrübəyə və ya ixtisaslaşmaya görə reportyorlar arasında iş bölgüsü aparır. Televiziya redaksiyasında qəbul redaktoru əsas mövqe tutur, çünki istifadə olunan çoxlu texnikanın bölüşdürülməsi ciddi planlaşdırma tələb edir.

Buraxılış (*output*) redaktoru xəbərlər proqramının verilməsi üçün məsul şəxsdir. Bəzi redaksiyalarda bu adamı məsul katib və ya *desken* adlandırırlar. Buraxılış redaktoru növbəyə başlarkən qəbul redaktoru artıq evə getmiş olur. O, reportajlarda hər süjetin son versiyasını həll edir, həm də hansı süjetlərin göstəriləcəyi və hansı teleqramların oxunacağı barədə qərar qəbul edir, həmçinin proqramın planını müəyyənləşdirir. Efir vaxtı buraxılış redaktoru mərkəzi aparatda olur, verilişin gedişatına nəzarət edir, proqrama hansı parçanın əlavə olunması və ya əksinə, süjetin ixtisar edilməsi

barədə qərar qəbul edir. Redaksiyada buraxılış redaktorunun qərarına həm də proqramı aparan jurnalistlər, texniki redaktorlar, rejissorlar və onların assistenti daxildirlər.

Siyasi icmalçılar, beynəlxalq mövzuda yazanlar, xüsusi müxbir və digər ixtisaslaşmış reportyorlar qruplarının əksəriyyətinin qəbul redaktorları vardır və onlar təkcə tapşırıqları bölməklə deyil, həm də fəal yaradıcılıq işi ilə məşğul olurlar. Qəbul qərarına *researchers* – faktları axtaran, süjet və materiallar üçün platforma hazırlayan şəxslər də daxildirlər.

Desk (mərkəzi redaksiya) şeflərin oturduğu yerdür. Redaksiyanın qəlbi olan bu mərkəzə hər yerdən informasiya axını gəlir. Qəbul və buraxılış redaktorları burada gələn məlumatların işlənməsinə və auditoriyaya təqdim olunmasına nəzarət edirlər. Qəzetlərdə qəbul redaktorunu xəbərlər şöbəsinin redaktoru və ya məsul katib adlandırırlar.

Səhər redaktoru - səhər qəzetində iş başlayarkən tapşırıqları planlaşdıran və bölüşdürən şəxsdir. *Axşam (gecə) redaktoru* – həmin buraxılış redaktorudur ki, axşam və gecə səhər çıxan qəzetdə hansı materialın veriləcəyini həll etməlidir. Məsuliyyətin bu cür bölünməsi heç də münaqişəsiz ötürşür. Real həyatda bütün xəbər redaksiyaları gərgin münasibətlər üzündən, hətta qəbul və buraxılış redaktorları arasında rəhbərlik uğrunda gedən açıq mübarizə üzündən çıxılmaz vəziyyətlərə düşür. Reportyorlar, fotoqraflar, operatorlar eyni zamanda iki ağaya qulluq etməlidirlər, rəhbərlik isə daim bu iki qüvvə arasında balans yaratmağa cəhd etməlidir.

Qəbul redaktoru buraxılış redaktoru maraqsız mövzuda tapşırıqlar verəndə, bu, redaksiya əməkdaşları üçün xoşagəlməz nəticələr doğurur. Ötkəm xasiyyətli buraxılış redaktoru başqa süjetlər üzərində iş aparan reportyorlara təcili qaydada tapşırıqlar verəndə də əsəbilik əmələ gəlir. Digər tərəfdən, xəbərlərlə işləmək əsəbilik, tələskənlik və gözlənilməz hadisələr doğurur, buna görə də planların pozulması ilə barışmağa məcbursan. Amma unutmayaq lazım deyil ki, xəbərlə iş bütün sutka ərzində olur. Əməkdaşların müxtəlif kateqoriyaları növbə ilə çalışırlar. İşin belə qurulması hər

kəsdən təkcə çeviklik yox, həm də qoyulmuş qaydalara hörmət tələb edir.

Bu qüvvələr arasındakı münaqişələr həlledilməzdir, lakin hamı özünü kollektivin bir parçası hesab edərsə, redaksiya isə qarşısına ümumi vəzifələr qoyarsa və onun dəqiq siyasəti varsa, bunları tənzimləmək mümkündür. Optimal nəticələrə o vaxt nail olmaq mümkündür ki, qəbul və buraxılış redaktorları bir-birinə mane olmasın, əksinə, eyni məqsədə çatmaq üçün çalışsınlar. Reportyorun bu intəhasız estafetdə başladığı işi başqasına vermək həvəsi olmalıdır. Yalqıza kimi tək qalmaq uğursuzluğa məhkumdur.

QƏBUL VƏ BURAXILIŞ REPORTYORLARI

Rəhbər vəzifədə çalışmaq təcrübəsi olan ciddi jurnalist bir dəfə istehza ilə dedi ki, iki növ reportyor var: qəbul reportyoru və buraxılış reportyoru. Bunlardan hansı yaxşıdır?

«Qəbul» reportyoru hadisəni nəzarətdə saxlayanda əvəzsizdir, onun gözəl əlaqələri və mənbələri, gözəl təşkil edilmiş arxivi var. Onun sayıq gözündən bircə xəbər də yayına bilməz. Bəla ancaq ondadır ki, o, nadir hallarda auditoriyaya bir şey təqdim edir. Bilikləri həmişə özündə qalır və məsələ bundadır ki, onun bütün vaxtı məlumatları axtarıb tapmağa gedir, yaradıcılıq üçün bircə dəqiqəsi də qalmır. Ona məlum olanı başqaları nadir hallarda bilirlər.

«Buraxılış» redaktoru da yorulmaq bilmədən çalışır, ancaq bir şərtlə, o, daim yaradır. Radionun bütün xəbərlər buraxılışlarında onun səsi eşidilir, televizor ekranlarında onu həmişə görürlər, bir-birinin ardınca kitablar, felyetonlar, şərhlər yazır. Camaatın ondan xoşu gəlir. Bir sual meydana çıxır: əgər o, birbaşa efirdən çıxmırsa, öz çıxışları üçün informasiyanı toplamağa nə vaxt macal tapır?

«Qəbul» və «buraxılış» reportyorları arasında ortaq məxrəcə gəlmək üçün hər bir jurnalist səy göstərməlidir.

MƏSUL NAŞİRİN ROLU

İsveç konstitusiyası mətbuatda çap olunan və ya efirə verilən materiallar üçün kimin cavabdeh olmasını dəqiq müəyyən edir. Bu səlahiyyət mətbuatda məsul nəşirə, radio və televiziya məsul buraxıcıya həvalə olunur. İsveçdə bu, demək olar ki, yeganə vəzifəli şəxsdir.

Mətbu orqanın nəşrini izləmək və onun məzmunu barədə qərar qəbul etmək səlahiyyəti məsul nəşirin vəzifəsinə daxildir. Beləliklə, nəşirin iradəsi olmadan heç bir material çap üçün qəbul edilə bilməz. Onun səlahiyyətini məhdudlaşdırmaqdan ötrü göstərilən heç bir cəhdin qanuni əsası yoxdur.

Mətbuat azadlığı haqqında qanun,
fəsil 5, paraqraf 3.

Mətbuat azadlığı haqqında qanun mətbu nəşrlərdə tətbiq olunur, lakin televiziya və radio proqramlarına aid olan belə bir müddəa söz azadlığı haqqında qanunda təsbit olunmuşdur. Hər iki qanun bir-birilə həmahəngdir və kütləvi informasiya vasitələrinin işi ilə bağlı müddəaları əks etdirir. İsveçdə ildə dörd dəfə və ya daha tez-tez çıxan dövrü nəşrlər, televiziya və ya radio proqramları dərc olunan materiallar və verilən süjetlər üçün şəxsən cavabdeh olan məsul nəşiri/məsul buraxıcını təyin etməlidir. Heç bir material məsul nəşirin qərarı olmadan çap edilə bilməz, heç bir süjet məsul buraxıcının icazəsi olmadan xəbərlər proqramından çıxarıla bilməz. Hər hansı bir qanun pozuntusuna görə ancaq o, məsuliyyətə cəlb edilə bilər.

Məsul nəşir vəzifəsini təsis etməklə İsveç qanunvericiləri nəşə kollektiv günahkar yaratmışlar və o çox zaman başqalarının – reportyorların, redaksiya əməkdaşlarının, informatorların təqsiri üçün cavab verməlidir. Bu, mətbuat azadlığı və söz azadlığı üçün təminat verir. Heç bir dövlət idarəsi, təşkilat və ya vəzifəli şəxs nəşrin çap olunub-olunmaması barədə qərar verə bilməz.

Radioproqramda istifadə edilmək üçün nəzərdə tutulan süjetin və ya lent yazısının məzmunu onlar səsəndirilənə qədər hakimiyət orqanı və ya ictimai təşkilat tərəfindən yoxlanıla bilməz. Hakimiyət orqanlarına və ictimai orqanlara bu qanuna əsaslanmadan süjetlərin, yaxud lent yazılıhının, bunların məzmunlarının məlumatlara və gümanlara görə açıqlanmasını qadağan etməyə və buna mane olmağa icazə verilmir.

Söz azadlığı haqqında qanun,
fəsil 1, paraqraf 3.

Bu o deməkdir ki, İsveçdə və digər demokratik ölkələrdə mətbuatın rəsmi senzurası və digər məhdudiyətləri qadağan olunmuşdur. Məsul nəşir təsisatı hər bir reportyoru söylədiyinə və yazdığına görə onu cəzadan və təhdiddən müdafiə etmək üçün şərait yaradır. Buraxılmış bütün səhvlərə və qeyri-dəqiqliyə görə məsul nəşir cavabdehdir.

Radiodakı təcrübəyə görə, məsul buraxıcı bir qayda olaraq redaksiyanın rəhbəri olur. Onun rolu və vəzifəsi məsul nəşirin işinə uyğun gəlir, bəlkə də bir qədər mürəkkəbdir. Böyük redaksiyalarda xəbərlərin hazırlanması və efirə verilməsi bütün sutka ərzində, o cümlədən axşamlar şef olmayanda da davam edir. Bu, reportyorlardan və buraxıcı redaktorlardan xüsusi məsuliyyət tələb edir. Bəzi qərarlar əməkdaşlar tərəfindən müstəqil qəbul edilə bilər. Lakin mürəkkəb vəziyyətlərdə, xüsusən etika məsələlərində qərarı məsul buraxılış redaktoru qəbul edir.

Oxu üçün ədəbiyyat:

Ulman Cohn and Jolbert Can: *The Reporters Handbook*. St. Martins Press, 1991.

KONKRET MƏSƏLƏDƏN BƏHS ETMƏLİ!

Accuracy, Brevity and Clarity – Amerikanın ABC televiziya şirkətinin xəbərlərlə işləmək kredosu bu cür müəyyənləşdirilmişdir. Bu üç söz – dəqiq, qısa, aydın – jurnalistika elminin əsaslarının əsasıdır.

Xəbər nəzakətli olmalıdır, bu, informasiya verməyin əsas prinsiplərindən biridir. Auditoriyanın bizdən aldığı məlumatlar dəqiq və imkan daxilində yoxlanılmış olmalıdır. Radio və televiziya jurnalistləri üçün qısa danışmaq xüsusilə əhəmiyyətlidir, çünki hətta böyük və mürəkkəb hadisələrin xülasəsini verərkən bunları bir neçə dəqiqəyə, bəzən isə saniyələrə yerləşdirmək lazım gəlir və bu zaman məsələnin məğzini çatdırmaq tələb olunur. Buna nail olmaq üçün aydın mətnlər yazılmalıdır və kadrların dili hamıya aydın olmalıdır.

Dəqiq, qısa və aydın. Bu üç anlayışa mən dördüncünü də əlavə etmək istərdim – *konkretliyi*. Ancaq konkretlik maraq doğura bilər. Bu həm siyasətə, həm də jurnalistikaya aiddir. Konkret məlumatlar və təfərrüatlar həmişə diqqəti cəlb edir. Bu, televiziya və radio verilişlərində xüsusilə əhəmiyyətlidir, çünki mətbuata nisbətən burada informasiya verilişlərinin intensivliyi və konkretliyi daha yüksəkdir.

EYNİLƏŞDİRMƏ

Xəbərlər insanlardan bəhs edir. O şəxslərdən ki, nəyinsə qayğısını çəkir, nə üzərindəsə çalışır, yaxud hansısa bir qərarın

qəbul edilməsi kiminsə bilavasitə marağı ilə bağlıdır. Jurnalist öz xəbərini konkretləşdirərkən auditoriyaya imkan verir ki, onun məlumatı ilə təmas nöqtəsini tapa bilsin.

Hadisələrdən bəhs edən xəbərlərdə eyniləşdirməyə nail olmaq daha asandır. Xalq hadisələrin iştirakçılarını görmək və eşitmək istəyir. Reportyor başverən hadisəni şahidin dilindən verə bilər. 1995-ci ilin payızında «Estoniya» paromunun batması bütün İsveçi şok vəziyyətinə salmışdı, lakin sağ qalan iki sərnəşin – Sara və Kent daha çox sarsılmışdılar. Onların düşar olduqları bu faciə barədə söylədikləri insanlara imkan verdi ki, həmin o fəlakət gecəsində «Estoniya» göyertəsində olanlarla özlərini eyniləşdirə bilsinlər.

Ayrı bir insanın taleyi barədə söhbət tamaşaçıya, dinləyiciyə, oxucuya imkan verir ki, hətta söhbət qəza, yaxud bədbəxt hadisə barədə getsə belə, o özünü onun yerinə qoya bilsin. Ayrı bir ailənin və ya insanın təmsalında mürəkkəb hadisələri və ya siyasətçilərin qərarlarını başa düşmək auditoriya üçün daha asandır. Jurnalistikanın əsas prinsiplərindən biri böyük və mürəkkəb hadisələri sadə insanların təmsalında işıqlandırmaqdır.

Xəstəxananın doğum şöbəsinin bağlanması hamilə qadının sözlərilə ifadə etmək olar. Siyasətçilərin qərarı ona necə təsir göstərir? Zavodun bağlanması fəhləyə və onun ailəsinin həyatına necə təsir edəcək? Telefonla danışmaq qiymətlərinin artırılması təqaüdçünün büdcəsində hansı dəyişikliyə səbəb olacaq? Siyasətçilərin qərarlarının onların həyatına necə təsir göstərməsi barədə sadə insanların söhbəti hadisələrin məğzini yaxşı başa düşməkdə və özünü dərk etməkdə auditoriyaya kömək edir.

Hətta nə isə bir *iş görən* şəxs mürəkkəb və dolaşmaq mənbəni eyniləşdirməyə kömək edə bilər. İsveçin maliyyə naziri dövlət büdcəsinin layihəsini şəxsən parlamentə təqdim edir. Bundan sonra o, hökumət dəftərxanasından riksdağın binasına yollanır və qoltuğunun altında qovluqları aparmalı olmur – bütün dövlət büdcəsi təkə bir kompakt-diskə yerləşmişdir və nazir bunu iftixarla jurnalistlərə göstərir. Bu konkret detal mürəkkəb mövzunu – dövlət büdcəsini daha anlaşıqlı edə bilər.

Siyasi müzakirələrdə əsas rol qeydlərlə, tələblərlə, tənqidlə və ya təkliflərlə çıxış edənlərə aiddir. Hətta çox mürəkkəb görünən fikri hadisə iştirakçıları ilə əlaqələndirərək anlaşılqı etmək olar. Əgər belələri yoxdursa, onda yəqin ki, hadisənin *toxunduğu* və zərər verdiyi adamlar olacaq. Dövlət büdcəsi layihəsinin yazıldığı kompakt-diski quranda aydın olacaq ki, bu layihənin cəmiyyət üçün əhəmiyyəti nədir və müxtəlif zümrələrdən olan insanların həyatına necə təsir göstərəcək. Bu və ya digər siyasi, yaxud iqtisadi qərarların hansı əhali qrupuna və ayrı-ayrı vətəndaşlara təsirinin eyniləşdirilməsi jurnalistikanın əsas vəzifələrindən biridir.

Lakin bu məqsədə nail olmaq üçün standart müqayisədən və stereotipdən istifadə etməməyin əhəmiyyəti böyükdür. Son illər İsveç kütləvi informasiya vasitələrində böhran qurbanının – tənha ananın obrazı yaranmışdır ki, onun da gəliri özünə və uşağına çatmır. Geniş yayılmış ikinci stereotip İsveçin ağır zəmanə simvoludur – bahalı villada yaşayan ailə müxtəlif yardımların azalmasından və evini satmaq məcburiyyətində qalmasından şikayətlənir.

Bir çox jurnalistlər öz vəzifələrini bəsitləşdirərək ciddi məsələni sentimental, tük ürpədici, tənqidi təhlildən məhrum olan mövzuya çevirirlər. Bu və ya digər qərarın arxasında nə gizlənilir? Alternativlər varmı və hansılardır? Bizim tənqid etdiyimiz qərar nə nəticə verə bilər və gələcəyi nə olacaq? Reportyor bu suallara cavab tapmalıdır.

KİÇİK BÖYÜYÜN AYNASIDIR

Jurnalistikada konkretləşdirmək eyniləşdirməyi tələb edir. Lakin kimdən və nədən bəhs etmək ümumi mövzunun bir hissəsi olmalıdır. Bir adamın taleyi haqqında söhbət daha böyük hadisənin işıqlandırılması məqsədinə xidmət etməlidir.

İsveç Radiosunun «Exo» xəbərlər redaksiyası səksəninci illərdə İsveç telekommunikasiya idarəsinin («Televerket») köhnə rejimli idarədən müasir təşkilata keçməsi prosesi haqqında öz dinləyicilərini məlumatlandırmaq qərarına gəldi. Mövzu radio üçün çox ağır və mücərrəd idi, lakin narazı abonentin redaksiyaya zəng vurməsi radio dinləyicilərini maraqlandıрмаğa və bu şəraitdə özlərini görməyə kömək etdi. Dinləyici Monika Treqemlo «Televerket»in iş üsulunu təsvir edirdi: o, danışıqlar üçün haqqın düzgün yazılmamasından şikayət edəndə onun telefonunu kəsmişdilər. Onun söhbəti redaksiyaya çoxlu zənglər vurulmasına səbəb oldu – Monikanın başına gələnlər bu idarə ilə bağlı olan çox adamın da başına gəlmişdi. Konkret bir hadisə «Televerket»in işindəki böyük nöqsanların aşkara çıxmasına səbəb oldu.

Bununla belə, əgər konkret bir məsələ ümumi problemlə bağlı deyilsə, bu, daha böyük məsələlərin və mövcud qaydaların ifşasının işıqlandırılmasına mane olur və xəbər auditoriya üçün öz əhəmiyyətini itirir. Konkret bir məsələdən bəhs edərkən yenə də mühüm olanı bildirməliyik. Ayırı bir məsələni seçərkən məhz nə üçün onu seçdiyimizi əsaslandırmalıyıq.

TƏHKİYƏNİN DRAMATURGIYASI

Radio və televiziya təhkiyənin qızıl qaydalarından biri söhbəti konkret bir şeydən başlamaqla mücərrədliyə gəlib çıxmaqdır. Əvvəlcə reportyor problemi sənədli şəkildə müəyyənləşdirməlidir, onun nədən ibarət olduğunu göstərməlidir, auditoriyanı konkret misal ilə maraqlandırmalıdır. Dinləyici və ya tamaşaçı həqiqətə nüfuz edərək özünə sual verir: axı bu nə cür ola bilər? Auditoriyada maraqlı oyandırandan sonra reportyor ikinci mərhələyə – izah etməyə keçir. Jurnalist öz təhkiyəsini mücərrəd başlasaydı, problemi tuta bilməyən auditoriya süjetə marağını itirəcək, ona diqqət yetirməyəcəkdir. Həmişə problemi müəyyənləşdirməkdən başlamalı, konkretlik mücərrədlikdən əvvəl gəlməlidir. Teledramaturq Bob Foss bu iş üslubuna dəvət edir.

Radioda, televiziya və mətbuatda dramaturji priyom bir-birindən fərqlidir. Qəzetdə xəbər birbaşa, izahı-filanı olmadan verilir. Qəzet məqaləsi çox vaxt əsas məqsəddən başlayır və daha az maraqlı təfərrüat ilə qurtarır, ona görə ki, lazım olduqda məzmunu xələl gətirmədən ixtisar etmək mümkün olsun. Radio və televiziya da böyük və mühüm hadisələr mətbuatdakı kimi birbaşa və süjetlə başlayır, amma eyni zamanda təhkiyə dramaturgiya prinsipləri ilə aparılır. Süjetin yaxşı düşünülmüş girişi, ortası və sonu olmalıdır. Süjet hadisə və ya münaqişənin inkişafı ilə gedir. Dramaturji cəhətdən yaxşı düşünülmüş reportajın sonluğunun birbaşa efrdə verilən xəbərlər proqramında kəsilməsi kiçik bir qəzaya oxşayır.

Reportyor və operator elə çəkiliş aparılan yerdə süjetin əvvəlini və axırını düşünüb müzakirə etməlidirlər. Kiçik informasiya materialı çəkərkən xüsusi dramaturji priyomlara əl atmağa ehtiyac yoxdur. Bir qayda olaraq İsveçin xəbərlər proqramlarında tamaşaçılara göstərilən kadrlar müsahibə obyektindən başlanır. Əsasən, operator kameranı obyektin üzərinə aparır, sonuncu kadrlar üçün isə geri çəkilmədən istifadə edir.

Reportajdan əvvəl kameranı *tuşlamaqla* biz maraqlı oyaq və dolayısı ilə bildiririk ki, süjetdə söhbət nədən gedəcəkdir. Bu, ciddi riayət etdiyimiz mövzunun *cizgilərini çəkməkdə* bizə kömək edir. Başqa şeylərə əl atmaq lazım deyil – reportaj üçün bir mövzu kifayətdir. Əgər reportaj Stokholmun mərkəzi körpüsündəki avtomobillərin basa-basını göstərən kadrlarla başlayırsa, məhz bu mövzunu davam etdirin. Bu mövzudan uzaqlaşmaq, məsələn, Eresun körpüsü istifadəyə verildikdən sonra oradakı basa-bası göstərmək tamaşaçını çaşdırar.

Süjetin ilk kadrları və onu müşayiət edən mətn bir növ dramaturji *tələdir* və mühasib bu yol ilə tamaşaçının diqqətini hadisənin inkişafına cəlb edir. Bu kadrlar süjetin konteksti çərçivəsindən çıxmamalıdır, bundan əlavə, material davam etdikcə, bu kadrları inkişaf etdirmək lazımdır. Məntiqə görə, dövlət büdcəsinin layihəsi ilə riksdaqa yollanan maliyyə naziri süjetin sonunda parlament binasının qapısını açması və binaya daxil

olması kadrları ilə müşayiət edilməlidir. Bu süjetin necə başa çatmasının mümkün variantlarından biri maliyyə nazirinin riksdənin iclas salonunda dövlət büdcəsini spikerə verməklə öz yerinə oturmasıdır.

Təhkiyənin dramaturji priyomları hadisənin auditoriya tərəfindən qəbul edilməsinə təsir göstərir. Bu, güclü qüvvədir, lakin ondan sui-istifadə bu qüvvəni manipulyasiya alətinə çevirə bilər

DİQQƏT: «HANNİBAL» - KADRLAR!

Qoltuğunda bir yığın kağızla iftixarla Riksdənin binasına doğru addımlayan maliyyə nazirini göstərən kadrlar İsveç Televiziyasında hələ altmışıncı illərdə peyda olmuşdur. Bu kadrlar diqqəti elə bir dramatizmlə cəlb etmir, lakin hadisəni göstərir və kadr arxasında ən yaxşı mətnlə müşayiət olunur. Telejurnalistə onun söhbətini göstərən təsvir xətti lazımdır.

Kadrlar təsvirlə göstərilən və reportyorun mətni ilə müşayiət olunan söhbətin əsasını təşkil edir (*speakertext*). Təsvir xətti və mətn bir-biri ilə vəhdət yaradırsa, bu halda o, radiojurnalistin etdiyi kimi, hər şeyi tamaşaçıya danışmağa ehtiyac duymaz. Parlamentə dövlət büdcəsinin layihəsini təqdim etməklə bağlı yuxarıda göstərdiyimiz misal nəzərdən keçirək.

Çox vaxt televiziyanı səthi emosional vasitə hesab edirlər. Bu qiyməti o qədər də haqlı hesab etmək olmaz. Televiziya çox effektiv və informativ ola bilər. Radiojurnalistin söylədiyi çox şeyləri televiziya reportyoru təsvirlə verə bilər. Göstərdiyimiz misalda telejurnalistin maliyyə nazirinin adını çəkməsinə ehtiyac yoxdur. Televiziya tamaşaçılarının özləri də görürlər ki, bu, Erik Osbrinkdir və o, yağışa baxmayaraq gülümsəyir, onun hara yollandığını, dövlət büdcəsi layihəsinin kompakt diskini necə olduğunu görürlər. Mətnə qənaət olunmuş saniyələrin müqabilində telereportyor layihənin məzmunu haqqında tamaşaçılara daha dərin məlumat verə bilər.

Kadrlara sizin əvəzində danışmağa imkan verin. Amma çox ifadəli təsvirlərdən istifadə edərkən ehtiyatlı olun. Çox vaxt

belə təsvirlər tamaşaçını süjetin məzmunundan yayındırır. Bu hadisəni kadrların «hannibalizmi» adlandırırlar. Kadrlar o qədər parlaq, emosional və ya dəhşətli ola bilər ki, tamaşaçı gözünü bunlara zilləyərək (yaxud, əksinə, üzünü çevirərək) kadr arxasındakı söhbətə marağını itirər. İsveçdə belə jurnalistikanın klassik timsalı hələ ağ-qara televiziya zamanına təsadüf edir. Süjet 1961-ci ildə çəkilməmişdir. Dış həkiminin kabinetində oturan reportyor əhaliyə stomatoloji yardımın

Radio mətni	Videosıra	Telejurnalistin mətni
<p>Beləliklə, bu gün Erik Osbrinkin debütü oldu. Jurnalistlərin, fotoqraf və operatorların səs-küyü ilə birlikdə yeni maliyyə naziri hökumət dəftərxanasından çıxaraq yeni dövlət büdcəsinin layihəsini təqdim etmək üçün riksdə qayılır.</p> <p>Məsələn təkcə layihənin məzmununda deyil, həm də onun formasındadır. Bu dəfə nazir çoxlu qovluğun ağırlığı altında əyilə-əyilə getmir, onun əlində kompakt - disk var. Dövlət büdcəsinin bütün layihəsi par-par parıldayan bu fərdi kompakt - diskdə yerləşir. Erik Osbrink razı halda gülümsəyir, sarı-mavi lentlə bağlanmış əsərini apararaq onu əhatə edən yağışdan islanmış reportyorların müşayiəti ilə irəliləyir.</p>	<p>Parlamentin damından və ya yuxarı mərtəbələrədən çəkiliş: jurnalistlər, operator qrupu və fotoqraflar kameralarını maliyyə nazirliyi tərəfdən tamaşaçılara doğru yaxınlaşan şəxsə yönəldirlər.</p> <p>İri plan: maliyyə naziri körpünü keçərək parlament istiqamətinə doğru gedir, yağış çiləyir, o gülümsəyir. Titrələr (adı, vəzifəsi).</p> <p>Sarı-mavi lentə bağlanmış kompakt - disk.</p> <p>Reportyorlar arasında özünə yol açan maliyyə naziri və onu müşayiət edənlərin bütöv çəkilişi.</p>	<p>Bugün ikiqat debüt oldu: maliyyə naziri və dövlət büdcəsi layihəsinin yeni forması. Hökumət işsizliklə mübarizənin növbəti proqramını təklif edir və təhsilə ayrılan vəsaiti iki qat artırır, eyni zamanda enerji vergisini və gəlir vergisini artırır.</p> <p>Fərdi kompüter üçün kompakt -disk.</p> <p>Burada dövlət büdcəsinin bütün yeni bölmələri toplanmışdır. Parlament bunları ya qəbul edəcək, ya da bütövlüklə rədd edəcək. Yeni proses hökumətə daha çox səlahiyyətlər verir.</p>

sığortası üzrə komissiyanın işinin nəticəsi haqqında danışmaq istəyir. Operator bormasını işə salıb pasiyentin dişini yonan həkimi iri planda göstərir. Bu andan etibarən jurnalistin söylədikləri tamaşaçıya çatmır, onun fikri kresloda oturan adamda qalmışdır.

Belə «hannibalizmə» daha bir misal. Ölkənin müdafiə məsələləri ilə bağlı reportyorun söhbəti aviasiya gəmisinə enən təyyarənin kadrları ilə müşayiət olunur. Tamaşaçı gözünü qırpmadan ekranda baş verənləri izləyir, on maraqlandıran təyyarənin necə enməsinə bilməkdir və bu anda müdafiə sənayesinin problemləri onun vecinə də deyil. Beləliklə videosıra mətni «yeyir».

Kadrların «hannibalizminin» ən sadə misalı mətn ilə videosıranın uyuşmamasıdır. Reportyor Boris Yeltsinin adını çəkir, bu vaxt isə kadrda Bill Klinton görünür. Və ya müxbir avtomobil qazının ətraf mühitə təsirindən danışır, ekranda isə bir dəstə velosipedçi görünür.

Bu hadisənin tam əksi «portağal televiziyasıdır» və bu çox inandırıcı, həm də mətn ilə videosıranın çox primitiv şəkildə uzlaşdığı bir televiziyadır. Reportyor «portağal» sözünü deyən kimi kadrda portağal görünür, almadan danışanda ekrana alma çıxır. Mətn ilə videosıranın tarazlığını saxlamağa çalışın. Konkretlik faydalıdır, lakin fantaziya və eleqanlıq süjetin keyfiyyətini artırır.

DETALLAR

Radionun təsvirdən istifadə etmək imkanı yoxdur, lakin müzakirə olunan məsələlər barədə yazı ilə təsəvvür yaratmaq qüvvəsinə malikdir. Söhbət aparmaq və təsvir etmək bacarığına malik olan reportyor öz yazısı ilə televiziya süjetindən daha çox effektdə nail ola bilər. Bundan ötrü radiojurnalist kiçik cəhətləri görmək bacarığına malik olmalıdır ki, bunları dinləyiciyə çatdıra bilsin və dinləyici də göstərilən mənzərəni təxəyyülündə candandıra bilsin. Bu o demək deyil ki, reportyor öz mətnini uzadacaq, yaxud onu təfərrüat və təsvirlə dolduracaq. Bir-iki dəqiqələşdirici ifadə əlavə etmək kifayətdir ki, dinləyici özünü

hadisə yerində hiss etsin. Məsələn, dövlət büdcəsi layihəsinin parlamentə verilməsi barədə radio mətnində *hay-küylü* jurnalistlərdən, kompakt diskin *göy qurşağı kimi parıldamasından və sarı-mavi lentdən* bəhs olunur. Əlbəttə, bu sözləri mətndən çıxarmaq da olar, bunun əvəzində daha böyük effektivlik və informasiya əldə etmək mümkündür, lakin bu vaxt süjet təsəvvür üçün uğursuzdur.

Öz təsvirində dinləyicinin hadisə yerində olmasını təsəvvür etdikdən sonra reportyor dərhal kompakt diskin məzmununa keçə bilər. Əslində, telereportyora nisbətən radiojurnalist buna daha çox vaxt ayırmalıdır. Televiziyaçıları mətnlə işləyərkən onlar üçün bir nömrəli qayda bütün artıq sözləri silməkdir! Qəzetlər də öz işlərində bu qaydanı tətbiq edirlər. Qəzet mətnində şiddətləndirici sözlərdən qaçmaq mümkündür. Mətn ifadəli, məzmunlu olmalı və hadisənin mühitini verməlidir.

METONİMİYA VƏ METAFORLAR

Reportyor natiqlik sənətinə xas olan priyomlardan istifadə etməyi bacarmalıdır və bunları televiziya janrlarında tətbiq etməyi öyrənməlidir. Metonimiya – bütövün fraqmentidir. Çox cəhətlərə görə televiziya süjetində biz hadisələrin ancaq ayrı-ayrı epizodlarını göstərə bilirik və bunların köməyi ilə tamaşaçıda bütöv haqqında təsəvvür yaranmalıdır. Kadrlar və səs tamaşaçıya baş verənləri təsəvvür etməkdə yardımçı olur. Kino və televiziya tamaşaçıya kadrların dilini yozmağı öyrətməlidir.

Biz barmaqları tufəngin tətliyində iri planda göstərərəkən tamaşaçını başa salırıq ki, bu əl kadrda özünü göstərmədiyimiz atıcının əlidir. Əgər əlində ağ qızıl güllər tutan kişi narahat halda saatına baxırsa, kadr arxasında isə müxtəlif dillərdə danışan adamların səsi gəliyə və radio təyyarənin endiyini xəbər verirsə, deməli, kişi təyyarə meydanında öz sevgilisini qarşılayır.

Metonimiya televiziya dramaturgiyasında güclü ifadə forması ola bilər. İsveç operatoru Dan Yoma 1989-cu ildə milad bayramı ərəfəsində rumın əsgərlərinin sərhəddə «Rumniya

Sosialist Respublikasına xoş gəlmisiniz!» lövhəsini necə sökdüklərini çəkə bilmişdir. Bu lövhənin arxasında isə «Farevell» yazılmışdır. Dan Yomanın çekdiyi digər reportajda Moskvanın günəşli yaz günlərindən birində kimsəsiz itin avtomobil axınına qarşı necə qaçdığı göstərilir. Bu kadrlarda operator yenidənqurma prosesinin ziddiyyətlərini və köklərini göstərməyə nail olmuşdur.

Metafora anlayışın obrazlı ifadəsidir. Qum saatları həyatın faniliyini simvolizə edir. Metafora şairin silahıdır və bundan televiziya jurnalistikasında uğurla istifadə etmək olar.

Kimsə qurd kimi acdır, eşşək kimi tərsdir və ya bayquş kimi müdrikdir – bunları vizual göstərmək olar. Titrəyən əlin butıkanı həyəcanla sıxmasını sosial siyasətin simvolu kimi göstərmək mümkündür. İsveç reportyorları solmuş qızıl gülü elektoratin sosial-demokratlara olan rəğbətinin itirilməsindən bəhs edən süjetlərdə göstərirlər.

AYDINLIQ

Auditoriyanın materialı başa düşməsi üçün jurnalistin məlumatları konkretləşdirməsi və simvollarından istifadə etməsi xəbəri tamalamaq üçün kifayət deyil. Jurnalist müzakirə olunan predmeti başa düşməlidir. Ancaq baş verən hadisəni anlayan şəxs başqalarına aydın və dəqiq məlumat verə bilər. Tapşırığı yerinə yetirmək üçün reportyorun erudisiyası və nəzəri hazırlığı olmalıdır.

İsveç Radiosu yanında proqramları və auditoriyanı öyrənən şöbənin əməkdaşları Uлле Findal və Birgitta Xoyer çoxlu tədqiqatlar prosesində kütləvi informasiya vasitələrinin təsvir etdiyi bu və ya digər hadisələrin publika üzərində təsirini müəyyənləşdirmişlər:

Səbəb və nəticəni ayırmaq. Bir qayda olaraq dinləyicinin və tamaşaçının diqqətini hadisənin yeri və iştirakçıları cəlb edir. Söhbət ilk növbədə konkret detallardan, məsələn, coğrafi adlardan, az-çox tanınan insanlardan, firma və müəssisələrin və s. adından gəlir.

«Əfqanıstanda filankəslərin arasında toqquşma...» və ya «Volvo iki yüz əməkdaşını ixtisar edir». Süjetin məzmunundakı bu elementlər publikaya çatır və avtomatik olaraq yadda qalır, hadisələrin səbəb və nəticələri isə onun üçün ikinci plana çəkilir. İnformasiyanın bu cür verilməsi nəticəsində auditoriya hadisəni kontekstdən qoparılmış ayrı-ayrı epizodlar kimi qəbul edir.

Hadisənin əsasında ancaq nəyin durduğunu və bunun nə nəticə verəcəyini yada salmaq kifayət deyil. Onun səbəbləri və mümkün nəticələri haqqında söhbət informasiya məlumatında mərkəzi yer tutmalıdır ki, baş verən hadisənin məğzi açılsın. Auditoriya süjeti ancaq bu zaman bütünlüklə qavraya bilər, çünki hadisənin tarixçəsi və məntiqi inkişafı var.

Beləliklə, süjetin anlaşılması üçün bu və ya digər hadisənin baş verməsinin səbəbləri və nəticələri dəqiq və aydın izah olunmalıdır.

Findal və Xoyer bu prosesdə videosıranın seçilməsinin və montajın əhəmiyyətini qeyd edirlər. Hadisənin konkret detallarını göstərmək çətin deyil, lakin belə üsullar çox vaxt süjetin fragmentar əxz olunmasına gətirib çıxarır. Hadisənin səbəblərinin və nəticələrinin illüstrasiyası tamaşaçıya hadisəni bütövlükdə izləməyə və başa düşməyə kömək edir. Səs və videosıranın ahəngdar vəhdəti bu halda həlledici rol oynayır. Tez-tez dəyişən hərəkətli kadrlar və ya jurnalistin söhbət açdığı məsələyə daxil olmayan kadrlar məzmunun əxz edilməsinə mane olur. Materialın verilmə sürətinin seçilməsi də əhəmiyyətlidir. Kadr arxasında fasiləsiz olaraq sürətli söhbət nəticəsində tamaşaçı çox vaxt məzmunu tuta bilmir və əxz etmir.

Yayğın və mücərrəd anlayışlardan və terminlərdən istifadə etmək bu nəticələrə gətirib çıxarır. Mücərrəd rəqəmlərə konkret məzmun vermək lazımdır. 230 hektar torpağın nə demək olduğunu çoxmu tamaşaçı, yaxud dinləyici başa düşür? Bu sahədə nə qədər fidan əkmək olar? Əgər bu işi iki nəfər görsə, bu iş nə qədər vaxta

başaya çatır? Bir milyon dollar nə deməkdir və bu pula neçə parça pivə içmək olar? Rəqəmlər böyüdükcə insanlar üçün mücərrəd məna daşıyır. 120 milyard dolların nə demək olduğunu bir neçə saniyədə kim təsəvvürünə gətirə bilər?

Ritorikanın priyomlarının köməyi və öz fantaziyası ilə reportyor çətin başa düşülən mücərrəd rəqəmləri və anlayışları obrazlar vasitəsilə ifadə etsə, süjetdəki rəqəmlər barədə tamaşaçıda və dinləyicidə təsəvvür yarada bilər.

«Literaturnaya Qazeta»nın müxbiri Anatoli Rubinov sovetlərin ən durğunluq dövründə konkretləşdirməni jurnalistin güclü silahına çevirə bilmişdir. Rabitə nazirliyinin işi barədə onun tənqidi araşdırmaları konkretləşdirmənin klassik nümunəsi olmuşdur.

Poçtun işini yoxlamaq məqsədilə Rubinov bir dəfə özü özünə 100 məktub göndərmişdir. O bu məktubları Moskvanın hər yerindən poçt qutularına salmış və hər məktubun göndərilmə vaxtının uçotunu aparmışdır. Təcrübədə məqsəd poçtun işində qəbul edilmiş qaydaların necə yerinə yetirilməsini yoxlamaq idi. Bu qaydalara əsasən, səhər saat 10-a qədər poçt qutusunda salınan məktublar həmin gün ünvana çatmalıdır. Moskvanın digər sakinləri kimi Rubinov da çox yaxşı bilirdi ki, bu qaydalar həqiqətlə uzlaşmır, ancaq ona sübut lazım idi.

Göndərilən məktublardan heç biri həmin gün jurnalistə çatmadı. Bu məktubların çox hissəsini o öz poçt qutusunda ancaq ikinci gün tapdı, axırıncı məktublar bir neçə gün sonra gəldi. Poçtun işi üçün cavabdeh olan idarənin – rabitə nazirliyinin poçt qutusunda salınmış məktub isə Rubinova hamısından gec çatdı. İndi müəllifin əlində konkret məlumat və təfəsilat vardı, ancaq məqaləni yazmaq üçün fabula lazım idi.

Lev Tolstoy muzeyində yazığının çoxlu qeydləri və məktubları var. Rubinova bunların arasından dəqiq ştamplı olan məktub tapmaq nəsbətən oldu. Lev Tolstoy 1890-cı il yanvar ayının 22-də Moskvadan Peterburq kütləvi kitabxanasının müdürünə məktub göndərmişdir. Poçt ştamplı göstərir ki, məktub ünvana ertəsi gün çatmışdır. Rubinovun təcrübə apardığı günlərdə Moskva-

Leninqrad sürət qatarı işləyirdi. Rubinov bu dəfə vaxtilə Tolstoyun yaşadığı yerdən bir məktub göndərdi. Leninqrad kitabxanasının direktoruna ünvanlanan bu məktub ancaq dördüncü gün gedib çatmışdı.

Rubinovun apardığı jurnalist təhqiqatı nəticəsində məlum oldu ki, Tolstoy zamanında poçt sovet zamanında olduğundan səmərəli işləyirmiş. Bu məktub elə bir konkret detal oldu ki, rabitə nazirliyi buna göz yuma bilmədi.

Konkret detalların arxasında ifşaedicəi tənqidin dağıdıcı qüvvəsi dayana bilər.

Oxu üçün ədəbiyyat:

Foss Bob: *Narrative Technique and Dramaturgy in Film and Television*. SVT Training, 1992.

HAZIRLAŞMALI VƏ DİNLƏMƏLİ!

Çox vaxt deyirlər ki, müsahibə – sənətdir, sənət isə qaydalar və göstərişlərlə məhdudlaşdırıla bilməz. Lakin ən istedadlı rəssam belə öz yaradıcılıq yoluna rəssamlığın qanunlarını öyrənməklə başlayır ki, sonralar bu qanunları pozsun. Müsahibə reportyorndan müəyyən texniki bacarıq tələb edir. Ancaq məlumdur ki, uğurlu müsahibə təkcə yaxşı sual verməkdən ibarət deyil.

Gəlin müsahibənin texnikasından deyil, onun aparılması metodikasından danışaq. Bu metodikaya yiyələndikdən sonra biz elə suallar düşünə bilərik ki, onlara verəlin cavablar gözlənilməz, məzmunlu və ifşaedici ola bilər.

HAZIRLIQ

Uğurlu müsahibənin təməlinin təməlini reportyorun ciddi hazırlaşması təşkil edir. O, söhbətin predmetini yaxşı dərk etməli, onun barəsində az qala müsahibə obyektinin özü qədər biliyə sahib olmalıdır. Jurnalistin auditoriyanın orta səviyyəsini əks etdirən hazırlıqsız və bəsit suallar verməsi barədə təsəvvürlər yanlışdır. Müsahibənin predmetinə yaxşı bələd olan şəxs məsələnin məğzi barədə sual verə bilər. Müsahibənin başlanğıcı üçün verilən birinci sual başqalarına çox bəsit və sadə *görünə bilər*, lakin bu sualı verərkən jurnalist müəyyən məqsəd güdür. Müsahibəyə hazır olmaq o deməkdir ki, biz bu və ya digər sualın cavabını müəyyən dərəcədə təxmin edirik, bu halda əvvəlcədən *alternativ* suallar hazırlaya bilərik.

Əgər müsahibədə söhbət konkret bir məsələdən, deyək ki, hökumət komissiyasının işindən və bir layihədən gedirsə, jurnalist buna hazırlıq görməlidir. Hökumətin və ya parlamentin əvvəllər müzakirə etmədikləri məsələlər barədə söhbət aparmaq daha çətin

olur. Lakin belə hallarda müsahibənin mövzusu haqqında reportyorun ümumi təsəvvürü olmalıdır. Bu, məsələnin məğzi barədə suallar üçün və müqayisəli şərhlər üçün imkan yaradır. Qəzet kəsikləri, öz qeydləri, internetdən aldığı səhifə qarşdakı söhbətdən ötrü jurnalistə material toplamağa, süjetə hazırlaşmağa, müsahibə obyektinin qarşısında biliksiz görünməməyə imkan yaradır. Hazırlaşmağın digər üsulu məsələni bilən adamlarla və ya müsahibə obyektini ilə ilkin söhbət ola bilər ki, material üçün məlumat əldə etmək mümkün olsun.

Radio və televiziya tez-tez *ilkın müsahibə* ifadəsi işlənir, yəni redaksiyanın proqram aparıcısı və ya təhqiqatçı–jurnalist lent yazısından əvvəl müsahibə üçün dəvət edilmiş şəxslə söhbət aparır. Bu, aparıcıya və reportyora imkan verir ki, qoyduğu sualların düzgünlüyünə əmin olsun, faktları bir daha yoxlasın, eyni zamanda qarşdakı mövzu haqqında müsahibində təsəvvür yaratsın. Bu iş üsulu söhbətin predmeti barədə jurnalistə məlumat və istiqamət verir.

Müsahibə-portret və ya zarisovka üçün də hazırlıq işi aparmaq az əhəmiyyət daşımır. Portret-müsahibə qəhrəmanının dostları və həmkarları ilə söhbətlər, onun özünün çıxışları və məqalələri informasiya toplamağa imkan verir. Bütün bunlar hazırlıq işinin elementləridir. Ancaq belə fəal hazırlıq işinin nəticəsində ola bilər ki, jurnalist topladığı materialların dairəsindən çıxıb bilməsin. Burada söhbət hadisənin və insanın özgələr tərəfindən qiymətləndirilməsindən gedir və çox zaman bu hal təkrar olunur. Qeyri-dəqiqlik, uydurmalar, səhv faktlar vaxt keçdikcə məqalələrdə və verilişlərdə dərin kök salır. Müsahibə qəhrəmanı tədricən başqalarının yaratdığı mifik şəxsə çevrilir. Müsahibə-portret hazırlayan jurnalist arxiv materiallarını oxuyarkən insan haqqında qərəzli, subyektiv və yalan təsəvvürə qapıla bilər. Nəticədə bəhs etdiyi şəxsin həqiqətən nə söylədiyi və nə etdiyi ondan ötrü əhəmiyyətsiz olar. Müsahibə ilə işləməyin ən vacib şərti bu işə tam qərəzsiz yanaşmaqdır.

SUALLARIN TƏRTİB EDİLMƏSİ

Müsahibəyə hazırlaşan ən ideal reportyor saatlarla kitabxanada oturub kitabları, sorğu kitabçalarını, qəzetləri, arxiv materiallarını oxuyur və eyni zamanda informasiya toplamaq məqsədilə ilkin müsahibə aparmağa və söhbət etməyə də vaxt tapır. Redaksiyanın əsəbiliklə, qaça-qaçla müşayiət olunan real həyatında isə hər şey başqa cür olur. Bəzən müsahibəyə hazırlaşarkən öz həmkarları ilə də məsləhətləşməyə vaxt qalır.

İlk növbədə jurnalist özü üçün müəyyən etməlidir ki, bu müsahibə necə olacaq, nə barədədir və hansı məqsədlə aparılır. Bu o deməkdir ki, reportyor öz suallarını əvvəldən tərtib etməli və yazmalıdır. Bu sualların qoyulması çox vaxt reportyorun özünün marağından irəli gəlir: mən bunu öyrənmək istədim, bu mənim dinləyicilərim, tamaşaçılarım, oxucularım üçün maraqlı ola bilər.

Hər bir sual ancaq bir aspektdə nəzərdə tutulmalıdır. İki sualı birdən verərkən siz müsahibə obyektinə imkan yaradırsınız ki, özü üçün münasib olmayan cavabdan «qaçsın» və iki sualdan ancaq birinə cavab versin. Sual təsdiq yox, sual formasında verilməlidir. Onun forması müsahibə obyektinə imkan verməlidir ki, o, düşündüyünü, duyduğunu və ya keçirdiyi hissləri ifadə edə bilsin. Buna görə də «bəli» və «xeyr» kimi yeknəsəq cavablara imkan verməmək üçün sualları bacardıqca açıq saxlamaq lazımdır. Kiməsə mənasız görünən suallar, əslində, çox vaxt ən gözlənilməz, dərin mənalı və maraqlı suallara gətirib çıxarır. Belə suallara aşağıdakıları misal olaraq göstərməyə bilərik:

- Nə hiss edirsiniz?
- Nəyi nəzərdə tutursunuz?
- Siz bunu necə təsəvvür edirsiniz?
- Siz indi nə etmək istəyirsiniz?

Suallarla iş jurnalistdən ciddi hazırlıq tələb edir. Ancaq bu o demək deyil ki, müsahibə zamanı o, kor-koranə və danışıqsız əvvəlcədən hazırladığı qeydlərlə hərəkət etməlidir. Qeydlər ancaq

inam verir və özünü ələ almağa kömək edir. Mən həmişə yazdığım sualları əlimin altında saxlayır, ancaq müsahibə zamanı ona çox az nəzər salıram və heç vaxt sualları əzbərləmirəm.

Kanada reportyoru, yazıçı və jurnalistika müəllimi Con Savotski artıq neçə illərdir ki, müsahibənin aparılması metodikası üzərində çalışır. Onun işləyib hazırladığı əsas prinsip sualların açıq, bitərəf və sadə olmasından ibarətdir. Açıq suallar müsahibə obyektini onların məzmunu barədə düşünməyə və bunlara cavab verməyə vadar edir. Belə hallarda siz təkcə izahat almaq yox, həm də respondentin baxışını öyrənmək imkanı əldə edirsiniz. Bilavasitə cavablar almağa imkan verən suallar müsahibə obyektini «bəli» və «xeyr» cavablarından sonra daha ətraflı danışmağa gətirib çıxaracaq.

Suallar bitərəf olmalıdır. Ancaq bu vaxt müsahibə obyektinə cavab verə bilər və söhbətin mərkəzində dayanar. Reportyorun şəxsi fikri ilə bəzənmiş sualları söhbətin mərkəzinə onun özünü gətirir.

Reportyor sualları tərtib edəndən sonra kiçik bir test keçirmək gərəkdir. Müsahibə obyektinə qoyulmuş suallara cavab verə bilirmi, o bu sahə bəzən bir şey bilirmi, baş verən hadisə ilə bağlı o, məsuliyyət daşıyırmı?

Müsahibəyə hazırlığın üsullarından biri tərtib olunan sualları özünə verməkdir. Sən bu suallara cavab verə bilərsənmi? Bu sadə test keyfiyyətli müsahibə aparmağa imkan verən yeni alternativ suallar tapmağa məcbur edir. Əgər sualları öz üzərində yoxlamaq istəmirsənsə, onda sualları həmkarına, yaxud dostuna ver. Siyasətçilər mətbuatla görüşə hazırlaşarkən bəzən məşq edirlər və bu məşqlər zamanı onların həmkarları jurnalist rolunda çıxış edərək siyasətçini sıxışdırırlar. Adətən, belə işgüzar məşqlər soruşulanlarla heç bir əlaqəsi olmayan suallara da universal cavablar hazırlamaq işində siyasətçilərə kömək edir. Öz həmkarları ilə müsahibə keçirmək qəfil hallara hazırlaşmaq üçün gözəl üsuldur. Bu həm də reportyora verdiyi sualların aktuallığına və doğruluğuna əmin olmaq imkanı verir.

QADAĞA

Bəzi sualların qoyuluşunu qadağan etmək lazımdır. Con Savotski jurnalistin müsahibə üzərində işləyərkən buraxdığı on «nöqsanın» siyahısını tərtib etmişdir:

- *Bir kəlməlik cavablara («bəli» - «xeyr») imkan verən
- *Sual əvəzinə təsdiq cümləsi
- *Bir dəfəyə iki sual
- *Həddən artıq yüklənmiş suallar
- *Cavaba istiqamətləndirən suallar
- *Sualın içində şərh və məsələyə şəxsi qiymətini vermək
- *Sualda təxminlər və uydurmalar
- *Sualda şişirtmə
- *Sualda kimisə qaralamaq
- *Başa düşülməsi çox çətin olan suallar

Təəssüf ki, biz çox vaxt bu qadağalara əhəmiyyət vermirik. Unuduruq ki, yuxarıda göstərilən suallardan istifadə etməklə biz keyfiyyətli informasiya almaq və yaymaq imkanlarımızı məhdudlaşdırırıq. Reportyorun ən tipik səhvlərindən biri yeknəsəq cavablara səbəb olan sualları verməsi və sual əvəzinə təsdiq cümlələrini işlətməsidir. Müsahibə texnikasını inkişaf etdirməyin ən yaxşı üsulu efirə verilmiş və ya çap olunmuş müsahibələrin sonradan nəzərdən keçirilməsi və yuxarıdakı siyahının köməyi ilə bunların təhlil edilməsidir.

Con Savotskinin göstərdiyi nöqsanlara əlavə olaraq sualların bir növünü də mən bildirmək istərdim. Bu sualları vermək olar və bunların cavablarını tamaşaçıya, yaxud dinləyiciyə çatdırmaq vacib deyil. Söhbət faktiki suallardan gedir və bunun məqsədi konkret məlumatlar əldə etmək, rəqəmləri dəqiqləşdirmək, yaxud hadisənin səbəblərini öyrənməkdir. Əlbəttə, reportyor məlumatları və faktları bilməlidir ki, bunları aydın şəkildə öz auditoriyasına çatdıra bilsin. Unutmaq olmaz ki, məlumatı

ümumiləşdirmək siyasətçiyə və ya brandmayora* yox, məhz reportyora aiddir. Müsahibə bu və ya digər məsələnin mürəkkəb aspektlərini işıqlandırmalı və izah etməlidir, dinləyiciləri, tamaşaçıları və oxucuları respondentin hissləri və təəssüratı ilə tanış etməlidir, intəhasız faktları və rəqəmləri maraqsız şəkildə saymaqla məşğul olmamalıdır.

-Cənab kapitan, deyə bilərsinizmi, yanğında nə qədər adam həlak olub?

-Qənaət məqsədilə nə qədər uşaq bağçası qapanacaq? (yerli inzibati orqanın rəhbərinə sual)

-Cənab direktor, istehsalın xaricə köçürülməsindən sonra nə qədər adam işdən azad ediləcək?

Özlüyündə bu suallar o qədər də pis deyil, ancaq bu sualları verərkən aldığımız cavabları söyləməklə biz öz rolumuzu başqalarına həvalə edirik. Başqa birisi yox, məhz jurnalist böyük yanğın zamanı hadisələrin necə inkişaf etməsi

---

*Brandmayor – yanğınsöndürənlər dəstəsinin başçısı, «brand» – yanğın, «mayor» – böyük, başçı deməkdir (tərc.).

barədə danışmalıdır. Brandmayora verdiyimiz sual belə olmalıdır: arxasında böyük yanğın tüğyan edərkən o niyə jurnalistlərlə danışır? Yerli inzibati orqanın rəhbəri izah etməlidir ki, *nəyə görə* bu qədər uşaq bağçasının bağlanması qərar verib?

Direktordan soruşmaq lazımdır ki, istehsalı xaricə köçürüldükdən sonra müəssisənin gəliri və onun paraşüt müqaviləsi* necə olacaq? Reportyor faktları bildirir, məsul şəxslər isə hadisənin *necə və nə üçün* baş verdiyini izah edirlər.

Söhbət idman məsələləri barədə gedəndə və iki baxış toqquşanda faktiki suallardan istifadə etmək olar və hətta lazımdır. Bu suallar hadisə haqqında danışan və onun şahidi olan adama verilir, buna görə də söhbəti davam etdirmək üçün əlavə suallara ehtiyac var.

Mən istərdim ki, fərziyyə kimi ifadə edilən suallara da qadağa qoyulaydı. Məsələn, «Əgər belə bir şey olarsa, siz nə edərsiniz?» Belə suallardan əl çəkmək çətin deyil, bir qayda olaraq bu cür suallar məzmunlu söhbəti məhdudlaşdırır. Bir məsləhətim də var: birdəfəlik və həmişə belə bir axmaq sualdan imtina edin: «Siz filan işə təminat verə bilərsinizmi?...»

STRUKTUR

Müsahibəyə hazırlaşarkən siz nəinki sualların formasını düşünüb qeyd etməli, həm də onun xronologiyasını müəyyənləşdirməlisiniz. Jurnalist dramaturgiya qanunlarına əsasən söhbətin *strukturunu*, onun başlanğıcını, sonluğunu və inkişafını işləyib hazırlamalısınız. Bu ələlxüsus kütləvi elektron informasiya vasitələri üçün vacibdir, çünki auditoriya sualları və cavabları eşidir. Qəzetçi isə müsahibə bitəndən sonra cavabları istədiyi kimi düzə bilər. Əlbəttə, bu gün

-----
*Paraşüt müqaviləsi – səbəbindən asılı olmayaraq istefaya gedən baş direktorun özündən sonra qalan məbləğin miqdarı. Bu məbləğ əvvəlcədən razılaşdırılır. Adətən, söhbət böyük məbləğdən gedir (tərc.).

radiojurnalistlər də montaj edə bilərlər, televiziya reportyoru da montajın köməyi ilə söhbəti istədiyi formada qurmaq imkanına sahibdir, amma ən yaxşısı sualları məntiqi sıra ilə verməkdir. Bu vaxt müsahibənin keyfiyyəti yaxşılaşır və o daha rəvan və düşünülmüş təsir bağışlayır.

Kiməsə bəsit görünə biləcək suallar verməkdən qorxmaq lazım deyil. Çox vaxt reportyor özü daha mürəkkəb və ağıllı görünən suallar uydurmaqla vəzifəsini çətinləşdirir. Çoxları belə hesab edir ki, onlar tanınmış və təcrübəli jurnalistdirlər və buna görə də sadələhvə və adi suallar verməməlidirlər. Məsələn, nə üçün bu yaxınlarda qeyri-adi, mühüm və maraqlı hadisənin iştirakçısı olan adama «Hə, necə oldu?» sualını verməklə müsahibəyə başlamaq mümkün olmasın? Elə indicə azad olunmuş girovdan, məhkəmə zalından sərbəst buraxılmış dustaqdan, seçkilərdən qalib çıxmış siyasətçidən, qaçıqda uduzmuş idmançıdan bu sadə sualı

soruşarkən onlar tamaşaçı, dinləyici və oxucu üçün maraqlı ola biləcək hisslərindən, keçirdikləri həyəcandan danışa bilərlər. Bu sualı müxtəlif cür qoymaq olar, onu hətta montaj vaxtı atmaq da mümkündür. Əsas məqsəd hadisə haqqında emosiyaya və qəfil yaranan söhbətə nail olmaqdır.

Digər sadə sual isə «Nə üçün?» ola bilər. Bu sualı cəmiyyətdə müzakirə doğuran hansısa bir qərarın qəbul edilməsi üçün məsul olan şəxsə vermək olar. Nə isə maraqlı və mühüm bir hadisə baş verərkən hamı maraqlanır ki, bu hadisə *nə üçün və necə* olmuşdur. Buna görə də bu iki sual söhbəti başlamaq üçün münasib sayıla bilər.

Söhbəti tamamlamaq üçün gələcəyə istiqamətləndirilən «İndi siz nə etmək istəyirsiniz?», «Bundan sonra hansı addımı atacaqsınız?» və s. sualları vermək olar. Qəribə də olsa, sadə sualların qoyuluşu, adətən, ən təcrübəli və cəsarətli jurnalistlərə xas olan keyfiyyətdir.

Yaxşı hazırlanmış müsahibədə onu xronoloji qaydada və ya məntiqi qanunlara görə inkişaf etdirən bir neçə əsas sual olur. Belə suallar müsahibənin mayasını, onun dramaturji əsasını təşkil edir. Lakin bununla yanaşı, sonrakı və ya alternativ suallar da mövcuddur. Müsahibin cavablarından asılı olaraq bunlar dəqiqləşdirici, şərhəci və etiraz xarakteri daşıya bilər. Bu sualları konkret müsahibə üçün əvvəlcədən hazırlamaq mümkündür, ya da bunlardan ötrü universal forma tapmaq lazımdır.

Müsahibəni üç amil üzrə təhlil etmək olar: əvvəlcədən hazırlanmış alternativ suallar və gözlənilməz suallar. Müsahibənin mayasını söhbəti başlayan, onun tərkibini təşkil edən və onu başa çatdıran əvvəlcədən hazırlanmış suallardır. İkinci amil əvvəlcədən hazırlanmış alternativ suallardır və bunların prinsipi belədir: əgər müsahib belə cavab verərsə, mən ona bu sualı verəcəyəm, əgər başqa cür cavab versə, onda bu-bu-bu şeyləri soruşacağam. Üçüncü – gözlənilməz, söhbətdən doğan suallar. Bu, müsahibənin demək olar ki, ən mürəkkəb anıdır. Əvvəlcədən hazırlanmış suala siz birdən gözləmədiyiniz cavabı alırsınız və bu sizdən ani reaksiya tələb edir. Müsahibə prosesində gözlənilməz şeylərə həmişə hazır

olmaq lazımdır. Müsahibədə qəfil dönüş söhbətin ən maraqlı yeridir. Məhz bu vaxt söhbət gözlənilməz xarakter alır, atmosferi yumşaldır, yaxud, əksinə, hissləri qızışdırır.

DİNLƏMƏK BACARIĞI

Sonrakı uyğun sualları vermək və müsahibəni canlandırmaq üçün reportyorun *dinləmək* bacarığı olmalıdır. Müsahibəyə hazırlaşmaq, öz suallarını tərtib edib yazmaq işin yarısıdır. Öz müsahibini dinləmək bacarığı uğurlu müsahibənin ikinci yarısıdır. Çox ciddi hazırlıq o yerə gətirib çıxarar ki, reportyor müsahibinin ona nə dediyinə qulaq asmadan suallarını avtomatik olaraq verə bilər. Belə reportyorun başında bir fikir dolaşır: «Hə, müxtəsər elə, müxtəsər elə, mən sənə daha ağıllı sual verəcəyəm». Belə işin nəticəsi yeknəsəq, uydurulmuş və soyuq müsahibəyə gətirib çıxarır.

Canlı efiərdə müsahibə aparən jurnalist bir az ehtiyat edir ki, onun müsahibi söhbət zamanı ağzından bir şey qaçıra bilər. Dinləmək bacarığı olan reportyor şəraitdən asılı olaraq improvizasiyaya hazır olmalıdır. Söhbət təkcə cavabların faktiki məzmunundan deyil, həm də müsahibənin emosional tərəfindən gedir. Əgər müsahibin qanı qaradırsa, ləng və sakit danışdırsa, jurnalist də öz ahəngini və sürətini ona uyğunlaşdırmalıdır. Və əksinə, olimpiya oyunlarının qalibi ilə pıçılıyla danışmağa dəyməz. Jurnalist müsahibinin cavabları və əhvalına uyğun hərəkət etməlidir.

Müsahibəni birbaşa hadisədən başlayın. Girovdan azad olmuş şəxsə, istefaya çıxmış nazirə bu qərarı nə üçün qəbul etdiyini soruşmaq olar (F1). İlk cavabdan sonra reportyorun əvvəlcədən hazırladığı sualın köməyi ilə dəqiqləşdirmək (F2) lüzumu yarana bilər: «Bütün girovlardan niyə təkcə sizi buraxdılar?» «Nəyə görə bu suala siz dünən başqa cavab verdiniz?»

Dəqiqləşdirilmiş suallardan sonra jurnalist əsas mövzuya keçir (F3) və gözlənilməz cavab (S 3) alır. Bunu müsahibənin gözlənilməz sahəsində (F4)

inkişaf etdirmək lazımdır. Ola bilər ki, reportyor əsas mövzuya keçməzdən əvvəl (F6) daha bir izahat (F5) tələb olunsun.

Əvvəlcədən hazırlanmış daha bir alternativ sual (F7) gözlənilməz cavab doğura bilər. Bu da ona gətirib çıxarar ki, planlaşdırılmış əsas suallardan biri cavabdan doğan yeni sual (F8) ilə əvəz olunar. Bundan sonra planlaşdırılmış (F9) sualına və nəhayət yekunlaşdırıcı (F10) sualına keçməyə imkan yaranar. Bu vaxt biz soruşacağıq: «Siz nə etmək istəyirsiniz?» Bu suala, ehtimal ki, perspektivi göstərən cavab (S10) verilsin.

Müsahibə götürərkən həmişə ehtiyatlı olmaq lazımdır: əgər qiymət verilən və kiminsə şəxsiyyətinə toxunan cümlə işlədilsə, bunları cavabsız qoymaq olmaz. Reportyor vaxtında etirazını bildirməli və ya belə rəyləri izah etməlidir. Auditoriyaya aydın olmayan ifadələr və anlayışlar başa salınmalıdır. Müsahibə aparan jurnalist bəzən söhbətin istiqamətini və üslubunu dəyişməli olur. Əgər müsahib özünə rəğbət qazandıрмаğa, özünü şəraitin təqib olunan qurbanı kimi göstərməyə çalışırsa, bu zaman reportyorun müsahibəni ittiham ruhunda aparması düzgün deyil. Yenə də çox şey müsahibi dinləmək bacarığından asılıdır.

Müsahibə zamanı adamların necə yerləşdirilməsi əhəmiyyətlidir. Müsahibə obyektinə çox yaxın oturmaq lazım deyil, çünki bu həm kəşir, həm də müsahibin fikrini toplamasına və suallara sakit cavab verməsinə mane olur. Digər tərəfdən, çox uzaq oturmaq da lazım deyil, bu bir qədər gərgin, soyuq şəraitə səbəb olur. Necə əyləşmək məsələsində öz təcrübənizə və intuisiyanıza güvənin. Hər iki tərəf özünü rahat hiss etməlidir.

Reportyor müsahibinin gözünə baxmağı bacarmalıdır. Bəzən qaşının hərəkəti və ya baxışın müsahibinə kifayət edir ki, o, mövzunu inkişaf etdirsin. Televiziya müsahibəsində suallara cavab verən respondentin gözlərini oynatmaması və ya gözələrini kameraya dikməmsi vacibdir. Müsahibə verməyə alışmamış adama başa salmaq lazımdır ki, o özünü kamera qarşısında necə aparmalıdır. Əgər müsahib danışarkən sizin gözünüzdə baxırsa, onun baxışlarını qəbul etməyi bacarın.

Radioreportyor öz müsahibinin söhbətini başının yüngül hərəkəti ilə təqdir edə bilər. Ancaq televiziya jurnalistinin başını çox tərpətməsi tamaşaçıları əsəbiləşdirir və söhbətin qavranılmasına mane olur. Müsahibə aparılarkən radioreportyorun mütəmadi olaraq təsdiqedici sözləri, onun gülüşü də həmin effekti verir. Sualı verəndən sonra radiojurnalist dinməzə cavaba qulaq asır. Fikrini tamamlamamış müsahibin sözünü kəsmək olmaz, qoyun o, cümləni axıra çatdırsın. Bu, təkcə başqasına qarşı nəzakət deyil, həm də müsahibəni montaj etmək işini asanlaşdıran üsuldur. İki adamın birdən danışması lent yazısı ilə işi çətinləşdirir. Əlbəttə, bəzən dayanmaq bilməyən müsahibin sözünü kəsməli olursan. Amma bunu səmimi etmək lazımdır və onun sözünü nəyə görə kəsdiyini izah etməlisən. Dinləmək bacarığına malik olan reportyor müsahibinin sözünü onun bircə saniyəliyə nəfəsini dərmək istədiyi an kəsir.

Ümumiyyətlə, susmağı çox vaxt ən yaxşı sual əvəz edə bilər. Müsahibinə sualedici nəzərlə baxmaq, başı ilə işarə etmək və bir söz belə demədən pauza vermək ən gözlənilməz cavablara gətirib çıxara bilər.

Müsahibini diqqətlə dinləyən təcrübəli reportyor söhbət zamanı qısa və məzmunlu sözlər seçir və bu sözləri müsahibənin ilk və ya son sözləri kimi işlətmək mümkündür. Beləliklə, jurnalist söhbət zamanı montaj üzərində çalışmağı da fikrinə gətirir.

Belə çıxır ki, sual edərkən jurnalist verilən cavabı diqqətlə dinləməlidir və gözlənilməz, yaxud maraqlı olan heç bir şeyi diqqətindən yayındırmamalıdır, eyni zamanda müsahibəni necə montaj edəcəyini fikirləşməlidir. Reportyorun tapşırıqə yaxşı hazırlaşmağı o vaxt yaxşı nəticə verir ki, müsahibəni başa çatdırıb kameranı və maqnitofonu bağlayan sonra rahat nəfəs ala bilsin.

Jurnalist həmişə istər ki, onun müsahibəsi sadə və təbii şəkildə keçsin. Amma unutmayaq ki, buna nail olmaq asan deyil. Reportyor da, müsahibə obyektinə də başa düşürlər ki, onların hər bir sözü tamaşaçı və dinləyici tərəfindən müşahidə olunur. Beləliklə, bu, iki adamın adi söhbəti deyil. Hətta ən sadə və təbii şəraitdə mikrofon və kamera xatırladır ki, söhbət iki nəfərin danışığından

getmir. Mikrofon hətta təcrübəli siyasətçini də çaşdırırsa bilər, televiziya studiyası isə naziri də qorxuya sala bilər.

MÜSAHİBƏNİN MÜXTƏLİF NÖVLƏRİ

Jurnalist jarqonunda müsahibə *sinxron* adlanır. Bu terminin yaranması ilk səsli filmlərin meydana çıxması ilə bağlıdır və o vaxt səs ayrıca xüsusi maqnitofonlara yazılırdı. Montaj vaxtı səs və təsviri sinxronlaşdırmaq lazım gəlirdi. İndi, əlbəttə, heç kəs bu metoddan istifadə etmir, ancaq anlayışın özü qalmışdır və jurnalistlər bu termini əvvəlki kimi işlədirlər.

Etik normalar və praktiki priyomlar müsahibənin növündən xeyli dərəcədə asılıdır. Həyatında ilk dəfə müsahibə verən insana təcrübəli siyasətçiyə yanaşıldığı kimi münasibət bəsləmək olmaz. Rəy soruşmaq müsahibəsini, şahidin müsahibəsini, «qarşıdurma» müsahibəsini, mətbuat konfranslarını və faktiki müsahibəni bir-birindən ayırmaq lazımdır.

Rəy müsahibəsi – demək olar ki, ən geniş yayılmış müsahibə formasıdır. Burada müsahib tanınmış siyasətçi və alim də ola bilər, heç kəsin tanımadığı, yoldan keçən bir adam da. Belə müsahibənin məqsədi konkret məsələ barədə respondentin fikrini öyrənməkdir.

-Eresun boğazından keçən körpünün tikintisi barədə nə düşünürsünüz?

-Bunun ətraf mühitə təsiri necə ola bilər?

-Ölkənin vahid valyuta ittifaqına girməsinin faydası barədə sizin arqumentləriniz nədir?

-Siz nəyi nəzərdə tutursunuz?

Belə müsahibələri mürəkkəbləşdirmək lazım deyil. Bunların məqsədi müsahibə verənin öz nöqtəyi - nəzərini bildirməsidir. Sonradan cavab verənin rəyini başqa adamların, yaxud reportyorun özünün baxışları ilə qarşı-qarşıya qoymaq olar. Belə müsahibələrdə

işin geniş yayılmış metodu jurnalistin suallarına müxtəlif baxışlı adamların cavablarıdır ki, bu da bir söhbətdə hər iki tərəfin təmsil olunmasına imkan verir. Belə bir müsahibə apararkən jurnalist siyasətçiyə tamamilə bir-birinə zidd olan siyasi qütbləri əks etdirən suallar ilə müraciət edir. İri müəssisənin rəhbərindən isə bir aksioner kimi onu narahat edən məsələlər barəsində soruşur və bu sual ilə müəssisə işçilərinin rəyini də öyrənə bilir. Bu halda jurnalist bu və ya digər məsələ ilə bağlı müsahibin arqumentlərini öyrənmək məqsədilə suallar verir.

Ehtiraslı siyasətçi ilə söhbətdə onu sıxışdırmaq üçün bir qədər fəal çıxış etmək olar, ancaq küçədən keçənlə söhbət zamanı müəyyən qədər nəzakəti gözləmək lazımdır. Lakin bu o demək deyil ki, küçədən ötən adi adamlara mürəkkəb suallar vermək olmaz. Nəyə isə etiraz edən, yaxud hansısa qərardan narazı olan adamlar öz mövqelərini izah və müdafiə etməyi də bacarmalıdırlar. Bəzi jurnalistlər sadə adamlarla söhbətdə etirazdan və kəskin suallardan qaçırırlar və onları incitmək istəmirlər.

Şahidlə müsahibə – bu hansısa bir olayın, bədbəxt hadisənin və ya cinayətin şahidi olmuş adamlarla müsahibədir.

-Lütfən, nə olduğunu deyə bilərsinizmi?

-Siz nə gördünüz?

-Hadisə necə baş verdi?

-Siz indi nə hiss edirsiniz?

Söhbətin başında reportyorun susması bəlkə də yaxşı sualdan daha effektivdir. Eyni zamanda unutmamaq olmur ki, belə müsahibələrdə reportyorun üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Şok vəziyyətinə düşmüş adamlar bəzən özlərini apara bilmir və emosiyaya qapılırlar. Avtomobil qəzasında bir az əvvəl oğlunu itirmiş ana söhbət zamanı isterik gülüşə tutula bilər. Bunu televiziya ekranında göstərmək jurnalist, yaxud onun redaksiyası üçün yolverilməzdir. Biz faciə keçirmiş insanların dərdinə hörmət etməliyik.

Şahidin söhbəti radio və televiziyanın ən maraqlı və cəlbedici cəhətidir. Hansı bir hadisəninə şahidin və ya iştirakçısının baş verənləri öz dilindən nəql etməsi heç də qəzetdə oxuduğun kimi deyil. Bu halda reportyorun vəzifəsi müsahibinə sözünü bitirməyə imkan vermək, ona mane olmamaq, çoxlu suallarla və replikalarla onun danışığını kəsməməkdir.

Qarşıdurma müsahibəsi - bu isə tamamilə başqa janrdır. Belə müsahibə apararkən biz hakimiyyət nümayəndələrini divara dirəyə bilərik, onların qarşısında öz hərəkətlərini izah etmək zərurətini qoya bilərik. Tənqidə məruz qalan şəxsə isə iradlara cavab üçün imkan verilməlidir, ancaq o da öz növbəsində işəədici amansız suallara cavab verməkdən ötrü hazır olmalıdır.

-Nəyə görə siz şəxsi məqsədləriniz üçün xidməti kredit kartından istifadə etmisiniz?

-Gecə klubu xoşunuza gəldimi?

-Sizə arvadbaz deyirlər, buna necə cavab verərdiniz?

-Siz saunada fahişələrlə nə edirdiniz?

Belə müsahibələrə hazırlıq və bunların keçirilməsi başqalarından xeyli fərqlənir. Burada çəkilişdən əvvəl müsahibə obyektinə ilə səmimi söhbətə ehtiyac yoxdur, veriləcək suallarla tanış olması ona təklif edilmir və sınaq çəkilişi aparılmır. Belə müsahibənin tempi və taktikası hücum xarakteri daşıyır. Praktiki nöqtəyi-nəzərdən pis olmaz ki, ən kəskin və amansız sualı söhbətin axırına saxlayan. Bəzən elə olur ki, çox kəskin sualdan sonra müsahib əsəbiləşərək otağı tərək edir. Əgər siz müsahibəni bu cür sualdan başlasanız, onda heç nəyə nail ola bilməyəcəksiniz.

Sıxışdırılan siyasətçi, yaxud hakimiyyət nümayəndəsi bəzən müdafiə üçün *çekker* üsulunun köməyinə əl atır. Bu üsul ilk dəfə 1952-ci ildə seçkiqabağı kampaniyada Riçard Nikson tərəfindən tətbiq edilmişdir. Məhz o vaxt senator Nikson ABŞ-ın vitse-prezidentliyi vəzifəsinə öz namizədliyini irəli sürmüşdü. Niksonu seçkiqabağı kampaniyanın keçirildiyi dövrdə rüşvət almaqda

ittiham edirdilər. Hər tərəfdən gələn hücumlardan özünü qorumaq üçün Nikson nitq söyləmək qərarına gəldi və bütün siyasi mübarizə tarixində ilk dəfə bu nitq açıq efirlə translyasiya edildi. Nikson dərddli sifətini kameraya dikərək dedi ki, o, qazandığı və xərclədiyi hər bir sent haqqında Amerika xalqı qarşısında hesabat verməyə hazırdır. Onun yazıq arvadının norka xəzindən palto almağa imkanı yoxdur, o, adi palto ilə keçinməyə məcburdur. Nikson dedi ki, bütün bu söhbətlər paxılların – liberalların işidir. Onlar o yerə gəlib çıxıblar ki, onu xallı kokker – spaniyel Çekkeri* hədiyyə kimi (yəni rüşvət kimi) almaqda ittiham edirlər.

-Qoy ağıllarına nə gəlırsə danışıqlar, amma biz iti öz yanımızdan buraxmayacağıq, - deyə Nikson təntənə ilə elan etdi və kamera qarşısında özünü qayğıkeş ər və heyvanların dostu kimi göstərərək televiziya tamaşaçıların rəğbətini qazandı. Onu seçdilər, o da öz növbəsində tarixin gedişatını dəyişdirdi.

Çekker üsulunun əhəmiyyəti özünə rəğbət qazandırmaq və dərdinə şərik tapmaqdan ibarətdir: yəni paxıl jurnalistlərin bir məqsədi var; - başqalarını ləkələsinlər və onlara zərər

---

*Checker – şahmat taxtası (ing.) deməkdir (tərc.).

yetirsinlər, mənə və ailəmə hücum edənlər haqsızdırlar, bizi ləkələyir və təqib edirlər. Qərribə olsa da, tamamilə aydın olan bu taktiki gediş bəzən qələbə ilə başa çatır. Bu üsul müxtəlif qalmaqalarda adı hallanan bir çox siyasətçi tərəfindən tətbiq edilmişdir və indi də tətbiq olunmaqda davam edir.

Müsahibə aparən reportyor müsahibinin belə taktikadan istifadə edə biləcəyinə hazır olmalıdır və tora düşməmək üçün sayıqlığını itirməməlidir. Müsahibə obyektı göz yaşu axıdaraq haqsız və amansız münasibətdən şikayətlənəndə jurnalist çıxılmaz vəziyyətə düşür, daha bir kəskin, ifşaedici sual vermək onun üçün çətin olur. Çekker prinsipi tələsinin mənası da budur. «Hə, sən də vur, yıxılana balta çalan çox olar!» deyərək reportyora irad tutacaq. Belə şəraitdən çıxmağın ən yaxşı yolu söhbətin gedişini kəskin

dəyişmək və tamaşaçıya, yaxud dinləyiciyə bu göz yaşlarının timsah göz yaşları olduğunu başa salmaqdır.

-Kütləvi informasiya vasitələrinin sizə olan ədalətsiz münasibətinə konkret olaraq nəyi misal göstərə bilərsiniz?

-Yataq otağının pəncərəsindən sizi kim çəkmişdir?

-Bu nə vaxt olub?

Xeyirxah, sakit suallar kamera və ya mikrofon qarşısında özünü doğrultmağa çalışan müsahibin əzabkeş imicini tez darmadağın edə btlər, ikinci tərəfin jurnalistlərin ünvanına söylədiyi ritorik priyomları isə ifşa etməyə kömək göstərir. Əgər reportyor onun üçün qurulmuş tələni görməzsə, ittihamedici sözlərlə ifşaedici suallarına davam edərsə, müsahibə obyektinə heç bir problem olmadan auditoriyanın rəğbətini qazanacaqdır. Aqressiv suallar həmişə effektiv olur. Əksinə, çox zaman müsahibinə diqqət yetirərək xeyirxah suallar verməklə, amma özünü soyuq və inamlı aparmaqla daha çox nəticə əldə etmək mümkündür.

Mətbuat konfransı şəraitində tam keyfiyyətli müsahibə almaq çətinidir. Çekker üsulunun köməyi ilə hakimiyyət nümayəndələrinin bir-birinə sual verməkdə mane olan reportyorlar yığınının qarşısında sudan quru çıxmaq üçün yaxşı şansları vardır. Halbuki adi, ölgün gedən İsveç mətbuat konfranslarında az sual verilir. Bəzən elə də olur ki, yerli inzabati hakimiyyət başçısının mətbuat konfransında ümumiyyətlə heç bir replika eşidilmir. İsveçdə mətbuatla görüş adətən bir qayda ilə aparılır: mətbuat konfransını çağıran şəxs hadisəni, qərar və ya təklifi kifayət qədər təfəsilatı ilə izah edir, bundan sonra müxbirlərə sual üçün imkan verilir. Mətbuat konfransı zamanı bütün deyilənlərin televiziya və radio jurnalistləri tərəfindən lentə alınması əhəmiyyətlidir. Ola bilər ki, deyilənlərin orijinalı lazım olsun. Əgər söhbət böyük hadisədən, məsələn, baş nazirin istefasından gedirsə, bu halda tamaşaçılar və

dinləyicilər onun qəbul etdiyi qərar haqqında izahatını bütünlüklə eşitmək istəyəcəklər.

İsveç mətbuat konfranslarının fərqləndirici cəhəti ondan ibarətdir ki, jurnalist ona danışmağa imkan veriləcək dəqiqəni gözləmədən özü söz alır. ABŞ-da prezidentin mətbuat konfransında prezident və ya onun mətbuat katibi istədikləri jurnalistlərə söz verirlər. Digər jurnalistlər ən yaxşı halda şərh etməyi istəyə bilirlər.

Bu, hakimiyyətə informasiya üzərində məhdudiyətsiz nəzarət imkanı verir. Xoşa gəlməyən jurnalistləri saymamaq da olar, xoşagəlməz suallara cavab verməmək də mümkündür. Əgər prezident tək-cə bir sualı şərh edirsə, elə bunun özü də yaxşıdır. Elə buna görə də İsveç jurnalistləri uzun müddət ərzində mətbuat konfranslarını təşkil edənlərin kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələrinə bilərəkdən söz verməmək fürsətinə qarşı çıxırdılar. Bəzən bu mübarizə xaosla çevrilirdi, çünki müxbirlər bir ağızdan replika verir, bir-birinə mane olurdular və bu heç də işin xeyrinə olmurdu. Bella Venesiya zalında keçirilən mətbuat konfranslarında ilk sıralarda əyləşən radio və televiziya jurnalistləri bir-birlərinin sözünü kəsməklə öz suallarını verməyə çalışırdılar.

Canlı efirdə bir neçə qəzadan sonra jurnalistlər mətbuat konfranslarında özlərini necə aparmaq barədə öz qaydalarını müəyyənləşdirdilər. Konfransdan əvvəl jurnalistlər toplaşib kimin birinci sual verəcəyini razılaşırdılar. Mətbuat konfranslarını canlı efirdə işıqlandıran redaksiyaların müxbirləri, əlbəttə, birinci növbədə sual vermək imkanı əldə etməlidirlər. Parlament reportyorları birliyinin üzvlü olan jurnalistlər arasında bağlanmış qeyri-formal sazişə görə, sual vermiş müxbir mövzunu inkişaf etdirmək üçün iki-üç sual da verə bilər, bundan sonra o öz yerini başqasına verməlidir. Bu könüllü pakt birinin, yəni ən təcrübəli və diribaş reportyorun üstünlüyü imkanını məhdudlaşdırır.

Bəzən elə ümitsiz şərait yaranır ki, kimsə öz sualı ilə müraciət edə bilmir. Buna görə də zalda bir anlıq sükut yarananda həmin reportyor ayağa durub ucadan qısa, dəqiq, düşünülmüş sualını verir. Bir qayda olaraq bu, bomba effekti yaradır və zalda əyləşən reportyorlar danışmağa macal tapmırlar. Lakin bu

priyomdan sui-istifadə etmək olmaz, çünki bu üsul öz effektivliyini tez itirir.

ETİKA MƏSƏLƏLƏRİ

Müsahibə aparmaq istədiyiniz adamın hüquqlarına hörmət etmək lazımdır. İmkan daxilində onun qarşıdakı müsahibənin bəzi müddəaları barədə – müsahibənin hansı kanalla veriləcəyi, hansı proqramda göstəriləcəyi, nə münasibətlə aparılacağı, efir müddəti, müzakirə mövzusu haqqında əvvəlcədən məlumat almaq arzusu müsbət qarşılanmalıdır.

Doğrudur, qarşıdakı söhbətin suallarını əvvəlcədən sadalamaq nə ağılabatdır, nə də ki mümkündür. Çünki onların bir çoxu müsahibə obyektinin verəcəyi cavablardan asılıdır. Üstəlik, hər zaman gözlənilməz cavablar və qəfil suallar üçün də vaxt saxlamaq lazımdır. Digər tərəfdən, reportyor öz həmsöhbətinə müsahibənin məqsədi və xarakteri barədə məlumat verə bilər, müzakirə olunacaq məsələlərin tematikasını açıqlaya bilər.

Əgər müsahibə obyektini bu və ya digər qərar, yaxud hərəkətə görə tənqid olunursa, tənqidi cavablandırması üçün ona hökmən şans verilməlidir. Təəssüf ki, bir çox reportyorlar bu prinsipə məhəl qoymurlar. Bu, respondentə qarşı münasibətdə qeyri-səmimilikdir, etikasızlıqdır. Müsahibə sizin həmsöhbətiniz üçün tələ olmalıdır. Müsahibiniz onun ünvanına yönəldilən tələlərə cavab vermək imkanına sahib olmalıdır. Digər tərəfdən, müxbir bütün sualları əvvəlcədən açıqlamağa borclu deyil. O öz suallarını lazımı məqamda vermək, hansısa cavabı dəqiqləşdirməyi tələb etmək, bəzən də müsahibini gözlənilməz sualla çaş-baş qoymaq haqqına sahibdir.

Müsahibənin montajı da səmimi şəkildə aparılmalıdır. «Bəli»ni «xeyr»lə əvəz etmək olmaz, cavabları bütünlüklə vermək lazımdır, fikrin mənasını təhrif etmək məqsədilə onları kəsib-döğürmək, ixtisar etmək olmaz. Reportyorun sualını da başqa sualla əvəz etmək doğru deyil. Müasir texnikadan istifadə etməklə səs və videosıranı manipulyativ montajın obyektinə çevirmək

mümkündür, lakin etika nöqteyi-nəzərindən buna qətiyyənlə yol vermək olmaz. Reportyorun üzərinə böyük məsuliyyət düşür.

Əgər hər hansı şəxs jurnalistlə müsahibədə iştirak etmək üçün müəyyən şərtlər irəli sürsə, müxbir və ya onun redaksiyası necə hərəkət etməlidir? Bir tərəfdən, kimisə müsahibə verməyə məcbur edən qanunlar yoxdur, digər tərəfdən, jurnalistin kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələri ilə söhbətdən qaçanlara sual vermək hüququ var, hətta bu onun vəzifəsidir.

Əslində isə müsahibə verməsini xahiş etdiyiniz hər bir adam söhbətdə iştirak etmək üçün müəyyən şərtlərin yerinə yetirilməsini tələb *edə bilər*. Redaksiya da öz növbəsində bu tələbləri haqlı hesab etməzsə, onları *bütünlüklə rədd etmək haqqına* sahibdir. Proqramın aparıcısı elan edə bilər ki, irəli sürülən tələblər bir növ müxbirin suallarına cavab verməkdən imtina deməkdir. Redaksiya bu vəziyyətdən çıxmaq üçün başqa imkanlar tapmağa çalışa bilər. Məsələn, şərh üçün müxalifət nümayəndələrinə, yaxud tənqidçilərə xahişlə müraciət etmək olar, sualları cavabsız oxumaq olar, yaxud da cavab verməyi rədd edən adam ictimai yerlərdə görünəndə həmin sualları hər dəfə ona vermək olar.

Müsahibədən imtina bu məsələ barədə redaksiyanın tənqidi fikirləri və faktları öz auditoriyasına çatdırmaq qərarına mane ola bilməz. İsveçdə söz azadlığı haqqında qanunun bu prinsiplə və vacib amili 50-ci illərdə hamı üçün aydın deyildi. O zaman yazılmamış belə bir qayda var idi: siyasətçinin, məmurun, məsul işçinin, yaxud münaqişə tərəflərindən birinin müsahibədə iştirakı rədd etməsi o demək idi ki, radio bu şəxsin ünvanına yönələn tənqid barədə susmalıdır. 1956-cı ildə uzun və gurultulu debatlarından sonra bu tabu ləğv edildi. Bu gün heç bir İsveç redaksiyası jurnalistin suallarına cavab vermək istəməyən vəzifəli şəxsə və ya siyasətçiyə münasibətdə tənqidi ört-basdır etməz. Proqramın aparıcısı, yaxud jurnalist müsahibə iştirakçısının yalan söylədiyini uca səslə bəyan etmək haqqına da sahibdir.

Hakimiyyətdə olanların müsahibə vermək üçün jurnalisti özlərinin seçmələrinə etika baxımından qətiyyənlə yol vermək olmaz. Biz də siyasətçinin, yaxud müəssisə rəhbərinin özünə xeyirxah

münasibət bəsləyən reportyoru, sevdiyi kanalı və ya radiostansiyayı seçməsinə yol verə bilmərik. Tapşırığı yerinə yetirməyə kimin daha çox yaradığını redaksiya özü müəyyənləşdirir. Məmur, yaxud siyasətçi tanış olmaq üçün sualların mətnini əvvəlcədən tələb *edə bilər*, həmçinin yalnız birbaşa efirdə çıxış etməyi tələb edə bilər, ancaq redaksiya da bu tələbləri *tamamilə rədd etmək haqqına*, yaxud müsahibəni keçirməkdən ümumiyyətlə imtina etmək haqqına malikdir. Lakin bir qayda olaraq kütləvi informasiya vasitələri məmurun, müəssisə rəhbərinin, yaxud siyasətçinin jurnalisti deyil, əməkdaşlıq etmək istədiyi redaksiyanı seçməsinə qarşı çıxmırlar. Bəzən çətin vəziyyətə düşən siyasətçi seçdiyi kanalın jurnalistlərinin suallarına cavab verməyə razı olur və redaksiya sərt rəqabət şəraitində vəziyyətin bütün xoşagəlməzliyinə baxmayaraq nadir hallarda bu şansdan imtina edir. Müasir media aləminin bu təzahürü ilə yeganə mübarizə metodu təklifi qəbul etmiş redaksiyanı, habelə müsahibənin keçirilməsi üçün həmin redaksiyanı seçmiş siyasətçini, yaxud vəzifəli şəxsi açıq debat və tənqidi təhlilə məruz qoymaqdır. Bu metod kütləvi informasiya vasitələrinin tənqidinə tuş olan şəxslər tərəfindən televiziya və radio kanallarını üz-üzə qoymaq və beləliklə, özünü qismən qorumaq üçün ara-sıra istifadə edilir.

Respondent çox zaman xahiş edir ki, efirə buraxılmaq üçün hazırlanmış müsahibənin mətni və ya lenti ilə tanış olmasına imkan verilsin. Radio və ya televiziyanın xəbərlər proqramında istifadə edilən sinxronlardan söhbət gedirsə, bu xahişi yerinə yetirmək praktiki olaraq mümkün deyil. Əgər bu xahişin xüsusi əsasları varsa, onda hazır lenti telefonla «fırlatmaq» olar. Bu əsla o demək deyildir ki, reportyor, yaxud redaksiya müsahib tərəfindən montajın və ya mətnin təqdir edilməsinə nail olmalıdır. Məsələnin bu cür qoyuluşu əsla yolverilməzdir. Ancaq çox vaxt söhbətin mətni, yaxud lenti ilə tanış olmasını vəd etdiyiniz adam bu vədi müsahibənin efirə verilməsini dayandırmaq hüququ kimi başa düşür. Əslində, onun belə bir hüququ yoxdur! İsvəçdə nəyin dərc olunacağına və ya efirə buraxılacağına qərar verən yeganə şəxs mətbu orqanlarda *məsul naşir*, radio və televiziya da isə *məsul*

buraxıcıdır. Bu hüquq heç bir şəkildə respondentə verilə bilməz. Reportyor müsahibə obyektinə heç vaxt yalançı ümidlər üçün əsas verməməlidir ki, guya o, söhbətin mətnini və ya lentini efirdən əvvəl bəyənib-bəyənməmək haqqına sahibdir. Əvvəlcədən şərtləşilməmişə, söhbətə razılıq vermiş şəxsin müsahibənin efirə çıxmasını dayandırmağı tələb etməyə haqqı yoxdur. Dərc olunan və ya efirə gedən material üçün məsuliyyəti məsul naşir, yaxud məsul buraxıcı daşıyır.

Həm reportyor, həm də onun redaksiyası yazılmış müsahibənin məzmununun *mahiyyət etibarilə* verilməsində maraqlı olmalıdırlar. Xüsusi hallarda çapa hazır materialın (mətn və reportyorun özünün şərhə də daxil olmaqla) baxılması üçün ekspert dəvət etməyin faydası çoxdur. Bu, təhrif və səhvlərdən qaçmağa imkan verir. Bəzən hədsiz dərəcədə maraqlı olduğu müsahibələri aparmaq üçün redaksiya müsahibə obyektini ilə müxtəlif cür müqavilələr bağlamağa razılıq verir ki, onların məzmunu, bəzilərinin fikrincə, jurnalistikanın əsas prinsiplərinə ziddir. Bu hallarda birgə qərar qəbul etmək üçün əvvəlcədən redaktora və ya rəhbərliyə müraciət etmək lazımdır.

İsveçin kütləvi informasiya vasitələrinin redaksiyaları informasiya toplamaq, bu və ya digər materialın xalqa çatdırılmasına dair qərar qəbul etmək baxımından olduqca geniş hüquqlara malikdir. Misal üçün, qabaqcadan razılaşma olmasa da reportyor ictimai yerlərdə vəzifəli şəxslərə müraciət edə bilər, müsahibi bunu istəməsə belə mikrofonu və ya kameranı işə salaraq söhbəti lentə ala bilər. Lent isə, təbii ki, redaksiyanın mülkiyyəti olur. Məmur, fərdi şəxs və ya hakimiyyətin nümayəndəsi olub-olmamasına baxmayaraq belə müsahibəyə məruz qalan heç kəs lentin efirə verilməsinin qarşısını ala bilməz. İsveç kütləvi informasiya vasitələrinin reportyorları xəbərdarlıq etmədən çəkilişə başlamaq barədə qanuni hüquqa malikdirlər. Jurnalist özünün iştirak etdiyi söhbətin gizli çəkilişini aparmaq haqqına da sahibdir. Reportyorun özünün iştirak etmədiyi söhbətin gizli çəkilişi gizlicə qulaq asmaq sayılır və İsveç cinayət məəcəlləsinə görə cinayət hesab olunur, hətta azadlıqdan məhrum etmə ilə də nəticələnir.

Bəzi iş metodları qanunla yasaqlanmasa da, bu o demək deyil ki, onlar etik cəhətdən doğrudurlar. İsveçdə bir çox redaksiyalar özlərinin xüsusi qaydalarını işləyib hazırlayırlar. Bu qaydalar gizli çəkilişləri və səsyazmaları ciddi şəkildə məhdudlaşdırır. Əsas qaydalardan birində deyilir: müsahibə obyektini çəkilişin başlanması və ya davam etməsi barədə xəbərdar edilməlidir. İstisnalara ancaq o hallarda yol verilir ki, vacib və mühüm şərait başqa şəkildə işıqlandırıla bilməsin. Söhbət sənədləşdirilməsi və ifşası gizli kamerasız, yaxud mikrofonduz mümkün olmayan cinayət hadisələri və maxinasiyalardan gedir.

Bu metoddan istifadə yolu ilə müşavirləri kapital sahiblərinə vergidən yayınmaqda kömək edən bankları ifşa etmək mümkündür. Gizli kameranın köməyi ilə sağlam adamlara rüşvətlə xəstəlik bülleteni verən həkimlər, qara bazar möhtəkirləri, irqçilər ifşa olunmuşlar. Gizli kamera tətbiq etmək işin elə üsullarından biridir ki, jurnalistlər ondan çıxılmaz şəraitlərdə *istifadə edirlər*. Ancaq bu işdə sui-istifadəyə yol vermək olmaz. Gizli kameranın tətbiqi özlüyündə məqsəd, yaxud material üzərində işin dramaturji forması ola bilməz. İsveç Televiziyası və İsveç Radiosu bu metodun tətbiqini məhdudlaşdıran qaydalar işləyib hazırlamışlar. Gizli kamera ilə çəkilmiş videosıradan və gizli mikrofonla yazılmış lentdən istifadə şəxsiyyətin toxunulmazlığı prinsipinə xələl gətirə bilər, belə hallar hətta mətbuat, radio və televiziya işləri üzrə komissiyada müzakirə mövzusunda çevrilə bilər.

Bir çox ölkələrdə reportyorlar telefon danışıqlarını söhbətin protokolu üçün diktofona yazırlar. Bəzi redaksiyalarda bu iş metodu istisnadan daha çox qaydadır. Həm də jurnalist bu zaman öz müsahibinə söhbəti lentə yazdığını da söyləmir. Bu halda diktofon bir növ qeyd dəftərçəsi rolunu oynayır. Qeydlər əfir, yaxud çap üçün nəzərdə tutulmur. Əgər müsahibiniz söhbətin lentə yazılıb-yazılmadığını soruşsa, cavabdan boyun qaçırmayın, səmimi şəkildə söyləyin ki, bunu praktiki mülahizələrlə edirsiniz.

Son olaraq zəruriliyi bu kitabın müəllifinin acı təcrübələrindən doğan bəzi praktiki məsləhətlər vermək istəyirəm:

*Müsahibə aparmağa getməzdən əvvəl batareyaları yoxlayın, ehtiyat batareyalar götürməyi unutmayın!

*Müsahibə başlayanda maqnitofonun, yaxud kameranın işə düşdüyünə əmin olun!

*Müsahibə zamanı səsin, yaxud təsvirin lentə yazıldığını yoxlamağa macal tapın!

Daha bir məsləhətim var. Müsahibəni bu sözlərlə bitirməyə adət edin:

-Söhbətdə heç nəyi unutmadıq ki?

Oxu üçün ədəbiyyat:

Broughton Irv: *The Art of Interviewing for Television, Radio and Film*.
Tab Books Inj., 1981

HADİSƏLƏRİN İNKİŞAFINA MANE OLMAMALI!

Televiziya və radio təsviri xarakterli kütləvi informasiya vasitələridir. Hadisələri lentə çəkərək biz onlar haqqında auditoriyamıza kadrların və səslərin köməyi ilə məlumat verə bilirik. Tamaşaçıları və dinləyiciləri hadisələrin şahidinə çevrilir, oxucular isə bir qayda olaraq hadisələrdən gec xəbər tuturlar.

Bu fəsil hadisə yerindən reportaj aparən televiziya jurnalistinin işinin texnikasına həsr edilmişdir. Bu günkü radio reportajı həm texnik, həm də səs rejissorunun sənətini özündə birləşdirir ki, bu da ondan çəkiliş aparmağı və montaj bacarmağı tələb edir. İşdə televiziya jurnalistinə operator və videomontaj rejissorunun kömək edir, bununla birlikdə bu peşələrin incəlikləri barədə onun özünün də təsəvvürü olması vacibdir. Radio və televiziya üçün ümumi cəhət odur ki, ən yaxşı sənət o zaman yaranır ki, hadisə reportajının gözü önündə cərəyan etsin. Bəzən hadisə çox gözlənilməz xarakter alır, jurnalist isə buna mane olmadan hadisənin inkişafını seyr edir.

Asan yollar axtarmayın! Radiojurnalist yağışda və soyuqda isti və rahat redaksiyanı tərk edərək tapşırıqda getməlidir, əks halda onun fəaliyyəti studiya materiallarının çəkilişinə və telefonla müsahibə götürməyə çevrilir. Televiziya reportajı yalnız arxiv çəkilişləri üçün mətn yazmaqla öz həyatını bayağılaşdırmamalıdır. Bizim vəzifəmiz hadisə baş verən yerdə olmaqdır!

TELEREPORTAJ

Telejurnalist bir qayda olaraq radiojurnalistə nəzərən redaksiyanı daha tez-tez tərk etməli olur. Televiziya vizual vasitədir, jurnalistə hadisə yerindən kadrlar, imkan daxilində yaxşı

kadrlar lazımdır. Bu, televiziya redaksiyalarında xəbərlərin seçilməsi funksiyasına öz təsirini göstərir. Mühüm xəbəri müşayiət edən uğursuz və cansıxıcı kadrlar ona gətirib çıxara bilər ki, nəticədə əhmiyyəti daha az, lakin illüstrasiyası daha yaxşı xəbər onu sıxışdırar.

Hadisənin mərkəzində operativ çəkiliş aparmaq imkanı televiziyanı informasiya ötürən misilsiz vasitəyə çevirir. Baş verən reallığı göstərən autentik kadrlar tamaşaçının yaddaşına həkk olunur, hadisənin inkişafını izləməyə və onu qavramağa kömək edir. Məhz buna can atmaq lazımdır. Televiziya xəbərləri mətnlə deyil, kadrların dili ilə, illüstrasiyalı videosıra ilə verən vasitə olmalıdır.

Televiziyanın xəbərlər redaksiyasında iş jurnalistlərdən qrup halında çalışmaq bacarığı tələb edir. Radioreportyor çox zaman təklikdə işləyir, o, jurnalist, səs operatoru və montajçı vəzifəsini yerinə yetirir. Müasir texnika çəkiliş və səsyzma prosesini xeyli asanlaşdırsa da, televiziya reportyoru hələ də təkbaşına işləyə bilmir. Yaxın gələcəyin telejurnalistini bu gün artıq videojurnalist adlandırırlar. Səsin və təsvirin yazılışı, montaj və jurnalistin adı işi onun vəzifəsinə daxildir.

Bir çox ölkələrdə, o cümlədən İsveçdə çəkiliş qrupu cəmiyyəti iki nəfərdən – reportyordan və operatorundan ibarətdir. Onlar imkan daxilində həmahəng işləməyə məcburdurlar. Həm jurnalist, həm də operator onlara verilmiş tapşırıq haqqında dəqiq təsəvvürə malik olmalıdırlar: süjetin məqsədi nədir və onlar nəyə nail olmalıdırlar. Onlar tamaşaçının mühakiməsinə çıxarılaçaq materialın həmmüəllifidirlər. Buna görə də işdə qarşılıqlı anlaşma olmalıdır. Reportyor qarşıdakı süjet barədə düşüncələrini operatorla bölüşür, süjeti necə təsəvvür etdiyini ona bildirir. Operator təşəbbüs göstərərək həmkarına materialın illüstrasiyası üçün nəyi və necə çəkməyin mümkün olduğunu təklif edir. Bir qayda olaraq çəkilişdə ən yaxşı nəticələrə yalnız o operator nail olur ki, süjetin predmeti və ideyası ilə reportyorun özü qədər yaxşı tanış olsun. Öz növbəsində jurnalist də operatorun işinin metodları haqqında təsəvvürə malik olmalıdır.

Reportyor, operator və videomontaj rejissoru çəkilmiş materialın işlənməsi zamanı sıx əlaqədə olmalıdırlar. Onlar yalnız bunun sayəsində öz auditoriyalarına nə isə mühüm və maraqlı bir şey təqdim edə bilirlər. Ancaq stress vəziyyətində, avadanlığın və işçi heyətinin kəskin çatışmazlığı şəraitində biz çox vaxt ən sadə, rasionallıq, bəzən də bayağı həll yolu ilə kifayətlənirik.

Çəkiliş qrupu üçün ən ağır işlərdən biri əvvəlcədən necə inkişaf edəcəyi bilinməyən hadisə yerindən material çəkməkdir. Reportyor və operator birlikdə elə simvollar tapmalıdırlar ki, onlar süjetin predmetini təcəssüm və əks etdirə bilsin. Belə hallarda reportyor operatorun köməkçisi, əlavə iki gözü olmalıdır.

HADİSƏNİN İNKİŞAFINI QEYDƏ ALMALI!

Görəsən, adamın otağa girməsini televizorla göstərməkdən asan bir şey varmı? Əslində, bir operatorun ekranda vur-tut on saniyə yer tutan bu səhnəni təkbaşına və bir dəfəyə çəkməsi praktiki olaraq mümkün deyil. Operator hərəkəti müxtəlif rakurslarda, müxtəlif nöqtələrdən çəkməli olur.

Müsahibə obyektini kameraya tərəf hərəkət edir.

Bağlı qapının iri – orta planı.

Müsahibə obyektini koridor tərəfdən əlini qapının dəstəyinə uzuadır.

İri planda qapının dəstəyi.

Müsahibə obyektini kamera ilə üz-üzə dayanmışdır, çəkiliş otağın içindən aparılır.

Müsahibə obyektini kreslodan oturmuş halda.

Operator on parçaya bölünüb eyni anda müxtəlif iri planları çəkərək hər yerdə ola bilməz. Bu işin öhdəsindən eyni zamanda işləyən iki, yaxud üç operator gələ bilər. Bir operatorun bu işə gücü o şərhlə çatır ki, hadisənin ardıcılığı bir qədər dəyişdirilsin. Eyni hərəkət bir neçə dəfə təkrar olunmalıdır ki, operator onu lentə çəksin, daha doğrusu, bir neçə dubl aparsın. Təəssüf ki, bu heç də

həmişə mümkün olmur, çünki proses bizim çəkdiyimiz adamların müəyyən köməyini tələb edir.

Əvvəlcə müsahibə obyektini (MO) koridordan keçməlidir, qapıya çatmalı və əlini dəstəyə uzatmalıdır ki, operator onu ümumi planda çəkə bilsin. Bundan sonra müsahibə obyektini divara qədər gəzintisini bir neçə dəfə təkrar etməlidir ki, onu iri planda çəkmək mümkün olsun. Qapı azı dörd dəfə açılmalıdır ki, iki plan ala bilsin – koridor tərəfdən iri və orta plan, otağın içində inkişaf edən hadisənin daha iki planı. Sonra müsahibə obyektini qapıdan kresloya doğru bir neçə dəfə hərəkət etməlidir ki, operator onun yer dəyişməsinə kabinetin müxtəlif nöqtələrindən çəkməyə imkan tapsın. Bunlar ona görə edilir ki, reportyorun müsahibə aldığı adamı tamaşaçılara təqdim etmək üçün giriş kadrları əldə edilsin.

GƏZGİNİN LƏNƏTİ

Yuxarıda göstərilən priyom televiziya süjetini başlamaq üçün çox çeynənmiş üsuldur. Jurnalist ona əməl etməyə heç də borclu deyil. Əlbəttə, giriş kadrları zəruridir, ancaq kim deyə bilər ki, onlar bizim gətirdiyimiz nümunədəki kimi bariz olmalıdır? Bir sıra redaksiyalarda bu gün hamılıqla qəbul edilmiş iş metodunun yeniləşdirilməsi imkanları barədə mübahisələr səngimək bilmir. Bizə tərəf gələn adamı göstərən kadrlar sırasına Norveç jurnalistləri «*gaing*» deyirlər. Bu sözü «*gəzgin*» kimi tərcümə etmək mümkündür. Televiziya dramaturgiyasının bu priyomunu «*gəzginin lənəti*» adlandıran tənqidçilər hardasa haqlıdırlar. Koridorla gedən adamın səhnələri reportyorun və operatorun səyləri ilə həyata keçirilən tamaşadan başqa bir şey deyil.

Mizansəhnələr çəkiliş qrupu ilə müsahibə verən arasında bir qədər qeyri-təbii münasibətlər yaradır. Reportyor və operator amansız tənqidçilərdən rejissora çevrilirlər. Onlar zavallı alimə və ya nazirə yavaş-yavaş, yaxud sürətlə yeriməsi, kameraya, yoxsa kənara baxması, qapını nə təhər açması, masa arxasında necə oturması barədə göstərişlər verirlər.

Koridorla işləyən kameraya doğru getmək, qapını açmaq, kabinetə daxil olmaq, masanın arxasında əyləşmək, həm də bu zaman təbii və rahat görünmək ilk baxışda olduğundan xeyli çətindir. Bir çox çəkilişləri təkrar etmək yalnız ona görə lazım gəlmir ki, operator müxtəlif irilik planları çəkə bilsin, həm də ona görə lazım gəlir ki, müsahibə obyektini kifayət qədər təbii hərəkət edə bilmir, yerişi rəvan olmur, ona verilən göstərişləri unudur. Nazir, alim, yaxud müəssisə rəhbəri məsul şəxslərdən həvəskar artistə, reportyor isə Nuh əyyamı dövrünün rejissoruna çevrilirlər: «Bircə dəfə də! Cənab nazir, bir az daha yavaş yeriyyə bilməzsinizmi? Kameraya baxmağa çalışa bilərsinizmi?»

Gerçək şəraitdə spontan iş etika və peşəkarlıq baxımından daha münasibdir. Müsahibə qəhrəmanının adı həyatında normal olan şeyləri çəkməyə çalışın. Çətin ki, nazir, yaxud professor işdə boş koridorda var-gəl etsinlər.

Yəqin ki, professor gün ərzində dərs deyir, kompüterdə çalışır, sorğu ədəbiyyatı oxuyur, qeydlər edir və yaxud hesablamalar aparır. Nazir isə məruzə edir, seçicilərlə görüşür, müxtəlif iclaslarda iştirak edir. Müsahibə qəhrəmanının istənilən spontan və təbii hərəkəti qurama süjetlərdən daha yaxşıdır. Bir qayda olaraq operator üçün hadisənin inkişafını və çəkiliş obyektinin hərəkətlərini reportaj kamerası ilə lentə almaq ştativli kamera ilə işləməkdən daha asandır.

ƏHƏTƏ

Hətta ən kiçik informasiya süjetində də başlanğıc və sonluq vardır. Reportyor və operator çəkiliş vaxtı əllərində olan və ya çəkilməsi vacib olan giriş və nəticə kadrları barədə fikirləşməlidirlər. Unutmaq olmaz ki, reportyor «lid» zamanı süjeti müşayiət edən və proqramın zastavkası ilə uzlaşan kadrlara da malik olmalıdır. İsveçin SVT1 televiziyaşının «Aktuelt» xəbərlər proqramı zastavka olaraq proqramın loqotipindən istifadə edir. Loqotip ekranda sol tərəfdən peyda olur ki, bu da çəkiliş və giriş videosirasının kompanovkası üçün müəyyən əhəmiyyət daşıyır.

Müsahibə aparmaq üçün yer axtararkən çalışın ki, şərait imkan daxilində təbii, həm də maraqlı olsun. Videosıra yalnız əlavə informasiya mənbəyi deyil, həm də müsahibənin məzmununun emosional dərkə olmalıdır. Müsahibə verənin kürəyi tərəfdə arxa planda yerləşən şeylər çox zaman simvolik mənə daşıya bilər. Atom elektrik stansiyasının direktoru ilə onun kabinetində çəkilmiş söhbətə, fonda isə tezliklə bağlanacaq reaktora baxmaq tamaşaçı üçün maraqlı ola bilər. Yeni dəmir yolu xətti çəkmək üçün şəhərin tarixi hissəsini sökmək barədə qərar qəbul etmiş yol idarəsinin rəisi ilə dəmir yoluna mənərə açılan yerdə söhbət etmək daha yaxşıdır. Müsahibənin keçirildiyi yer həm reportyorun, həm də onun müsahibinin əhval-ruhiyyəsinə təsir göstərir.

Müsahibə ətrafında şərait, həm də onun keçirildiyi yer qədər arxa plan da önəmlidir. Əgər dünya şöhrətli cərrah əməliyyat zalında müsahibəyə razılıq vermişsə, onu ağ xəstəxana divarı fonunda çəkməyin mənası yoxdur. Onu əməliyyat zalının fonunda çəkmək daha yaxşı olar (bir şərtlə ki, həmin anda əməliyyat aparılmasın, əks təqdirdə, bu, kadrların hannibalizminin tipik nümunəsi olar).

Kompozisiya baxımından müsahibə verənin arxasında tünd, yaxud açıq ləkə olması tələb edilir ki, təsvir ekranda yastı görünməsin. Sifət ön tərəfdən düşən şüa ilə işıqlandırılmalıdır. Işıqlandırmanın minimal səviyyəsini istənilən vaxt azı bir neçə dəqiqəliyə tapmaq mümkündür. Bəzən kameranın kiçik lampası, yaxud yaxın ətrafda əks olunan işıq tamamilə kifayət edir. Kadr ortadan bir qədər iri ola bilər. Çiyin, yaxud sinə kadrın aşağı kənarı üçün yaxşı sərhəddir. Yaxşı olar ki, tamaşaçı müsahibə verənin hər iki qulağını görsün. Operator və reportyor imkan daxilində bir-birinə yaxın dayanmalıdırlar ki, müsahibin sifəti kadrda olsun və o, suallara cavab verərkən reportyora baxsın.

Söhbət zamanı arxa fon imkan daxilində görünməlidir. Tarlada fermerlə müsahibə çəkəndə diqqət edin ki, müsahibə obyektinin arxasında işləyən traktorçu, yaxud yaxında otlayan inək görünmə sahəsində olsun. Eyni zamanda arxa fon tamaşaçının diqqətini dağıtmamalıdır. Əgər sizin müsahibiniz kürəyi gül

dibçəyinə tərəf durursa, çalışın bu, kadrda elə görünməsin ki, guya məsul işçinin, yaxud məşhur alimin başında kaktus bitir. Arxadakı tablounun çərçivəsi isə onun başını çərçivəyə almış kimi görünməməlidir.

Kadrın kompozisiyası dəqiq olmalıdır. Qeyri-mürəkkəb kompozisiya sahəsi olan sadə kadrları başa düşmək və dərk etmək asandır. Ön plan kadrın dərinliyinə nail olmaq baxımından vacibdir. Əks təqdirdə, videosıranın yastı görünməsi riski artar. Çarpaz işıq təsvirə həcm, çiçəklərə rəngarənglik qazandırır.

YERLƏŞMƏ

Müsahibə iştirakçılarının ən sadə şəkildə yerləşməsi bu qayda üzrədir: müsahibə obyektı reportyorun qarşısında dayanır, reportyorun arxasında isə (bir qədər sağda, yaxud solda) operator durur. Operator müsahibə verənin təsvirini iki plan arasında dəyişdirir, yəni ara-sıra kamera ilə ona yaxınlaşır və uzaqlaşır. Bir plan – geniş iri-orta (kəmər): müsahibə obyektinin təxminən qarnından yuxarısı çəkilmişdir. Bəzən ön planda reportyorun boynunu da göstərmək olar. İsveç jurnalistləri bu priyoma «ənsəyə atəş» deyirlər. Müsahibə verənin sifətinin iri planı (çiyindən başlayaraq yuxarı hissəsinin) ikinci standart həlldir. Danışan adamın başı üstündə bir qədər boşluq - «hava» qoyun, profildən çəkilən şəxs üçün isə sağdan və ya soldan daha çox hava buraxın. Unutmayın ki, kadrların məkanı (çəkiliş obyektinin nəzərləri tuşlanan sol və ya sağ tərəf) onun arxasında qalan məkana nəzərən daha geniş olmalıdır. Əsasən qabaq tərəfdən çəpinə çəkmək yaxşıdır. Çəkiliş planları müxtəlif olmalıdır ki, montajçı onları birbaşa, ard-arda, sərt keçidlərə yol vermədən (buna peşəkar dildə «hoppanma», «səksənmə» deyirlər) montaj etməyə imkan tapsın.

Müsahibə zamanı və ondan sonra operator bir neçə keçid çəkməlidir.

Kadrda iki nəfər (həm reportyor, həm də müsahibə obyektı) ekranda söhbət əsnasında görünürlər.

a) Reportyor sual verir, müsahib qulaq asır. Operator jurnalistin kürəyindən çəkir, kadrda onun yanağı, bəlkə də sual verən anda əlinin, yaxud çiyinin hərəkəti görünür. Dodaqların tərپənişi hiss olunmur, reportyorun hansı sualı verməsindən asılı olmayaraq bu kadrlardan vstavka kimi istifadə etməyə imkan yaradır.

b) Respondent danışır, reportyor dinləyir. Çəkiliş arxa tərəfdən, müsahibin böyründən, onun dodaqlarının hərəkəti görünməyəcək məsafədən aparılır.

İri planda dinləyici

a) Müsahibə obyektı

Reportyor sual verir, operator müsahibə obyektini iri planda çəkməyə davam edir, obyekt ona verilən sualı dinləyir.

b) Reportyor

Reportyor müsahibinin cavabına qulaq asır. Belə hallarda etika baxımından bir neçə variant çəkmək yaxşı olar, çünki reportyorun üzündəki təbəssüm və ya başını təqdirlə tərپətməsi tamaşaçıda belə bir təəssürat oyada bilər ki, guya reportyor onun sözlərinə rəğbət bəsləyir. Reportyorun üzündəki qəzəbli ifadə isə eşitdiklərinə qarşı onun mənfi münasibəti kimi başa düşülə bilər. Başqa sözlə, jurnalistin üzünün ifadəsi müsahibənin məzmununa redaksiyanın üstüörtülü şərhı kimi dərk edilə bilər. Öz sualının cavabını dinləyən jurnalistin üzünün ifadəsini göstərən kadrlar imkan daxilində neytral olmalıdır.

Ekranda jurnalist müsahibə obyektı boyda (ölçüdə) görünməlidir. Əks təqdirdə, kadrlar qəribə və qeyri-təbii görünəcək. Zərurət olduqda reportyor ümumi planda elə çəkilməlidir ki, ekran daha çox onun müsahibinə «məxsus» olsun. Çünki müsahibənin əsas adamı məhz odur.

Dinləyən reportyoru göstərən kadrlar müsahibə obyektinin otağı tərک etməsindən sonra da çəkilə bilər. Ancaq bu, jurnalistdən müəyyən artistlik istedadı tələb edir, çünki o, təbii görünməli,

qarşısında adam varmış kimi danışmalı, müsahibinin bir az əvvəl durduğu nöqtəyə baxmalıdır. Əgər operator qabaqcadan belə bir çəkilişlə işləyəcəyini bilirsə, o zaman müsahibə əsnasında müsahibə verənin çiyininin hündürlüyünə göz qoymalıdır ki, sonra tuşlama bucağını və kameranın yerləşdirilmə səviyyəsini asanlıqla tapa bilsin.

Reportyor bu kadrlardan keçid məqsədilə istifadə edə bilmək üçün sualları kameraya da təkrar edə bilər. Kameraya oxunmuş suallar montajı xeyli asanlaşdırır və müsahibənin iki kamera ilə aparıldığı təəssüratını oyadır. Reportyor əvvəlcə verdiyi sualları sözbəsöz təkrar etməlidir ki, söhbətin məzmunu təhrif olunmasın. Belə hallarda sığortalayıcı metodlardan birini işə salmaq mümkündür: sualların çəkilişi zamanı müsahibə obyektindən otaqda olmasını xahiş etmək olar ki, reportyor sualların ilkin mətnindən çox uzaqlaşsa, o öz iradlarını bildirsin.

Əks təqdirdə, sualları müsahib getdikdən sonra da yazmaq olar, ancaq yuxarıda xatırlatdığımız kimi, bu, operatordan müəyyən teatr vərdişləri və baxışı bir nöqtədə toplamaq bacarığı tələb edir. Bu metodun üstünlüyü ondadır ki, reportyorun tələsməsinə ehtiyac yoxdur. Lazım olsa, o öz suallarını lentdən dəfələrlə dinləyə bilər, hətta onları dəqiqliklə yenidən sözbəsöz yazıya bilər.

İki kamera vasitəsilə yazılan uzun müsahibələr İsveç telejurnalisti üçün ən azı cəh-cəldir. Belə olduqda bu və ya digər dərəcədə uydurma keçidlərə ehtiyac qalmır. Suallar və onların cavabları dərhal yazılır, kamera müsahibin təbii və öz-özünə yaranan reaksiyasını tuta bilər. İki kamera ilə çəkilmiş müsahibəni montaj etmək çox asandır, bir şərtlə ki, hər iki operator öz kameralarını sinxronizə etmiş olsunlar. Onlar vahid çəkiliş planı barədə əvvəlcədən sözləşməlidirlər ki, kadrda sifətin böyüklüyü, yaxud iki adamın kadrdakı təsviri kameranın birində digərində olduğundan çox da fərqlənməsin.

Çəkilişin plan iriliyini seçərkən operator proqramın qrafik profilini də nəzərə almalıdır. Hər bir redaksiyada çəkilişin özünəməxsus yazılmamış qanunları var. Məsələn, müsahibə verənin sifətinin iri planda nə qədər göstəriləcəyi barədə. Onu da

unutmaq olmaz ki, adamın adını və vəzifisini göstərən titrlər üçün də filan qədər boş yer qoymaq lazımdır. Bəzi redaksiyalar titrlər üçün ekranın yuxarı sol küncünü, bəziləri isə kadrın aşağı hissəsini seçirlər. İsveçdə xarici dillərdən müsahibənin tərcüməsi subtitrlərin köməyi ilə həyata keçirilir ki, bu da müəyyən kadr kompozisiyası tələb edir.

KAMERANIN RAKURSU

Çəkiliş vaxtı kameranın hansı yüksəklikdə yerləşməsi təsvirin auditoriya tərəfindən necə qəbul edilməsinə mühüm təsir göstərir. Aşağı rakurslardan çəkilmiş adam ekranda cüssəli, zabitəli, hətta heybətli görünür. Yuxarıdan çəkilmiş adam isə tamaşaçılara cılız və zavallı adamcıqaz təsiri bağışlayır. Kino və televiziyanın dili bizim tamaşaçılarda belə bir alışqanlıq yaradıb: kadrda soldan sağa doğru hərəkət edənə sanki külək qovur, sovurur, sağdan sola gedən isə öz yolunda maneələrə rast gələn adam kimi qəbul olunur.

180 DƏRƏCƏLİ OX, YAXUD TƏMAS OXU

Televiziya çəkilişinin əsas qanunlarından biri 180 dərəcəli ox qaydasını qorumaqdır. Bu, xəyali bir xətt olub müsahibə verəndən, yaxud çəkiliş obyektindən kameranın fokusuna qədər uzanır. Çəkiliş aparən operator çəkiliş boyu bu xəttin bir tərəfində olmalıdır. Bu xətti kəsib keçmək çəkiliş obyektinin hərəkətinin, yaxud nəzərlərinin istiqamətini pozur.

İstənilən adam, yaxud əşya şərti xəttin bir tərəfində öndən, yaxud arxadan çəkilə bilər. Operator xəttin bir üzündən o biri üzünə keçdikdə çəkiliş obyektinin hərəkət istiqaməti də dəyişəcək. 180 dərəcəli oxun müxtəlif tərəflərindən çəkilən nümayiş bir-birinin üzərinə doğru hərəkət edən iki düşmən qrup kimi görünəcək.

Reportyorun və müsahibə verənin gözlərinin təması müsahibənin yalnız psixoloji aspekti üçün deyil, onun ekranda necə

görünməsi baxımından da əhmiyyət kəsb edir. Keçidlər zamanı sualları dinləyən reportyorun nəzərləri başqa tərəfə deyil, məhz müsahibin üzünə dikilməlidir.

Əgər operator çəkilişi reportyorun arxasından aparırsa, onda respondentin nəzərləri kadrda sola yönələcək. Operator reportyoru çəkməyə başlayanda şərti təmas xəttini keçməməlidir. O, müsahibə verəndən sol tərəfdə dayanmalıdır.

Pinq-ponq oyununun çəkilişi hərəkət istiqaməti üçün təmas xəttinə riayət edilməsinin nə qədər vacib olduğunu göstərən klassik nümunədir. Əgər operator şərti xətti keçsə və oyunçuları xəttin sağından və solundan çəksə, ekranda elə görünəcək ki, guya oyunçular topu ancaq bir istiqamətə vururlar.

ÇIXIŞLARIN ÇƏKİLİŞİ

Məruzə və çıxışların çəkilişində də eyni prinsip tətbiq olunur. Şərti xətt çıxışçıdan kameraya doğru uzanır. Çəkiliş məkanın yalnız yarısından aparıla bilər. Məruzəçi publikaya, publika isə ona baxmalıdır. Əgər operator şərti xətti keçsə, elə görünər ki, guya publika və natiq müxtəlif yönlərə baxırlar. Bir-birinin ardınca gələn publika kadrları 180 dərəcəli oxun müxtəlif tərəflərindən çəkilə bilər və bu, videosıraya əlvanlıq verir. İndiki halda isə söhbət publikaya nəzərən natiqin çəkilişi zamanı riayət olunmalı qaydalardan gedir.

Çıxışların çəkilişi reportyordan operatorla sıx əməkdaşlıq etməsini tələb edir. Kamera o vaxt işə salınmalı və natiqə tuşlanmalıdır ki, o nə isə mühüm bir məsələ haqqında danışmağa başlasın. Əgər onun çıxışının mətni əvvəlcədən zaldakılara paylanmışsa, bu, işi xeyli asanlaşdırar. Digər hallarda operator daim hazır vəziyyətdə dayanaraq reportyorun işarəsini gözləməlidir.

Hətta qısa informasiya süjeti üçün də natiqin tribunadan iri planı ilə kifayətlənmək olmaz. Zəif panoram görünüşləri, öndən və arxadan natiqin ümumi görünüşü çəkilməlidir. Çıxışçı tribunada müxtəlif rakurslarda çəkilməlidir, yandan, yaxud elə məsafədən

bir neçə kadr çəkilməlidir ki, məruzəçinin dodaqlarının tərpənişi görünməsin, ancaq onun nəsə dediyi anlaşılın. Belə kadrlardan kəskin montaj keçidlərindən qaçmağa kömək edən əlavələr kimi istifadə oluna bilər.

Ən çox yayılmış keçid növləri bunlardır: iri planda natiqin əli, natiqin əlyazması, zaldakı publika. Auditoriya diqqətlə dinləyən, sakit, yaxud çılğınlıqla alqış tutan (əgər həmin zalda alqış ümumən mümkündürsə) momentlərdə çəkilməlidir. Bu kadrlar hamısı lazımdır, çünki natiqin nitqi alqışlarla çəkiləndə ekranda müvafiq kadrlar görünməlidir.

Mətbuat konfranslarında alqış nadir şeydir. Operator sual verən, qulaq asan, sualları cib dəftərçəsinə qeyd edən jurnalistləri çəkir. Fotoqraflar və operatorlar dəstəsini də çəkmək mümkündür. Düzdür, bunlar ən bayağı keçidlərdir, lakin qaça-qaçda montaj olunan informasiya süjetlərində onlardan istifadə etmək çox təbiidir.

Çıxışlar və ya mətbuat konfransları zamanı öz qeyd dəftərçənizdə vacib fikirləri qeyd etməklə özünü böyük yaxşılıq etmiş olursunuz. Bu qeydlər sayəsində materialın montajı prosesini xeyli asanlaşdırmaq və sürətləndirmək mümkündür, o şərtlə ki, operator çəkilişdən əvvəl *real zaman kodunu* qursun və saatını sizinki ilə yoxlasın. Bu üsul montaj vaxtı sizi maraqlandıran yeri lentdə dərhal tapmağa imkan verir.

Radioreportyorlar müasir rəqəmli DAT maqnitofonlarından daha çox istifadə edirlər. Bu cihazlar cari zamanı avtomatik şəkildə qeyd edirlər, bu da lentdə çıxışın bu və ya digər hissəsini axtarmağı asanlaşdırır. Başqa maqnitofonlarda isə rəqəm işarəsini əllə qoymaq mümkündür. Lent üzərində sonrakı iş zamanı o işarəni tapmaq çox asan olur.

STENDUP

Norveçlilərin «*fösinq*», isveçlilərin «*stoup*» dedikləri şeyə ingilisdilli jurnalistlər «*stendup*» (*stəndap*) deyirlər. Bu üç sözün mənası eynidir: hadisə yerindən reportaj. Haradasa arxa planda

müharibə gedir, tamaşaçıların qarşısındakı reportyor isə bu qaynar nöqtədə, yaxud hadisə yerində nələ baş verdiyi barədə danışır.

Qumbaralar partlayan, atışma gedən müharibə zonasında çəkiliş aparmaq təhlükəlidir, ona görə də reportyor ekranı öz bədəni ilə doldurmalıdır.

Xəbəri kadrlar vasitəsilə göstərən telesüjetlərin ən yaxşı telesüjetlər olduğunu inkar etmək mümkün deyil. Lakin bir çox hallarda *stendup* mühüm funksiya daşıyır və ən yaxşı çıxış yoludur. Söhbət o hallardan gedir ki:

* Reportyorun dediklərini əks etdirən videosıra yoxdur.

* Materialın bir hissəsindən digər hissəsinə dəqiq və sərrast keçid etmək vacibdir.

*Reportyoru qeyri-adi şəraitə «daxil etmək» lazımdır. Bu halda çəkiliş elə yerlərdə aparılmalıdır ki, onlar reportyorun dediklərinə əlavə informasiya mənbəyi təşkil edə bilsinlər. Fon çox mühüm rol oynayır və müxbir baş verənlərin tərkib hissəsinə çevrilməlidir. Tanış olmayan şəhərin konturları, yol-nəqliyyat hadisəsinin izləri, qaçqınlar üçün çadır şəhərciyi, bombardmandan zərər görmüş kənd... Kərpic divardan başqa hər şey fon rolunu oynaya bilər.

*Reportyor təhlil aparmağa, baş verənlərin əsil mahiyyətini açmağa çalışır. Bu halda o, tamaşaçılara birbaşa ekrandan müraciət edərək onları öz sözlərinə inandırmağa nail olur.

*Reportyor özü hansısa hadisənin iştirakçısı olmuş, nə üçünsə həyəcan keçirmişdir, şəraiti, ab-havanı, mücərrəd hissləri təsvir etməyə çalışır.

*Nəyi isə nümayiş etdirir: «Qalıqlarını uzun müddətdən bəri tapmaq mümkün olmayan filan təyyarənin qara qutusu bu anda əlimdədir...»

Kadrların kompozisiyası baxımından çəkiliş zamanı saysız-hesabsız imkanlar var. Reportyor ayaq üstə, oturaraq, hətta uzanmış halda reportaj apara bilər. Onu hərəkət halında da çəkmək mümkündür. O, qəfildən kadrda peyda ola bilər, arabir də görünə

bilər, yaxud panoramlaşdırmanın köməyi ilə də daxil ola bilər. Arxa planda qeyri-adi şəraiti göstərən kameranın reportyordan uzaqlaşması tamaşası üçün bir növ sürpriz ola bilər.

Birbaşa kameraya danışan reportyor özü üçün elə bir nöqtə tapmalıdır ki, tamaşaçı ilə təmas üçün orada nəzərlərini toplaya bilsin. Belə bir nöqtənin tapılması üçün bir neçə üsul var.

RADİOREPORTAJ

Əgər telejurnalist *stendup* zamanı baş verənləri öz bədəni ilə örtürsə, radioreportyor hadisə yerindən veriliş aparmaqla özünün oradakı iştirakını qəbul etdirir. Radiojurnalistikada bu metod *stendup* deyil, *canlı* reportaj, yaxud *birbaşa* reportaj adlanır. Praktikada bu o deməkdir ki, reportyor hadisəni, şəraiti, öz hisslərini və yaxınlığındakı adamların emosiyalarını bədahətən təsvir edir. O, yanğın və ya bədbəxt hadisə barədə birbaşa mikrofona danışır, auditoriya arxa fonda başqa səslərin yüksəldiyini, qışqırıq, hay-küy, yaxud təcili yardım maşınlarının fitini eşidir. Canlı reportaj dinləyiciyə baş verən hadisənin şahidi olmaq imkanı verən üsuldur. Radioreportyor sözlə vizual obraz yaradır. Buna görə də çox vaxt radionu da informasiya ötürən təsviri vasitələrə aid edirlər. Mikrofon mahiyyət etibarilə elə kamera deməkdir. Səsin və səs effektlərinin köməyi ilə biz dinləyicilər üçün mənzərə yaradır, onlarda bu və ya digər hadisə barəsində obrazlı təsəvvür yaranmasına kömək edirik.

Hadisə yerindəki televiziya çəkiliş qrupunun əksər iş metodları radiojurnalist tərəfindən də tətbiq oluna bilər. Radioreportyorun hadisə haqqında sinədən döşədiyi maraqlı söhbət kameranın yoxluğunu əvəz edə bilər. Əlbəttə, ətrafda baş verənlər barədə öz dinləyicilərinə hazırlıqsız-filansız məlumat vermək məcburiyyətində qalan reportyor yaxşı müşahidə qabiliyyətinə, təhkiyəçilik istedadına, hadisəyə nüfuz etmək bacarığına malik olmalıdır.

RADIOPROSESLƏR

Radio informasiya verən misilsiz vasitədir. Qəbul edilmiş qayda və qanunlar bəzi hallarda bu veriliş vasitəsinə maksimal zəmin yaradır.

Dünyanın bir çox ölkələrində məhkəmə prosesində jurnalistlərə kameradan istifadə etmək qadağan olunur, fotoqraflara şəkil çəkməyə icazə verilmir, qəzetçilər isə öz dəftərçələrindəki qeydlərlə kifayətlənməli olurlar. Ancaq belə proseslərdən səsli veriliş aparmağa icazə verilir. Heç şübhəsiz, belə hallarda radioreportyor üstün vəziyyətdə olur.

Hadisələrin inkişafını, ehtirasların coşmasını və məhkəmə zalındakı şəraiti olduğu kimi vermək qəzetçilər üçün çox çətin olur. Prokurorun suallarının sərtliyi, məhkumun səsindəki inamsızlıq və tərəddüd, şahidlərin cavablarındakı lənglik, vəkilin müdafiə nitqinin bəlağəti hətta peşəkar ədib üçün təsviri çətin olan işdir. Radioreportyorun isə mikrofonu qurması və maqnitofonun düyməsini basması kifayətdir.

İsveç Radiosu Ulof Palmenin* qətli üzrə prosesi demək olar ki, bütünlüklə translyasiya etmişdi. Dinləyicilərə məhkəmə zalında baş verənləri izləmək və hadisələri qiymətləndirmək kimi unikal şans verilmişdi.

Bu məhkəmə işinə maraq olduqca böyük idi. Səhih informasiyaya nail olmaq imkanı bu hay-küylü işin ətrafında şayiə və dedi-qoduların yaranmasının qarşısını almışdı.

İsveç ədalət məhkəməsinin təməl prinsipi odur ki, məhkəmə prosesləri ictimaiyyət üçün açıqdır. Praktikada bu o deməkdir ki, məhkəmə iclası zamanı danışılan hər şeyi lentə yazmaq olar. Sonra həmin səs yazısından praktiki olaraq qeyri-məhdud şəkildə istifadə etmək mümkündür. Qanunvericiliyin müddəaları kifayət qədər dəqiqdir və bununla belə müxtəlif şərhələrə imkan verir. Məsələn, əgər səs yazmaq praktiki mülahizələrə görə məhkəmənin normal işinə mane olursa (deyə ki, zalda naqillərin çoxluğu, aparatların səsi və s.), sədr zalda səs yazmağı qadağan etmək hüququna malikdir. Əgər

-----

*Ulof Palme 1969-76-cı və 1982-86-cı illərdə İsveçin baş naziri olmuşdur. 28 fevral 1986-cı ildə Stokholmda qətlə yetirilmişdir. Qatil olduğundan şübhələnilən şəxsi Palmenin arvadı tanısı da, o, uzun sürən məhkəmə prosesindən sonra dəlillərin azlığı üzündən azad edilmişdir. Qatilin PKK-çı olduğu barədə sonralar xeyli dəlil meydana çıxmışdır. Qətl bu günədək açılmamış qalır (tərc.).

prosesin iştirakçılarından biri səsinin yazılmasını arzu etməsə, onda da səs yazmaq qadağan edilə bilər.

Ulof Palmenin qətlə üzrə işdə birinci instansiya məhkəməsi və ali məhkəmə səs yazmaq məsələsinə fərqli şəkildə yanaşırdılar. Hər iki məhkəmə qəbul etdiyi qərara görə tənqidə məruz qaldı. Ümumiyyətlə, məhkəmə zalından birbaşa translyasiya barədə məsələ İsveç qanunvericiliyində öz əksini tapmamışdır.

Radiojurnalistin məhkəmə zalından reportaj aparması ilə bağlı iş barədə ümumiləşdirmə aparmaq çətindir, çünki müxtəlif ölkələrdəki qaydalar bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənə bilər. Bir çox ölkələrdə, o cümlədən Baltik ölkələrində və Rusiyada məhkəmənin icazəsi olduqda qanunvericilik formal olaraq səs yazmağa şərait yaradır. Ancaq təcrübə göstərir ki, bu dövlətlərin məhkəmələri çox vaxt juranistlərin xahişini rədd edir və buna müxtəlif bəhanələr gətirir.

İsveç radioreportyoru üçün məhkəmə prosesinin açıqlığı prinsipi, habelə müxtəlif hüquqi əsasnamələr və onların müxtəlif şərhinin mümkünlüyü işin vacib amilidir və bu amil ona məhkəmə zalında baş verənləri lentə yazmağa imkan verir. İsveçdə məhkəmənin özünün həyata keçirdiyi səs yazma da hər kəsə açıqdır. Lakin ondan istifadə qaydaları heç də birmənalı deyil. Buna görə də reportyor hər konkret halda işə başlamazdan əvvəl mövcud məhdudiyətlər barədə məlumat almaq üçün məhkəmə işçilərinə müraciət edir. Bəzən hüquqşünasla məsləhətləşmək də lazım gəlir.

«NATURAL» MÜSAHİBƏ

Müsahibəni studiyada deyil, sizin müsahibiniz üçün doğma olan yerdə aparmaq daha yaxşıdır. Doğma divarlar arasında o,

jurnalistin, yaxud telereportyorun və operatorun əhatəsində sıxılmaz, özünü daha sərbəst, daha inamlı hiss edir. Üstəlik, yerlərdə yazılan müsahibə daha təbii olur – arxa planda qağayıların çığırtısı, inəklərin böyürtüsü, saatların tıqqıltısı, yaxud insanların səs-küyü müəyyən atmosfer əmələ gətirir.

Dinləyici üçün bu səslər baş verən hadisənin reallığının təsdiqinə çevrilir, təxəyyülləri canlandırır. Lakin təbii ki, fon səsləri söhbətlərin qavranılmasına mane olmamalı, auditoriyanın diqqətini yayındırmamalıdır. Uşağın ucadan ağlaması, yaxud tük ürpərdən cırıltı fonundakı söhbət dinləyicini əsəbiləşdirir, onu tamamilə başqa düşüncələrə sövq edir – görəsən, orada nə baş verir, uşaq nə üçün ağlayır, bu nə cırıltıdır?

«Sənədli» səs-küyə aludə olarkən unutmayın ki, sonra lenti montaj etmək lazım gələcək. Əlbəttə, qədim divar saatının tıqqıltısı rahat ev atmosferi yaradır. Ancaq montaj zamanı bəzi parçaları kəsib atmaq məcburiyyəti doğanda, bu tıqqıltı xarab olmuş saatin qeyri-ahəngdar səsini xatırladır. Musiqi fonunda müsahibə səmərəli üsuldur, lakin bu cür çəkiliş praktiki olaraq mümkün deyil. Buna görə də çox zaman söhbət üçün daha sakit məkan tapmaq yaxşı olar.

Müsahibəni aldıqdan sonra ətraf mühitin səsini yazmaq vacibdir. Praktiki olaraq bir dəqiqə bunun üçün kifayətdir. Sənədli səs-küy, yaxud səs effektləri sizin müsahibinizin (müsahiblərinizin) səsi olmadan müsahibə yerində hökm sürən atmosferin yazılmasıdır. Səs-küyün lentə köçürülməsi sonrakı montaj prosesini, süjetin mikşlənməsini asanlaşdırır. Belə fonun köməyi ilə kələ-kötürləri hamarlamaq, uğursuz montaj olunmuş, yaxud qırıq-qırıq yazılmış hissələri düzəltmək mümkündür. Belə səslər eyni zamanda jurnalist mətninə keçidi hamarlaşdırır, yaxud müsahibə zamanı nələr baş verdiyi barədə reportyorun hesabatı üçün fon olaraq istifadə edilir. Fon yazılışından uzun studiya müsahibələrində istifadə etmək əsasən uğursuzluğa məhkumdur. Çünki o zaman respondentin səsi qeyri-təbii çıxacaq, söhbətin altına salınmış fon isə dinləyici tərəfindən xüsusi effekt kimi qəbul ediləcəkdir.

Səs televiziya da çox mühümdür. Çünki o, tamaşaçının ekranda gördüklərini emosional şəkildə qavramasını gücləndirir. Televiziya süjetlərində sənədli səs-küy diqqəti daha az dağdır, çünki tamaşaçı bir qayda olaraq səsin mənbəyini görür.

XƏBƏRİN REKONSTRUKSIYASI

Jurnalistikada rekonstruksiya metodu, yəni hansısa hadisənin reportyorun və yaxud artistlərin qüvvəsi ilə yenidən canlandırılması metodu barədə jurnalistlər arasında davam edən diskussiya sənətimək bilmir. Bu üsuldan nə vaxt və hansı ölçüdə istifadə edilməsi məqsədə uyğundur? Cinayət, yaxud bədbəxt hadisə haqqında əhvalatı tamaşa kadrları vasitəsilə göstərmək ümumiyyətlə lazımdırımı?

Bu metoddan bir çox ölkələrin, o cümlədən İsveçin kommərsiya telekanallarında geniş istifadə olunur. İsveç Televiziya sıs rekonstruksiya metoduna çox nadir hallarda müraciət edir.

Bank qarət edilmişdir, polis cinayətkarları axtarır. Qarət anında çəkiliş qrupu orada olmamışdır və ola da bilməzdi. Redaksiyanın əməkdaşları və artistlər polislərin və şahidlərin sözləri əsasında qoyulmuş dramı kamera qarşısında addım-addım oynayırlar. Televiziya ekranında bu səhnə təsirli və həyəcanlı şəkildə görünür, ancaq bu, nə qədər doğrudur?

Öz proqramlarına tamaşaçıların inamını qorumaqda maraqlı olan redaksiyalar bu cür rekonstruksiyalardan imtina etməlidirlər. İnformasiya süjetini müşayiət edən kadrlar həqiqi olmalıdır. İnformasiya proqramlarının redaksiyaları xəbərlərdə tamaşa kadrlarından istifadəni məhdudlaşdıran dəqiq qaydalar işləyib hazırlamaladırlar. Mətbu kütləvi informasiya vasitələrində saxta, yaxud təhrif olunmuş fotosəkillərdən istifadəni qadağan edən belə qaydalar mövcuddur. Müasir rəqəmli texnika fotoqrafiya təsvirləri ilə olduğı qədər videokadrlarla da uğurlu manipulyasiya aparmağı imkan verir. Ən yeni texnika bizə həqiqətin

saxtalaşdırılması və təhrifi üçün nə qədər çox imkanlar verirsə, biz də onlardan bir o qədər qətiyyətlə imtina etməliyik.

Reportyor nə vaxtsa baş vermiş hadisəni yenidən canlandırmağa deyil, real hadisələri əks etdirməyə və lentə almağa çalışmalıdır. Bununla da o öz təsəvvürlərini tamaşaçılara həqiqət kimi qələmə verməkdən qaçmış olar.

QƏZET SƏHİFƏLƏRİNİN MAKETİ

Fərqi yoxdur, məqalə nə qədər yaxşı yazılsa da, necə maraqlı mövzuya toxunsa da, qəzetdə dəqiq və düşünülmüş vyorstka, başlıq və sərlövhə yoxsa, şəkillər, illüstrasiyalar və onlara mətnlər olmasa, materiallar diqqəti cəlb etməyəcək və oxunmamış qalacaq.

Qəzeti açan oxucu xaotik və gəlişigözəl biçimdə yerləşdirilmiş material və şəkillərlə qarşılaşanda, diqqətəlayiq heç nə olmayan səhifəni görəndə qəzeti bir kənara tullayır. Oxucu qəzetdə onu maraqlandıran şeyi tez və problemsiz tapmaq imkanına sahib olmalıdır. Maket bu prosesdə ona kömək etməli, materiallar və təsvirlər bolluğunda bir növ naviqator rolunu oynamalıdır.

Qəzet səhifəsinin maketi üç məqsəd güdməlidir:

*Oxucunun diqqətini cəlb etmək.

*Nəşrə özünəməxsus orijinal qrafik profil vermək.

*Qəzetin məzmununa istiqamətlənmək işində oxucuya kömək etmək və xəbərlərin əhəmiyyətlik dərəcəsini ayırd etmək.

Qəzet səhifəsinin bütün elementləri qəzeti daha oxunaqlı etmək üçün məntiqi şəkildə birləşdirilməlidir.

Nəşrlərin və oxucu verdişlərinin öyrənilməsi və müxtəlif tədqiqatların nəticələri göstərir ki, qəzeti oxumağa davam etmək işində maketin aşağıdakı elementləri mühüm rol oynayır:

*sərlövhə

*şəkil

*şəkilaltı

*inqress / vrez

*sərlövhhəaltı mətnlər

Məqalələr oxucunun diqqətini yalnız o zaman cəlb edir ki, yuxarıda sadalanan elementlər həm ayrıca səhifənin, həm də bütövlükdə nömrənin dizaynında iştirak etmiş olsun.

ADDIM ARDINCA ADDIM

Gözə ilk dəyən şey sərlövhhədir. Bu, oxucuya verilən ən parlaq siqnaldır, onun diqqətini cəlb edən şeydir. Sərlövhhəni oxuyan kimi biz dərhal mətni müşayiət edən şəkilə diqqət yetiririk. Sərlövhhə ilə şəkil arasındakı əlaqə məhz buna görə vacibdir. Adamları təsvir edən şəkillər oxucu üçün cansız əşyaların, yaxud təbiətin təsvirlərindən daha maraqlıdır. Fotoşəkildəki insan gözləri bir növ təsvirin mərkəzi rolunu oynayır.

Sərlövhhə mətnlə şəkil arasındakı əlaqəni təmin edir. Məsələn, «Öz komandasını xilas etdi» sərlövhhəsinin altında futbol üzrə yığma komandanın qapıçısının şəklini yerləşdirmək olar, matç qəhrəmanının portretinin altındakı mətn isə informasiyanı doldurar.

Sərlövhhə və şəkildən sonra oxucunun nəzəri məqalənin «vrez» adlanan girişinə dikilir. Bir qayda olaraq vrezin mətni yağlı şriftlərlə yığılır. Vrez oxucunu qısa və yığcam şəkildə məqalənin məzmunu ilə tanış edir. Bu, televiziya və radiodakı tuşlamanın qəzet ekvivalentidir. Giriş oxucuda materiala maraq oyatmalı, onu bütünlüklə oxumağa sövq etməlidir.

Hazırladığınız maketə baxmaqla siz səhifənin çapa hazır olub-olmadığını kifayət qədər sürətlə yoxlaya bilərsiniz. Aşağıdakı silsiləni izləməyə çalışın: *sərlövhhə – şəkil – şəkilaltı – vrez – mətn*. Bütün elementlər yerli-yerindədirmi? Səhifə cəlbedici görünürmü? Özünüz nəyə isə diqqət yetirmək, səhifədə verilmiş məqalələri oxumaq istərdinizmi?

Səhifənin maketi məqalənin mətnini, sərlövhəni və şəkli əhatə edən düzbucaqlı bloklar halında tutulmalıdır. Dizaynı bu prinsipə uyğun olan səhifəni oxumaq asandır.

İsveçin səhər qəzetlərində «*sol yuxarı guşə*» prinsipi tətbiq edilir. Nömrənin ən əsas xəbəri bu küncdə verilir. Burada həlledici rolunu sərlövhə oynayır. İnformasiya materialı sol yuxarı küncdən nə qədər sağa doğru yerləşirsə, oxucunun diqqətini bir o qədər az cəlb edir. Bu öz əksini həm də sərlövhə şriftlərinin ölçüsündə tapır. Bu prinsip bütün dövrü nəşrlərdə tətbiq oluna bilər.

Uzun və yarımşərlövhələrə bölünməmiş mətnlər çox vaxt oxucuda mənfi reaksiya doğurur. Bir qayda olaraq, mətn nə qədər uzundursa, adamların onu oxumaq həvəsi də bir o qədər azdır. Buna görə də məqaləni, məsələn, əsas mətnə və faktlar sütununa bölmək olar. Əgər məqalənin içində müsahibədən istifadə olunursa, onu ayrıca yerləşdirmək lazımdır. Yarımşərlövhələrdən, yağlı şriftlərlə, çərçivə və xəttkeşlərlə ayrılmış mənalı sitatlardan istifadə etmək mətni bölməyin səmərəli üsuludur.

QIYMƏTLƏNDİRMƏ

Vyorstka təkcə qəzet dizaynının elementi deyil. Mətnlərin redaktə edilməsində və maketləşdirilməsində materialın redaksiya tərəfindən necə qiymətləndirilməsi də öz əksini tapır. Bir qayda olaraq maketlə və səhifənin vyorstkası ilə məşğul olan əməkdaşlar xəbərlər şöbəsinin müdiri ilə və ya gecə redaktoru ilə (növbətçi ilə) birlikdə daxil olan materialları qiymətləndirməlidirlər. Bundan sonra onlar müstəqil şəkildə materialların səhifədə yerləşdirilməsi və oxucuya hansı qrafik biçimdə təqdim olunması barədə qəti qərar qəbul edirlər.

Əgər səhifədə reklam anonsu yerləşdiriləcəksə, onu necə və harada vermək barədə fikirləşin. Oxucu səhifəni bir bütöv kimi qəbul edir. Anonsun mətni bölməməsi vacibdir, çünki bu, xəbərin qavranılmasına mane ola bilər. Reklam elanları olan səhifənin ən yaxşı dizayn variantı redaksiya materiallarını yuxarı sol küncdə və

ondan aşağıda, elan və reklamları isə aşağı sağ küncdə yerləşdirməkdir.

Məqaləni müşayiət edən fotoşəkilləri içində rəsm və şəkillər olan reklamlarla yanaşı vermək olmaz. Belə bir blok oxucuya qavranılması çətin yeknəsəq kütlə təsiri bağışlayar. Bu kütlədə nəyin jurnalist materialı, nəyin elan olduğunu seçmək onun üçün çətin olacaq.

İsveçin səhər qəzetləri redaksiya materialları ilə reklam arasında qəti sərhəd xətləri çəkirlər. Elanların qrafikası, maketi və dizaynı oxucuya dəqiq signal verməlidir ki, bunlar məqalə deyil, haqqı ödənilmiş anonsdur. Bu da qəzetə imkan verir ki, oxucu harada reklamın, harada isə xəbərlərin və reportajların olduğunu başa düşsün və qəzetə olan marağını itirməsin.

Məhəlli «Barometr» qəzetinin ilk səhifəsi məntiqi və düşünülmüş vyorstkaya nümunədir. O, rahatca görünür və asanca oxunur. Birinci səhifəni çox vaxt nömrənin ən vacib xəbərlərinin vitrini adlandırırlar.

7. DİL MƏDƏNİYYƏTİNİ QORUMALI!

**Dünya sənin səsinlə danışanda sən kim olduğunu
bilməlisən.
Britt Edval**

Qəzetçilərə nəzərən radio – televiziya jurnalistləri öz materiallarının son versiyaları üzərində daha çox hakimiyyətə malikdirlər. Qəzetin redaktoru və ya məsul katibi bir və ya bir neçə abzası atmaqla, sərlövhəni dəyişməklə, öz mülahizəsinə uyğun şəkillər seçməklə bəzən jurnalistin məqaləsini tanınmaz hala sala bilər. Radio və televiziya isə reportyorun efirdə səslənən nitqini dəyişdirmək mümkün deyil. Mətnin dinləyicilər və tamaşaçılar tərəfindən qavranılması və başa düşülməsi materialın necə təqdim olunmasından çox asılıdır. Elektron vasitələrində yaxşı effekt alınmasında səs mühüm rol oynayır. Səs və intonasiyanın köməyi ilə reportyor öz hissələrini verə bilər, öz mətnində ən vacib olan şeyi nəzərə çarpdırmaqla bilər. Radioda səs qrafikadır.

Nitq və səs televiziya da çox vacibdir. Səslənmənin özü, əlbəttə, məşq etməkdən və səsi cilalamaqdan asılıdır, ancaq reportyorun özünə inamı və peşəkar hazırlıq səviyyəsi heç də az əhəmiyyətli amillər deyildir. Bunu etiraf etmək nə qədər ağır olsa da, efirdə işə başlamaq həmişə çətindir. Gözəl, ürəyəyatan səs heç də müvəffəqiyyətin rəhni deyildir. Yeni başlayan jurnalisti səsindəki qorxudan və tonundakı inamsızlıqdan tanımaq mümkündür. Ancaq bu yolu keçməyin labüdlüyü barədə özünə hesabat verənlər əzablı prob və səhvlər dövrünü qısaltmaqla bilərlər.

Reportyor efirdə işləyəndə özünə sadıq olmalıdır, radio və televiziya jurnalistikasının ulduzlarını təqlid etməməyə çalışmamalıdır. Öz işini də mürəkkəbləşdirmək lazım deyil. Praktikada hər şey daha asandır - mikrofon qarşısında çıxış edən

retortyor özündən nə qədər əmindirsə, efirdə bir o qədər yaxşı danışır. Qəribədir ki, dünyanın müxtəlif radiostansiyalarının xəbərlər blokuna qulaq asanda, biz dili bilmədən də aparıcılardan hansının səsinin təbii olduğunu yanılmadan təyin edə bilirik. Bir qayda olaraq, xəbərlərin oxunuş stili haqqında hər dinləyicinin özünün müəyyən təsəvvürü var. Buna görə də biz informasiya materialının ənənəvi təqdimat üsulu ilə fərdi iş stili arasında müvazinətə riayət etməli oluruq. Bəlkə də nə vaxtsa qoyulmuş qaydaları pozmağın vaxtı gəlib çatmışdır? Son illərdə İsveç radiolarında yalnız dialektlə deyil, ləhcə ilə danışan reportyorları da eşitmək mümkündür, ancaq dinləyicilərin buna münasibəti birmənalı deyil.

Radioda, yaxud televiziya işləməyə hazırlaşan adamlar öz səsinə hakim olmağı bacarmalıdır. Bu məharəti yalnız dərslilər vasitəsilə qazanmaq mümkün deyil. Səs reportyorun alətidir, onun cilalanması üçün ciddi şəkildə işləmək və səsin bütün imkanlarından istifadə etmək lazımdır. Elə buna görə də başlanğıc mərhələsində peşəkarların köməyi yalnız vacib deyil, həm də zəruridir.

EFİRDƏ XƏBƏRLƏR

İsveçdə radio və televiziya reportyorlarının əksəriyyəti keçmiş qəzetçilərdir. Radio və televiziya üçün süjet hazırlamaq heç də qəzet üçün informasiya materialı yazmaq deyil, axı auditoriya efir xəbərlərini oxumur, dinləyir.

İsveç Radiosunun «Exo» xəbərlər redaksiyasının keçmiş məsul katibi Hakan Hansson öz mühazirələrində «*mikrofon paradoksu*» ifadəsini işlədir. «Təəccüb qalmalı şeydir: radio və televiziya işləyənlər istisna olmaqla istənilən adam radio və televiziya çıxış edə bilər. Onlar gərək əvvəlcə nə deyəcəklərini kağıza yazsınlar, sonra çıxıb yazılanı oxusunlar».*

Mətbuat üçün yazılan və ucadan oxunan xəbər dinləyiciyə anlaşılmaz sicilləmə təsiri bağışlayır. Qəzet məqaləsi daha yığcamdır, faktlarla və göstəricilərlə zəngindir, amma efir üçün

nəzərdə tutulan mətn daha az informasiya yükü daşıyır ki, dinləyicinin mətni qavramağa və süjetin məzmununu həzm etməyə imkanı olsun.

MƏTN / SSENARİ

Qısa informasiya xəbərlərinə – teleqramlara mətni tam yazmaq lazımdır. Əgər siz öz çıxışınızın ümumi tezislərini kağıza yazsanız və onu sözbəsöz oxumadan danışsanız, uzun süjet efrirdə daha yaxşı səslənər.

Öz mətninizi kağıza yazarkən pauzanı göstərən işarədən istifadə edin. Cümlədəki VACİB və ƏSAS sözləri böyük hərflərlə qeyd edin, yaxud sözün altından xətt çəkin. Bu, cümlədəki vurğuları qoymağı, mətni mikrofon qarşısında oxuyarkən düzgün intonasiya axtarışını asanlaşdırır. Simvol və təsvirləri söz şəklində açmaq daha yaxşıdır. Mətni oxuyarkən #, \$, %, @, / kimi işarələr sizi çaşdıra bilər. Mətni yazarkən «və i.a.», «və b.k.», «və b.b.» kimi ixtisarlardan da qaçmaq lazımdır.

Mətnə başqa ixtisardandan da istifadə etməməyə çalışın. Məsələn, AİŞ, BVF, AES, AYİB, AİB, İİB və s. Əgər bu mümkün deyilsə, onların açmasını verin. Unutmayın ki,

-----

*Hansson Hokan. Ar radionyneter skrifliga eller muntliga? Spakvard nr 2/1996
radioda AİB-lə AYİB arasındakı fərqi tutmaq praktiki olaraq mümkün deyil.

Rəqəmləri, xüsusilə böyük kəmiyyətləri bildirən rəqəmləri sözlə yazanda daha asan oxumaq olur. «Seçkilərdə qələbə çalmaq üçün onun cəmisi min yüz otuz iki səsi çatmadı» əvəzinə «onun cəmisi 1 132 səsi çatmadı» yazmaq olmaz. Manuskriptdə «11.30» əvəzinə «on ikinin yarısı» yazmaq daha yaxşıdır. Radio süjetin mətnində astronomik rəqəmlərdən əsla istifadə etməyin. Bunsuz ötüşmək mümkün deyilsə, onları yuvarlaqlaşdırmağa çalışın. «Sosial ehtiyaclar üçün büdcədə 580 milyon 700 min manat ayrılması nəzərdə tutulur» yerinə «təqribən

altı yüz milyon manat» desəniz, dinləyici onu daha asan qavrayar və yadında saxlayar.

Faizləri və faiz stavkalarını bir-birinə qarışdırmayın. İctimai rəy sorğusunun nəticələrində göstərsə ki, sosial-demokratlar partiyasına rəğbət 33 faizdən 29 faizə düşmüşdür, bu o deməkdir ki, partiya 4 faiz deyil, 4 faiz stavkası itirmişdir. Eləcə də sorğu göstərə bilər ki, sol partiyaya bu gün bir il bundan əvvəlki kimi seçicilərin 4 faizi deyil, 8 faizi səs verməyə hazırdır. Deməli, partiyaya rəğbət 4 faiz deyil, 100 faiz artmışdır. Bu cür səhvlərə biz təsəvvür etdiyimizdən də tez-tez yol verilir. Xüsusilə işə yeni başlayan reportyorlar tərəfindən.

Televiziya süjetinin ssenarisini yazmaq əslində çətinidir. O yalnız reportyorun mətnini deyil, eləcə də videosıranın təsvirini əhatə edir. Bu gün fərdi kompüterlər üçün ssenari və montaj vərəqinin tərtibi prosedurasını asanlaşdıran və yüngülləşdirən müxtəlif proqramlar mövcuddur.

EFİRDƏ DANIŞMAQ

Mikrofon və ya kamera qarşısında danışan reportyor özünə sadıq olmalıdır. Öz süjetlərinizdə və verilişlərinizdə yeknəsəqlikdən qaçın, materiallar üzərində işləyərkən öz «mən»inizi biruzə verin. Dinləyici, yaxud tamaşaçı üçün öz mətnini kağızdan sözbəsöz oxumağa deyil, *danışmağa* çalışmaq lazımdır. İmprovizə bacarığı radio reportyorları üçün xüsusilə vacibdir. Mətnlə işin ən yaxşı üsulu mətni lentə yazmazdan əvvəl onu bir neçə dəfə ucadan oxumaqdır. Bu, sözlərin semantikasını və ümumən süjetin məzmununu daha yaxşı qavramağa kömək edir. Artıq sözləri pozun. Vaxtı qeyd etməyi unutmayın, çünki proqram redaktorunu hər süjetin xronometrajı maraqlandırır.

Radio və televiziya reportyorlarının dili öz əlvanlığı ilə fərqlənməlidir. İstənilən təkrar dinləyicini və tamaşaçını əsəbiləşdirir. Sinonimlər lüğətini əlinizin altında saxlamağa adət edin. Mətnə əlvanlıq gətirmək məharətinə yiyələnin.

Yazılışdan əvvəl söz və ifadələrin düzgünlüyünü yoxlayın. Mürəkkəb anlayışlar və qeyri-dəqiq təsvirlər mətnin məzmununu anlamağı çətinləşdirir. Cümlələrdə söz sırası birbaşa olmalıdır, inversiyalardan istifadə etmək, yaxud mətni mürəkkəb və mürəkkəb tabeli konstruksiyalarla yükləmək olmaz. Cümlələr sadə və aydın məntiqi əlaqələrlə qurulmalıdır.

Əgər oxucu nəyisə buraxsa, yaxud hansısa ibarənin mahiyyətini tam başa düşməsə, əvvələ qayıdıb yuxarıdakı cümləni, yaxud abzası yenidən oxuya bilər. Tamaşaçının və dinləyicinin belə imkanı yoxdur, buna görə də cümlələr sadə və aydın olmalı, mətni yanlış qavramağa səbəb olmamalıdır. Vacib fakt və göstəriciləri bir neçə dəfə təkrar etmək olar, ancaq vəzifə və titulları göstərəkən lakonik olmaq lazımdır. Əlbəttə, belə hallarda şifahi nitqin aydınlığı ilə informasiyanın dolğunluğu arasında bəzi ziddiyyətlər yaranır. Bununla birlikdə, informasiya süjetinin kontekstində «Lund şəhərindəki filan universitetin tibb fakültəsinin dekanı, filan xəstəxananın baş həkimi, immunologiya professoru, filan sahə üzrə mütəxəssis...» əvəzinə «tibb professoru» demək kifayətdir. Çətin ki, bütün bu titullar dinləyicinin yadında qalsın. Heç vaxt süjetə adamlara tanış olmayan adı çəkməklə başlamayın. Bu çox vaxt dinləyicilərin diqqətinin haçalayıır.

Radio reportyoru bədahətən danışmağı öyrənməli, hadisəni, yaxud məkanı sinədən təsvir etməyi bacarmalıdır. İdman şərhçiləri bu məharətə yüksək dərəcədə sahib olurlar. Çox tez-tez olmasa da, istənilən reportyor bəzən hazırlıqsız danışmaq məcburiyyətində qalır. Özünüz üçün ən adi, gündəlik məşğələləri, məsələn, metroya, mağazaya, diskotekaya getməyi və s. təsvir etməklə buna vərdiş etmək o qədər də çətin deyil. İmprovizə məharəti isə ciddi hazırlıq tələb edir.

TABU

Dilinizi dəbdə olan kəlmələrdən, boş ifadələrdən və parazit sözlərdən təmizləməyə çalışın. Nədənsə, belə sözlər radio və televiziya jurnalistlərinin dilində kök atmaq təmayülü göstərir.

«Yəni», «əşşi», «əh» - bu kimi alaq sözlərə misal ola bilər. Vaxtı göstərməklə başlayan süjetlər dinləyiciləri darıxdırır: «*Bu hadisə gündüz saat 2-də baş verdi...*» «*Hücuma keçmək*», «*Haray salmaq*», «*Əsasını qoymaq*», «*Aysberqin görünən hissəsi*», «*Siz zamanət verə bilərsinizmi ki...*» kimi ştamplardan da qaçmağa çalışın.

Taksi sürücüləri söyüşcül olurlar, bürokratlar isə dəftərxana dilində danışırlar. Reportyor müvəqqəti içində olduğu dil mühitinə uyğunlaşmaq meylinə düşməməlidir. Təəssüf ki, müsahibimiz çox vaxt bizi öz danışıq manerasının təsirinə salır. Vəzifəli şəxslə söhbət edəndə reportyor birdən bəlağətli ibarələr və ştamplar işlədir, gənc texnokratla müsahibə zamanı isə başqalarına məlum olmayan jarqona və peşəkar ifadələrə keçir. Jurnalist kiminlə söhbət etməyindən asılı olmayaraq, özünə sadıq qalmalıdır.

Təbliğət xarakteri daşıyan qiymətverici ifadələri də ehtiyatla işlədin. Siz onlardan istifadə etməklə başqasına damğa vurmuş olursunuz. Jurnalist işlətdiyi sözlərin mənası və qiymətvericilik xarakteristikası barədə özünə hesabat verməlidir. «Azadlıq uğrunda mübarizə». «partizan» və «terrorçu» tamamilə müxtəlif çalarlar daşıyırlar. Orta və kiçik müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin məhdudlaşdırılmasını, beynəlxalq sindikatların və kartellərin yaradılmasını iri sahibkarlar qəşəng bir ifadə ilə «sinergizm» adlandırırlar. İşsiz və işdən qovulmuş adamlar barədə bəziləri nəyə görə «müvəqqəti olaraq işdən azad edilmiş şəxslər» ifadəsini işlədirlər.

Paxlalı bitkilər yetişdirməyin yeni metodu barədə debatlar qiymətverici sözlərdən istifadənin ictimai rəyə necə təsir göstərdiyinə maraqlı misal ola bilər. Genetik dəyişikliklərin köməyi ilə bitkilər pestisidlərin bəzi növlərinə qarşı dayanıqlılıq qazanırlar. Bu metodun əleyhdarları öz çıxışlarında «*gen manipulyasiyası*» və «*genetik cəhətdən manipule edilmiş* ərzaq məhsulları» terminlərini işlədirlər. Bu ifadələr naşı adamda kin yaradır, yeni texnologiya onlara sirlə və qorxunc bir şey kimi görünür. Yeyinti sənayesinin nümayəndələri isə paxlalı bitkilərin «*genetik dəyişikliyi və modifikasiyası*» barədə danışırlar. Yeni texnologiyanın tərəfdarları

«genetik baxımdan yaxşılaşdırılmış məhsullar» ifadəsini işlədirlər. Beləliklə, sözlərin seçimi özündə bu və ya digər təzahürün qiymətini əhatə edir. Jurnalist öz mətnində neytral ifadələrdən istifadə etməklə bu məsələdə tərəflərdən heç birinin mövqeyini müdafiə etmədiyini göstərməlidir.

Mətnədən bütün artıq sözləri və lüzumsuz cümlələri pozun: «...kadrda kral XY1 Karl Qustavdan solda kraliça Silviyanı görürük». Tamaşaçı üçün kadrda kimin görünməsi barədə informasiya tamamilə lüzumsuzdur, çünki bu, aşkar faktıdır.

«Üzdəniraq» ifadəsi mənim şəxsi antipatiyamin obyektidir. Dinləyiciyə, yaxud tamaşaçıya mürəkkəb təzahürün, yaxud terminin mənasını izah edə bilməyən jurnalist bu iki kəlməni hazır saxlayır. «Konvergenziyanın üzdəniraq tənqidçiləri» - bu ifadə arxasında konvergenziyanın nə demək olduğunu aydınlaşdırmaq və bunu öz auditoriyasına izah etmək zəhmətinə qatlaşmaq istəməyən tənbel reportyor gizlənilir. Bu, həqiqətən də pis jurnalistikaya nümunədir. Yaxud, daha doğrusu, *üzdəniraq* jurnalistikanın nümunəsidir!

ANONS NƏ ÜÇÜN LAZIMDIR?

Anons (yaxud lid) və tuşlama – qəzet sərlövhəsinə və vrezə ekvivalentdir. Anons xəbərlərin təfəsilətini göstərmədən onları ümumi səpkidə təsvir edir ki, dinləyicidə proqramın süjetlərinə maraq oyatsın.

Xəbərlər proqramında anons vaxtı, deyək ki, tanış olmayan qadının – Nobel mükafatı laureatının şəkli göstərilir və kadrlar aşağıdakı mətnlə müşayiət edilir:

O BU GÜN NOBEL MÜKAFATI LAUREATI OLDU. BİR AZ SONRA PROQRAMIMIZDA MÜƏLLİFİN ÖZ İFASINDA ŞERLƏRİ.

Bu mətni eşidən tamaşaçı belə qənaətə gəlir ki, geniş kütləyə tanış olmayan şairə bu gün ədəbiyyat sərəhəndə Nobel mükafatı laureatı adına layiq görülmüşdür və bir az sonra o, xəbərlər

proqramında öz şerlərini oxuyacaq. Bu qadın kimdir, hansı ölkədəndir, hansı dildə danışır? Bunlar hələlik tamaşaçı üçün sirr olaraq qalır. Radio və televiziya xəbər anons mətni bir növ tələyə oxşayır, tamaşaçıda və dinləyicidə qəzet sərlövələrinin oxucuda yaratdığından dəfələrlə artıq intizar oyadır.

Yaxşı tuşlama yaratmaq asan məsələ deyil. O, xəbəri anonsdan fərqli olaraq daha geniş təsvir etməli, həm də bu zaman bütün detalları açmamalıdır ki, xəbərlər proqramına qulaq asan və ya baxan adamda süjetə maraq sönməsin. Tuşlamanın məqsədi yalnız xəbəri təqdim etmək deyil, həm də zərurət olduqda hadisənin tarixçəsini təsvir etməkdir ki, bunun sayəsində auditoriyaya süjetin məzmununu başa düşməkdə kömək etsin.

KEÇİD MƏHARƏTİ

Tuşlamadan süjetə, yaxud jurnalistin mətnindən müsahibəyə keçid süjetin özündə birləşməlidir. Bağlamalar rahat olmalıdır, ən kiçik qeyri-dəqiqlik, nahamarlıq, yaxud hoppanma tamaşaçı və dinləyici tərəfindən sezilir. Əgər tuşlama «müxbirimiz xəbər verir» sözləri ilə bitirsə, onda efirdə reportyorun səsi eşidilməlidir.

TUŞLAMA

Müxbirimiz Tokiodan xəbər verir

SÜJET

Dinləyici təəccüblə görür ki, ilk sözləri heç də «Exo» proqramının müxbiri deyil, yaponca danışan adam deyir. Publika heyratə düşür: bu kimdir görəsən? Deyilənlərin tərcüməsi başlayanda, artıq gecdir. Radio öz dinləyicisini itirdi, o, başqa düşüncələrə qərq oldu və çətin ki tərcümənin məzmununu qavrayır.

Süjeti tuşlamada istifadə olunmuş formuldan başlamaq olmaz. Təkrarlar həmişə darıxdırıcı və əsəbiləşdirici olur. Bəzən süjetdə tuşlamadan bircə söz və ya əsas kəlməni təkrar etmək kifayətdir ki, tamaşaçı və ya dinləyici bütün verilişi darıxdırıcı və bezikdirici hesab etsin.

İmkan daxilində anons və tuşlama mətnini reportyor özü təklif etməlidir. Bu, qeyri-dəqiqlikdən və materialın təqdimatında mübaligədən qaçmağın üsullarından biridir. Ancaq verilişin süjetləri arasında keçidlər və birləşmələr üçün və tuşlamaların son mətni üçün proqramın aparıcısı, yaxud da studiyanın jurnalisti məsuliyyət daşıyır. Xəbər buraxılışı aparıcısının iş vaxtının böyük hissəsi süjetlərə baxmağa və qulaq asmağa, tuşlama mətnlərini işləməyə gedir ki, onlar anlaşılıqlı olsunlar, xəbərləri dəqiq təmsil etsinlər və süjetə rahat keçidi təmin etsinlər. Xəbər buraxılışının dili eyni stildə qalmalıdır. Aparıcı hər bir jurnalistin materialının təqdimatında süjetin ruhunu saxlamağa çalışmalı, tamaşaçı və ya dinləyicidə süjet haqqında təsəvvür yaratmalı, eyni zamanda tuşlamaları faktlarla və informasiya ilə çox da yükləməməlidir. Tuşlama süjetin yenidən nəqli olmamalıdır, bir növ tələ yemi olmalıdır. Biz bu tələ yemi ilə öz auditoriyamızın diqqətini tutmaq istəyirik.

Əgər süjet müsahibə ilə başlayırsa radio proqramının aparıcı redaktoru həm də danışanı təqdim etməyi unutmamalıdır. Televiziyada buna ehtiyac yoxdur, çünki burada reportyoru və müsahibə verəni daha çox titrlərin köməyi ilə təqdim edirlər. Buna görə də televiziya xəbərlər proqramının aparıcısı mətnlərin tuşlamasını tərtib etmək işində daha sərbəst və imkanlı olur.

Xəbər proqramında hər süjetin sonunda videomontaj rejissorunun və operatorun adı olan titrlər verilir. Buna «*kredit*» deyilir. Süjeti hazırlayan reportyorun adı bir qayda olaraq reportajın əvvəlində göstərilir. Qəzətdə reportyorun adı, bəzən şəkli və iş telefonu olan mətn «*byline*» (baylayn) adlanır. Radio verilişlərində süjet başa çatarkən proqramın aparıcısı jurnalistin və səslənən müsahibənin iştirakçılarının adlarını sadalayır. Televiziya və radio proqramı aparıcısının süjetdən sonrakı yekun mətni qısa

xülasə şəklində ola bilər və ya gələcəyə yönəldilmiş ola bilər. Məsələn, «Hökumət bu məsələ barədə qəti qərarı ən tezi iki ay sonra qəbul edəcək». «Məhkəmə öz hökmünü iki həftə sonra çıxaracaq. Vəkil NN ilə müxbirimiz MM söhbət etdi».

ZAMANI UZLAŞDIRILMALI

Süjetlərlə işləyən proqram aparıcıları və reportyorlar felin zaman formalarını seçmək işində ardıcıl olmalıdırlar. Unutmayın ki, indiki zaman forması tamaşaçıya və dinləyiciyə hadisə yerində iştirak hissi verir, süjetə aktuallıq qazandırır.

-Sosial təminat naziri belə hesab edir ki...

-Şəfqət bacıları tətillə vasitəsilə ona çalışırlar ki...

Ancaq bəzi hallarda tuşlamada keçmiş zamandan, onun ardınca gələn süjetdə isə indiki zamandan istifadə etmək hamar keçidə kömək edir.

TUŞLAMA (baş vermiş hərəkəti göstərir)

-Bu gün 10 min şəfqət bacısı tətillə *başladı*. *Bu*, ölkədəki bir çox xəstəxananın bağlanmasına *səbəb oldu*.

SÜJET (hazırda davam edən hadisənin sonrakı inkişafını göstərir)

-Şəfqət bacıları tətillə vasitəsilə öz əmək haqlarının artırılaraq ən azı ... səviyyəyə qaldırılmasına *çalışırlar*...

Felin keçmiş və indiki zaman formalarının bir-birini əvəz etməsi təhkiyəyə dinamika qazandırır. Tətillə səhər tezdən başlamış, xəbərlər proqramı efirə çıxan ana qədər başa çatmamışdır.

EKRAN DİLİ

Yuxarıda deyilənlərin hamısı həm televiziya, həm də radioya aiddir. Lakin unutmayaq olmaz ki, bu iki elektron vasitəsinin dilində mühüm fərqlər də vardır.

Teleekranın dili daha yığcam və konsentrikdir. Telesüjetin ssenarisi ilə işləyəndə biz tez-tez artıq şeyləri pozuruq, bir də oxuyur, bir də pozuruq, bir də, bir də... Ta o vaxta qədər ki, mətndə ən vacib və ən lazımlı cövhər qalır. Videosıra informasiyanın vacib daşıyıcısıdır. Çox vaxt reportyorun şəhər və ya müəssisənin adını çəkməsinə ehtiyac qalmır, yaşayış məntəqəsinin adı olan yol işarəsini, yaxud zavod, fabrikin binasındakı lövhəni göstərmək kifayət edir. Televiziyada istifadə olunan kadrların dili, qrafik təsvirlər, simvollar və digər priyomlar şifahi təsviri uğurla əvəz edir.

Televiziya reportajının ssenarisini böyük dəqiqliklə yazmaq lazımdır, çünki kadrdan sonrakı mətn ekrana gələnə üst-üstə düşməlidir. 13 saniyəlik videosıra üçün improvizə olunmuş repotyör (spiker) mətni uğursuzluğa düşür. Mətnlə videosıranın həmahəng olması üçün ən yaxşı üsul montaj vaxtı öz mətnini yazmaqdır (əlbəttə, əgər buna imkan varsa). Bir neçə probdan sonra bu, mətnlə videosıranın harmoniyasına imkan verir. Televiziya repotyörü öz mətnini təbii və sərbəst şəkildə təqdim etməlidir.

Proqram aparıcısı öz mətnini bir qayda olaraq ekranın lincasından azca aşağıda yerləşən telesuflyor-ekrandan oxuyur. Ancaq bəzi aparıcılar mətnin yeknəsəq oxunuşu effektindən qaçmaq naminə ara-sıra özlərinin qeydlər və işarələr olan kağızlarına da baxırlar.

Bəzən mürəkkəb və dolaşlıq təzahürlər haqqında birbaşa efirdə danışmaq daha yaxşı olur. Bunu şərh formasında eləmək daha asandır. Reportyor proqramın aparıcısı ilə birlikdə studiyada olur və birbaşa efirdə bu və ya digər hadisəni, yaxud qərarı izah edir. Əlbəttə, bu, ciddi hazırlıq tələb edir. Efirə qədər aparıcı və şərhçi hər sualı və cavabı əsaslı şəkildə müzakirə edirlər. Ancaq studiyada şərhçi sərbəst danışmağı bacarmalı, öz cavablarını kağızdan

oxumamalıdır. Əslində daha yaxşı olar ki, o, mətn-filan yazmasın, çıxışının əsas tezislərini qeyd eləsə və arada bir öz «şparqalkasına» baxsa kifayətdir. Bu halda öz mətnini suflyordan oxuyana nəzərən şərhçinin sözlərinə inam daha çox olacaq.

KOSTYUMÇUNUN MƏSLƏHƏTLƏRİ

Telereportyor kimi telejurnalist də daim səsinin cilalanması və xəbəri təqdim etmə bacarığının təkmilləşdirilməsi ilə məşğul olmalıdır. Bundan başqa, o, ekranda necə göründüyü barədə də fikirləşməlidir. Uğursuz geyim tamaşaçının diqqətini o qədər məşğul edə bilər ki, reportyorun nə danışdığı onun heç vecinə də olmaz.

Müxbirin paları və xarici görkəmi publikanın fikrini dağıtmamalı və onu əsəbiləşdirməməlidir. Dünyanın bir çox telestansiyalarında kostyumçu, yaxud dizayner ştatı var. Onun vəzifəsi diktorlara kömək etmək və ekrana çıxmaq üçün jurnalistlərə müvafiq paltar seçməkdir. Aşağıda İsveç Televiziyasının kostyumçusunun məsləhətləri verilir.

FORMA. Pencəyin çiyinləri nə çox yuxarı qalxmalı, nə də əksinə, çox aşağı enməlidir. Köynəyin, yaxud bluzun yaxalığının ölçüləri düzgün olmalıdır. Beli həddən artıq dar olan şalvar geyməyin, bu həm ekranda görünür, həm də xışıltı salır. Vodolazkanın boğazlığı həddən artıq yüksək olmamalıdır, əks halda, kadrda elə görünür ki, guya baş bədənə ayrılıb. Jurnalistin və proqram aparıcısının özünü öz geyimində rahat hiss etməsi vacibdir.

RƏNG QAMMASI. Sizə yaraşan və bir-biri ilə harmonik şəkildə uyuşan rənglər seçin. Parlaq rənglər şuxluq duyğusu yaradır, ancaq kamera qarşısında əlvan və diqqəti cəlb edən rənglərdən istifadə etmək yaramaz.

İŞİĞİN İNTENSİVLİYİ. Ağappaq köynək və bluz geyinməməyə çalışın. Belə rənglərə uyğun işıqlandırma tapmaq çətindir, üstəlik, onlar sifətə qeyri-təbii çalar verir. Əgər siz hökmən açıq rəngli bluz və ya köynək geyinmək istəyirsinizsə, onda bej tonlu paltar seçsəniz yaxşı olar. Qara pencək ekranda bəzən qara ləkə kimi görünür. Parlaq qırmızı, yaxud parlaq yaşıl paltarlar da televiziya üçün yaramır.

PARÇANIN ŞƏKİLLƏRİ. Köynəkdə, bluzda, kişi və qadın kostyumundakı dar cizgilər ekranda çox gözəl görünür.

BƏZƏKLƏR VƏ QALSTUKLAR. Gözəl bəzəklər və qalstuklar çoxlarına xoş gəlir, onlar bizim fərdiliyimizi əks etdirirlər. Ancaq unutmayın ki, çox iri, parıltılı və bərq vuran bəzəklər, habelə yaylıq və ya şərf publikanın diqqətini cəlb edir. Aparıcının, yaxud jurnalistin geyimində heç nə çirkin və köhnə dəbli qalstuk qədər gülünc görünmür və tamaşaçını əsəbiləşdirmir. Kamera qarşısında nə çox iri, nə də çox kiçik naxışlı, nə də ki qara rəngli qalstuk taxmayın.

QRİM. Kamera qarşısında çıxış edən hər kəs təbii görünmək üçün qrimdən istifadə etməlidir. Güclü işıqlandırma zamanı qrimsiz adam meyidə, yaxud xəyalətə bənzəyir. Əgər siz tələsirsiniz və qrimə vaxtınız yoxdursa, heç olmasa, üzünüzdə pudra vurun ki, sifətiniz parıldamasın. Saçınızı daramağı da unutmayın! Pırtlaşlıq saç tamaşaçılar üçün gülüş hədəfidir.

DİL MƏDƏNİYYƏTİNƏ DİQQƏT YETİRMƏLİ

Radio və televiziya ölkədə dilin inkişafına müəyyən təsir göstərir. Efirdə tələffüz edilən və ya ekranda səslənən yeni sözlər və ifadələr tez dəbə minir və auditoriyada populyarlıq qazanır. Bu, televiziya və radio jurnalistlərinin boynuna böyük məsuliyyət qoyur. Onlar qəbul olunmuş normalara əməl etməli, nitq

mədəniyyətini qorumaalı, ədəbi dilin daşıyıcıları olmağa can atmalıdırlar.

YENİ VERSİYALAR YARATMALI

Təsəvvür edin ki, hər xəbər bir almazdır. Onu müxtəlif cür cilalamaq və ona baxaraq müxtəlif cür həzz almaq olar. Hər dəfə onu başqa cür işıqlandırdıqda və ona başqa bucaq altında baxdıqda o tamamilə başqa daş kimi görünəcək, həm də bu zaman almaz olaraq qalacaq.

Valeria Gellerdən sərbəst tərcümə

Proqramlardakı çoxsaylı təkrarlar dinləyicilərin və tamaşaçıların bizə qarşı irəli sürdükləri ən yaygın iddiadır. Onlar çox vaxt bizdən soruşurlar: «Nə üçün siz bütün gün eyni şey haqqında danışırırsınız?» Məsələnin bu cür qoyuluşu əslində tamamilə doğrudur. Digər tərəfdən, vacib xəbərlər hər buraxılışda təkrar olunmalıdır. Zəlzələ, yaxud aviasiya qəzası haqqında son xəbərlərin saat 10-da və 11-də olan buraxılışlarında heç nə deməyib saat 12-də yenidən ona qayıtmaq mümkün deyil. Xəbərlərin ardıcıl olaraq verilməsi prosesində vacib yeniliklər son hadisələrin hər icmalında öz yerini tapmalıdır.

YENİLƏŞMƏ VƏ DAİMİLİK

Hər saatdan bir xəbərlər verən radiostansiya çalışmalıdır ki, yaxın vaxt ərzində baş verən vacib hadisələr haqqında xəbərlər buraxılışa daxil edilsin. Radiokanal öz dinləyiciləri ilə sanki yazılmamış belə bir müqavilə bağlayır ki, onlar hər saatın əvvəlində radiolarını açaraq son xəbərlərə qulaq asacaqlar. Bu iş üsulu dünyanın əksər ölkələrində mövcuddur. Vacib xəbərlərin təkrarı informasiyanın belə tez-tez verilməsinin təbii effektinə çevrilir. Müntəzəm olaraq son xəbərlər verən televiziya və radio stansiyalarının buraxılışlar arasındakı fasilələrdə bütün xəbərləri dəyişdirməyə imkanları yoxdur. Səhərlər radio və televiziyalarda xəbərlər xeyli yeknəsəqdir, çünki iş gününün əvvəlində informasiya

axını o qədər də çox deyil, ancaq auditoriya kifayət qədər dinamik şəkildə dəyişir.

Səhər və axşamüstü saatları radio üçün kifayət qədər kiçik intervallarla dinlənmə vaxtıdır. Bəzi adamlar qəlyanaltı edir və səhər erkəndən işə yollanır, bəzi adamlarsa yuxudan bir az gec qalxır. Nahar fasiləsi vaxtı da fərqli ola bilər. Tamaşaçılar üçün televiziyanın səhər bloklarını radio əvəz edir, çünki bir qayda olaraq onlar dinləyirlər, çətin ki kimsə ekranda nə baş verdiyinə baxsın. Səhərlər televizorlara baxma intervalı çox qısaadır.

Auditoriyanın dəyişməsindəki bu cür dinamikaya baxmayaraq insanların mühüm bir qrupu xəbərlərin bir neçə buraxılışına dalbadal baxır və qulaq asır. Daimi təkrarlar çoxlarını cana yığır, kanalı dəyişdirməyə, yaxud radionu söndürməyə məcbur edir. Redaksiyalar xəbərlərin ardıcıl seçimi çərçivəsində informasiya proqramlarını yeniləşdirməli və əlvanlaşdırmalıdırlar ki, hətta təkrarlanan xəbərlərdə publikanın nəyə yeni bir şey öyrənmək imkanı olsun. Bu, redaksiyaların qarşısında süjetlərin yeni versiyalarını yaratmaq tələbini qoyur.

İstər radionun, istərsə də televiziyanın hər xəbərlər buraxılışında verilən xəbərlər əvvəlki versiyalardan heç olmasa bir qədər fərqlənməlidir. Söhbət yalnız informasiya süjetlərindən deyil, daha uzun reportajlardan, hətta ən qısa teleqramlardan gedir. Jurnalist əməyinin istənilən məhsulunu təzələmək mümkündür. Ancaq bunun üçün televiziya və radio materiallarının montajının əsaslarına yiyələnmək vacibdir.

BAŞLANGICI MÜXTƏLİFLƏŞDİRMƏK

Süjetin hər versiyası yeni bir başlanğıca malik olmalıdır. Əgər giriş kadrlarını və onları müşayiət edən mətnləri dəyişdirmək müəssər olmuşsa, deməli, çox şey udulmuşdur. Auditoriya mətnlərin təkrarından və videosıranın yeknəsəqliyindən çox tez bezir. Tamaşaçı üçün hər buraxılışda eyni sözlərlə başlayan və eyni kadrlarla müşayiət olunan xəbərə baxmaqdan daha bezikdirici bir şey ola bilməz.

Hər bir informasiya materialında bir neçə əsas element - faktlar, müsahibə və kadrlar olur. Süjetin yenilənmə metodikası xəbəri ayrı-ayrı tərkib hissələrinə bölmək və onları yenidən bir bütöv halında birləşdirməkdən ibarətdir.

Yaxşı informasiya xəbəri klassik *nə vaxt? harada? necə? kim? nə? nə üçün?* suallarına cavabları ehtiva edir. Reprotaj, müsahibə, yaxud da səs yazmaların mətnində təcəssüm edə biləcək bu suallara cavablar süjetin tərkib hissələridir. Materialın yeni versiyalarını yaradan jurnalist bu epizodlardan mozaikanın parçaları kimi istifadə edir.

Bu iş hazırlaşmağın ən yaxşı və sadə üsulu mozaikanın bütün elementlərini öz qarşısına sərmək, yəni onları kağıza, yaxud kompüterə yazmaqdır. Müxtəlif fakt göstəriciləri, yaxud müsahibə verən şəxslərin ayrı – ayrı fikirləri tərkib hissələri ola bilər. Bütün bu göstəriciləri sol sütuna, müsahibələri sağ sütuna yerləşdirmək olar.

FAKTLAR

1. Avtomobil qəzaları, ölənlərin sayı
2. Hadisənin vaxtı və yeri
3. Hadisə necə olub və səbəbləri

MÜSAHİBƏLƏR

- A. Sağ qalanlar
- B. Şahid – epizod 1
- C. Şahid – epizod 2

Süjet müsahibə ilə (sağ qalanlardan biri qəzanı təsvir edə bilər), yaxud reportyorun filan yerdə qəza olduğu barədə sözləri ilə başlaya bilər. Şahidlərdən biri bunun necə baş verdiyini danışar. Bu müsahibəni süjetin əvvəlinə, ortasına, yaxud sonuna salmaq, onu *nə vaxt? harada? kim? nə? nə üçün?* suallarına cavab verən faktlarla vermək olar. Hətta təkcə bir müsahibədən də müxtəlif versiyalar üçün epizodlar düzəltmək mümkündür. Hətta məhdud faktik material üzərində qurulmuş qısa informasiya süjetlərinin təzələnməsi üçün texniki baxımdan çox imkanlar var. Süjetin hər versiyasına ən azı bir yeni detalın daxil edilməsi nəinki arzu olunur, hətta vacibdir. Hadisənin baş verməsindən nə qədər çox vaxt keçirsə, redaksiyaya bir o qədər artıq fakt və təfəsilat daxil olur. Belə hallarda variasiyalar üçün saysız-hesabsız imkanlar yaranır.

Avtomobil qəzası baş verən yerdə yol buz bağlamışdı mı? Digər sürücülərə xəbərdarlıq etmək lazımdır mı? Sağ qalanlar və yaralılar özlərini necə hiss edirlər? Həlak olanların yaxınlarına və qohumlarına bu barədə məlumat verilibmi? Zərər çəkənlərin adlarını açıqlamaq olarmı? Qəza texniki nasazlıqları əlaqədardır? Svetofor işləyirdimi? Kim məsuliyyət daşıyır? Və s.

Xəbər öz aktuallığını saxladıqca və onun haqqında efiərdə məlumat verildikcə, jurnalistin bu olaya nə isə yeni bir şey əlavə etməsinə imkan və ehtiyac var. Süjetin bütün buraxılışlarda olduğu kimi təkrar edilməsi yolverilməzdir.

Amerika radiojurnalistikasının müəllimi Valeria Gelleri radiosüjetlərin müxtəlifliyi üzrə həvvari adlandırmaq olar. Özünün «*Creating Powerful Radio*» kitabında o, mətnin və videosıranın köməyi ilə süjetin yeni versiyalarının yaradılması metodikası və texnikası məsələlərini nəzərdən keçirir. Hər yeni variantda bəzi məlumatlar yeniləri, daha təzələri ilə əvəz edilir. Müxtəlif xəbərlər buraxılışlarında gün boyu efiərə verilən təzələnmiş versiyalar tamaşaçıda hadisə barədə bütöv təsəvvür yaranmasına kömək edir. Üstəlik, hər bir variant bir sıra əsas faktları əhatə edən müstəqil süjet olur.

Televiziya da radiodakı üsullardan istifadə etmək olar. Süjet tərkib hissələrinə bölünür, sonra onlar yeni versiyada cəmlənir. Proqramın əvvəlindəki anonsu (lid) və tuşlamayı da təzələmək mümkündür. Bu işin öhdəsindən uğurla gəlmək üçün reportyor radio və televiziya montajı texnikasının əsaslarına yiyələnmişdir.

İXTİSAR ETMƏLİ!

İxtisar istənilən montaj növü üçün ümumi elementdir. Montaj prosesini cəvhər hazırlamaqla müqayisə etmək olar. Təzə və keyfiyyətli ərzaq əsasında bulyon hazırlanır və ona ədviyyat, bəlkə də tərəvəz əlavə edilir. Artıq suyu o vaxtadək buxarlandırırlar ki, axırda yalnız bulyon cəvhəri qalır, onu süzür və dadlı əlavələr vururlar.

Montaj da elə artıq şeylərin buxarlandırılmasıdır. Çox da vacib olmayan artıq nə varsa atın, müsahibənin yalnız ən əsas, ən yaxşı və ən vacib parçalarını saxlayın. Bəzən adamın özünə xoş gələn və uğurlu hesab etdiyi şeydən də imtina etmək lazım gəlir. *Kill your darlings* – öz sevdiklərini öldür! Ən vacib şeyi saxladıqdan sonra hazır cövhərə konkret göstərici və detallar əlavə edin.

RADİOMONTAJ

Müasir rəqəmli texnika yalnız montaj prosesini deyil, həm də təzələnmiş versiyalar yaratmağı yüngülləşdirir və asanlaşdırır. Orijinal – səsyazma kompüterə yüklənir, sonra redaksiyanın istənilən əməkdaşı ondan istədiyi şəkildə istifadə edir. Bu, jurnalistlərdən birinə yerli hakimiyyət orqanının başçısı ilə uzun müsahibə hazırlamağa kömək edir, digər reportyor həmin orijinal – səsyazmadan xəbərlər proqramı üçün kiçik bir fraqment götürür. Bir səsyazmaya eyni zamanda bir neçə əməkdaşın əli çatırsa, onda materialın müxtəlif cür «emal» edilməsi üçün daha çox imkan yaranır. Ancaq montajın bəzi əsas qaydaları həm kompüterlə iş zamanı, həm də adi montaj qurğusu ilə iş zamanı ümumi olaraq qalır.

SÜJET PARÇALARININ MİKŞLƏNMƏSİ

Bir süjetin parçaları müxtəlif günlərdə və müxtəlif şəraitdə yazıla bilər. Canlı müsahibədə səsyazma studiyasında olmayan çoxlu sənədli səs-küy var. Fraqmentlərin birbaşa montajı zamanı fon səslərindəki fərq dinləyicinin qulaqlarını cırmaqlayacaq. Müxtəlif fonlu hissələri buna görə mikşləmək lazımdır. Bir parçanın sonu tədricən digərinin başlanğıcına keçir. Reportyor studiyada öz mətnini oxumağa başlamazdan əvvəl müsahibə ətrafındakı atmosfer yavaş-yavaş «boğulur». Restoranda yazılmış sənədli səs-küy səslənmə qüvvəsinin tədrici dəyişməsi ilə başqa bir şəraitdə yazılmış müsahibənin sonunda başa çatır. Mikşləmə bir

parçadan digərinə keçidi asanlaşdırır, onu təbii edər. Ona görə də studiyadan kənarında iş görən reportyor öz müsahibi ilə söhbət etdiyi yerdə hökm sürən atmosferi, yəni fonu da yazmalıdır ki, ondan montaj keçidləri kimi istifadə edə bilsin.

SAMİTDƏ KƏSMƏLİ

Müsahibənin səsyazmasını, yaxud mətnini qalın samitdə kəsmək incə samitdə, yaxud saitdə kəsməkdən daha asandır. Ucadan «nnnebo» deməyə çalışın. Sözlün harada başladığını müəyyən etmək çətindir. Onu «tuça» sözü ilə müqayisə edin. Sözlərin əvvəlindəki kar samitlər səsləniş dəqiqlik verir. Bu da adi lentdə, yaxud kompüterə yüklənmiş səsyazmada axtarışı asanlaşdırır.

İKİQAT NƏFƏSALMADAN QAÇMALI!

Ayrı-ayrı parçaları süjetdə mikşləməyə hazırlaşarkən siz ikiqat nəfəsalma riski ilə üzləşirsiniz. Çünki danışğını başa vuran adam da, yenicə danışmağa başlayan adam da ciyərlərinə hava çəkir, nəfəs alır. Ona görə də bəzən elə alınır ki, müsahibə nəfəsalma ilə başlayır, onun ardınca gələn jurnalist mətni, yaxud digər müsahibə də yenə nəfəsalma ilə başlayır. Dinləyicidə elə fikir yaranır ki, guya həmsöhbətlərdən biri qəzəb, inamsızlıq və tələş içində durmadan tövşüyür. Kimin olursa-olsun, fərqi yoxdur, daha az nəzərə çarpan bir nəfəsalma saxlayın. Əlbəttə, əgər siz ondan effekt kimi istifadə etmək istəmirsinizsə.

SƏS TOQQUŞMASINDAN QAÇMALI!

Reportyorun studiyada yazılmış səsi ilə studiyadan kənarında yazılmış səsinə calaşdırmaq olmaz. Çünki belə toqquşmalar qeyri-təbii səslənir və qulağı deşir. «*Səs üstə səs*» adlanan bu təzahürün riski o vaxt başlayır ki, jurnalist müsahibədən bir epizodu montaj edərək onu studiyada yazılmış parçadan sonraya yerləşdirir. Səsin

«natural» və studiya yazılışları arasındakı təzad çox böyük olur. Ona görə də yaxşı olar ki, öz sualınızı kəsib götürəsiniz və onu studiyada yenidən yazasınız, yaxud müsahibi öz mətninizlə təqdim edib müsahibəyə sualınıza verilən cavabla başlayasınız.

Əgər jurnalist müsahibə zamanı müxalifət partiyasının nümayəndəsindən hökumətin siyasətinə nə üçün belə tənqidi yanaşdığına səbəbini soruşursa, onda mikşləmə zamanı sualı kəsib çıxarmalı, həmsöhbəti öz mətnində təqdim etməlidir. Məsələn, «Müxalifət partiyasının nümayəndəsi NN bu təklifə tənqidi yanaşır». Bu sözlərdən sonra NN bunun səbəbini bəyan edir. Bu öz suallarını studiyada yazmaqdan daha yaxşıdır. Çünki əks halda dinləyicilər cavabların redaktə olunduğu şübhəsinə düşə bilərlər. Bu isə süjetin məzmununa olan inamı ümumən aşağı sala bilər.

TON

Nə isə maraqlı bir şey danışan və öz sirayətəddici söhbətini davam etdirmək istəyən adamın səsi və ya səs tonu bir qayda olaraq yüksəlir. Belə yerlərdə montaj aparmaq çox çətindir. Çünki dinləyici gözləyir ki, o adam söhbətini eyni tonda davam etdirəcək. Yaxşı olar ki, danışan adamın səs tonu aşağı düşdüyü zaman lentə müdaxilə edəsiniz. Əgər buna imkan yoxdursa, onda parçanı bu şəkildə montaj edin: qoy dinləyicidə elə bir təəssürat yaransın ki, guya danışanın sözünü yarımçıq kəsdilər və o öz söhbətini bundan sonra davam etdirdi. Fikri havada qoymaqdansa, belə etmək daha yaxşı olar.

TELESÜJETİN MONTAJI

Telesüjetdə səs sırasının montajı radioda olduğundan xeyli asandır. Xronometrajı 1 saniyədə 25 elektron kadrından ibarət olan lent saniyənin 25-də biri müddətində kadrın əvvəlini, yaxud axırını tapmağa imkan verir. Elə buna görə də televiziya işçiləri radioreportyorlardan fərqli olaraq daha kəskin və sərt montaj keçidlərinə yol verə bilərlər. Radiosüjetdə meydana çıxan yeni səsə

alışmaq üçün dinləyiciyə bir neçə saniyə kifayətdir, ancaq telereportajda hər bir yeni iştirakçı ekranda görünür. Buna görə də ən qısa sinxronlar, yaxud telesüjet hissələri bütünlüklə «həzm» olunur və tamaşaçını təəccübləndirmir.

Radiomaterialda yeddi saniyə davam edən nitq tamamilə mənasız və çox nadir olan şeydir, televiziya isə yeddi saniyəlik sinxron istisna deyil. Heç də əbəs deyildir ki, seçkiqabağı kampaniya zamanı amerikalı inofrmasiya proqramlarında prezidentliyə namizədlərin fikirlərinin orta uzunluğu məhz 7,2 saniyə təşkil edir. Bu cür xronometrajlı parçalar tamamilə başa düşülür, ancaq bu, televiziya üçün heç də arzu olunan təzahür deyil. Videomontaj prosesi həm də onunla asanlaşır ki, keçidləri kəsmə və ayırmalar hesabına gizlətmək daha asan olur, radioda isə yapışdırmalar dinləyici tərəfindən sezilir. Telesüjetdə əlavələr (vstavkalar) montajın, yaxud keçidin nahamarlığını düzəltməyə imkan yaradır.

KEÇİDLƏR

Əgər biz birbaşa montajın radio metodunu telesüjet üzərində işləyərkən tətbiq etsək onda bu, kadrdakı adamın başının qeyri-təbii şəkildə əsməsinə səbəb olar. Televiziya jurnalistlərinin jarqonunda bu cür sərt montaj keçidi «əsmə» (*yump-cut*) adlanır. Belə hallardan qaçmaq üçün yapışdırma yerini hər hansı əlavə ilə (vstavka ilə) örtmək lazımdır. Keçidlərin məna yükü daşması və kadrın tamaşaçı tərəfindən qavranılması üçün keçidlərin xronometrajı üç saniyədən artıq olmamalıdır.

Əllər. Danışan adamın əlləri iri plandadır – o, qələmini, gözlüyünü və s. götürür.

Detallar. Tamaşaçıda müsahibənin aparıldığı otaq haqqında təsəvvür yarandıqdan sonra otağın interyerinin ayrı-ayrı detalları, yaxud müsahibə verənin paltarını montaj əlavələri üçün obyekt ola bilər. Ancaq bir şərtlə: gərək tamaşaçı bu detalların həmin otağın tərkib hissələri olduğunu asanlıqla başa düşə bilsin. Paltonu tikən

firmanın adını göstərən yarlıq, yaxud iri planda çəkilmiş bəzəklər keçid materialı rolunu oynaya bilər. Ancaq unutmayın ki, qoldakı döymələr, yaxud çox parıltılı sırğalar tamaşaçını söhbətin məzmunundan yayındırır. Kitab rəfindəki qovluqların, yaxud masanın üzərindəki fotoşəkillərin və kağız yığınlarının kadrları söhbətin mövzusunə aid olmalıdır.

Dinləyici. Reportyor müsahibin cavabına qulaq asır. Alternativ həll: natiqi dinləyən publikanın kadrları.

Kadrda iki adam. Jurnalist və müsahibə obyektı kadrda görünürlər. Çəkiliş elə məsafədən aparılır ki, danışanın dodaqlarının tərpənişi hiss olunmasın.

İllüstrasiya. Ekranda nə barədə söhbət getdiyini göstərmək tamamilə təbiidir. Beləliklə, müsahibə aparılan kabinetdən söhbətin mövzusunə asılı olaraq birbaşa emalatxanaya, fermaya, xəstəxanaya keçmək, sonra yenidən müsahibə verəni göstərən kadrlara qayıtmaq olar. Məsələnin bu cür həlli söhbətin aparıldığı bayaqkı otağın interyerinin bir neçə qeyri-təbii kadrının verilməsindən daha uğurludur.

Ətrafdakı adamlar. Mətbuat konfransı zamanı, yaxud maraqlı adamın və ya günün qəhrəmanının ətrafında xeyli adam toplaşanda başqa jurnalistləri, fotoqrafları, yaxud operatorları çəkmək olar. Bunlar baş verən hadisənin atmosferini və əhval-ruhiyyəsini verən yaxşı keçidlər rolunu oynaya bilər.

Qara, yaxud ağ kadr. Mətni montaj edərkən siz ona çalışmalısınız ki, keçidlər tamaşaçı tərəfindən nə isə qəribə və qeyri-adi şey kimi qəbul olunmasın. Bəzən tamaşaçıya mərdanə şəkildə etiraf etmək olar ki, videomontajın rejissoru mənasız keçidlər yapışdırmaqdan, lenti kəsib atmışdır. Keçid əvəzinə ağ kadrda istifadə edilir (bu, bir qayda olaraq iki-üç elektron kadr, daha doğrusu, saniyənin 25-də birinin iki-üç qismidir). Bu keçid hiss olunur, lakin əsmələrdən qaçmağa imkan verir. Tamaşaçıların çoxu elə hesab edir ki, ağ kadr fotokameraların parıltısıdır. Əgər süjet mətbuat konfransından, yaxud müsahibədən bəhs edirsə, bu, tamamilə təbii görünəcək. Kameranın parıltısının effektini artırmaq üçün işləyən kameranın səsinin fonogramını da əlavə etmək olar.

Qara kadr işə montajın deklarasiyasının daha açıq formasıdır.

İLKİN MONTAJ

Televiziya işçisi yalnız keçidlər barədə deyil, videomontajla işin digər əsas prinsipləri barədə də təsəvvürə malik olmalıdır.

Reportyor süjetlə işə ilkin montajın köməyi ilə hazırlaşır. O, çəkilişlərin sinxronuna və səsyazmalarına baxır, müvəqqəti kodları kağız üzərində qeyd edir. Kameranın elektron sayğacı avtomatik olaraq cari müvəqqəti kodu dəqiqədə, saniyədə və saniyənin iyirmi beşdə birində qeydə alır.

Jurnalistin videomontaj otağında yer tutmağa, sırf çəkilmiş materiala baxmaq naminə montaj rejissorunu başqa işdən ayırmağa ehtiyacı yoxdur. Az-çox iri redaksiyaların hamısında «Beta» formatlı kasetləri videomaqnitofonda fırlatmaq üçün onların adı VNS videokassetlərinə köçürülməsi təcrübəsi mövcüddür. Reportyor çıxışlara, müsahibələrə və digər çəkilişlərə baxaraq özünə üçün qeydlər aparır, mühüm epizodların təsvirini tərtib edir. Məsələn:

- 01.45 baş nazir dövlət büdcəsinin defisiti barədə danışıq
- 02.30 işsizlik haqqında suala cavab
- 04.53 keçid (ən yaxşı variant) – işsizlik haqqında sual
- 08.14 baş nazir tribunada, yandan çəkiliş
- 08.22 baş nazir gözlüyünü çıxarır
- 08.37 iri planda gözlük

Bu işi başa çatdırdıqdan sonra əldəki qaralama ilə montaj otağına getmək olar. Reportyor öz fikirlərini açıqlayır və montaj rejissoru ilə birlikdə çəkilmiş materiala baxır. Onlar süjetin quruluşunu müzakirə edir, birlikdə videosıranı seçirlər. Reportyorla montajçı arasındakı əməkdaşlıq jurnalistlə operator arasındakı əməkdaşlıqdan heç də az əhəmiyyət kəsb etmir. Montajın rejissoru

süjetin məqsədinə uyğun vizual təhkiyənin müvafiq formasını tapmaqda reportyora kömək etməli və bunun üçün materialla tanış olmaq imkanına sahib olmalıdır. İlk montaj zamanı jurnalist tərəfindən vaxt kodunun yazılması lentdəki istənilən parçaların və sinxronların axtarışını asanlaşdırır və sürətləndirir.

REPORTYOR MƏTNİ (SPEAKERTEXT)

Videoaparət otağının girişində bir qayda olaraq kiçik bir səsyzma studiyası («çəllək») olur ki, reportyor orada öz mətnini videosıraya yazır. Hansı kadrların süjet üçün seçiləcəyini bilməyə qədər mətn tərtib etməyin heç bir mənası yoxdur. Buna görə də reportyorlar videosıraya seçildikdən sonra öz mətnlərini yazır və sözlərlə kadrların üst-üstə düşməsinə yoxlayaraq oxuyurlar. Reportyorun mətnində adı çəkilən adam nə tez, nə gec, məhz həmin anda kadrda görünməlidir. Ola da bilər ki, reportyorun haqqında danışdığı adamın təsviri yarım saniyəlik bir gecikmə ilə ekrana gəlsin. Bunun eybi yoxdur, çünki təsvirin qavrayışı səs qavrayışından sürətlidir. İmkan daxilində «portağal televiziyasının» priyomlarından istifadə etməməyə çalışın, yəni mətnlə kadrın çuğlaşmasının həddən artıq inandırıcı, lakin primitiv formasından qaçmağa çalışın.

Telereportyorun mətni radioreportyorun mətnindən daha təmkinli və daha yığcamdır. Arada bir ifadəli kadrların getməsinə imkan yaratmaq üçün pauza verməyi də bacarın.

TELETƏHKİYƏ MƏHARƏTİ

Qısa informasiya telesüjetinin məqsədinə və rakursuna dəqiq şəkildə əməl edilməlidir. Bir neçə mövzuya bölünmək olmaz. Hətta ən kiçik süjet belə başlanğıcı və sonluğu olan əhvalatdır. Onun başlanğıcı oxucunu maraqlandırmalı və cəlb etməli, eyni zamanda auditoriyanı müzakirə mövzusu ilə və şəraitlə tanış edən giriş olmalıdır.

Videosıranın ilk iki-üç saniyəsi «təmiz» halda, daha doğrusu, kadr arxasındakı reportyorun mətni olmadan verilməlidir. Söhbət əsil müsahibədən gedirsə, süjeti sinxronla deyil, qısa giriş videosırası ilə başlamaq yaxşı olar. Dramatik priyomlar təhkiyənin inkişafına kömək edir. Zəng səsi kilsəni təsvir edəcək kadrların xəbərçisi ola bilər. Təhlükəsizlik polisinin əməkdaşlarının qara «Volvo»su tamaşaçıya bildirir ki, tezliklə baş nazir ekranda görünəcək.

Süjetin məzmununu təsdiq edən təkrarlar süjetin mənasının tamaşaçı tərəfindən başa düşülməsi üçün zəruridir. Bunu belə ifadə etmək olar: əvvəlcə nə haqda danışmaq istədiyinizi söyləyin, sonra deməli olduğunuzu deyin, axırda da dediklərinizə yekun vurun.

DAXİLİ MONOLOQLAR

Danışanın kadrda görünməsi heç də məcburi deyil. Televiziyada daxili monoloq o deməkdir ki, kiminsə monoloqu ənənəvi sinxronun fərqli şəkildə verilir. Kadr arxasından səsi gələn adamı onun üçün təbii olan şəraitdə göstərirlər; - o, parkda gəzişir, oxuyur, qonşuları, dostları, yaxud iş yoldaşları ilə söhbət edir. Təhkiyə söhbətin mövzusunə aid kadrlarla tamamlana bilər. Bu priyom ədəbiyyatda qəbul olunmuş daxili monoloqdan bir qədər fərqlənir. Ədəbiyyatda əsərin müəllifi, yaxud romanın qəhrəmanı özü ilə söhbət edir, ancaq burada gəzişən, şahmat oynayan adamın kimliyi tamaşaçı üçün sirr deyil, çünki o, danışanı tanıyır. Publika filmlərdən və publisistik verilişlərdən tanış olduğu bu təhkiyə formasını asanlıqla qəbul edir. Daxili monoloqu sinxronların parçaları ilə növbələşdirmək olar.

MIKŞLƏMƏ

Videosıranın mikşlənməsinin çoxlu üsulları var. Standart üsul bir kadrı digərinin üzərinə tonlamaqdır ki, bu da müxtəlif sürətlə – bir neçə salisədən bir neçə saniyəyədək həyata keçirilir. Mikşləmənin digər bir üsulu isə çəkiliş zamanı kadrda çıxmaq,

fokussuzlaşdırma yolu ilə təsviri tədricən silməkdir. Bu, süjetin montajının sonrakı mərhələsini asanlaşdırır.

Rəqəmli texnika mikşləmə üçün bitməz-tükənməz imkanlar yaradır: göz gəzdirmə, yaxınlaşma, uzaqlaşma, pərdə və s. Mən şəxsən belə hesab edirəm ki, informasiya süjetlərində xüsusi effektlərdən sui-istifadə etmək yaramaz. Estetika nöqtəyindən montaj qəliz olmamalıdır, əks halda, tamaşaçının məzmununa olan inamını sarsıda bilər.

Mikşləmə zamanı səs çox mühüm rol oynayır, ancaq onun təsvirlə eyni fazada olması məcburi deyil. Əksinə, sonrakı kadrları müşayiət edən səsyazmanın tonunu başa çatmaqda olan səhnənin axırında da səpələmək olar.

Adətən, hərəkət halında olan iki kadri bir-birinə kip montaj eləmək mümkündür deyil. Əgər çəkiliş planı, hərəkətin istiqaməti və sürəti bir-birinə uyğun gəlməsə, bu, ekranda güclü sıçrama yaradır. Ancaq hərəkət halında olan iki kadri asanlıqla mikşləmək olar.

Müsahibə obyektinin kadrlarını öz aralarında mikşləmək mümkündür. Bu, tamaşaçıya montajın bəyan edilməsinin bir üsuludur, çünki parçaların yapışdırılma yeri aydın şəkildə görünür. Bu, ağ, yaxud qara kadrə və ya montaj kəsiklərinə qarşı alternativ həll yoludur.

BİRBAŞA MONTAJ

Birbaşa yapışdırma zamanı bir kadr digərinə kip şəkildə mikşsiz montaj olunur. Bu üsul heç də həmişə tətbiq edilmir, çünki burada çəkiliş obyektlərinin hərəkət və nəzərlərinin istiqaməti əsas rol oynayır. Müxtəlif adamların kadrlarının montajı tələb edir ki, onların nəzərləri eyni istiqamətə deyil, bir-birinə tərəf yönəlsin. Bu qayda qısa müsahibələrlə və sorğularla iş zamanı da öz qüvvəsində qalır. Əgər respondentlərin biri sağa, digəri sola baxırsa, ekspress müsahibələri montaj etmək çox asandır. Üstəlik, müsahibə verənlərin irililik planları da üst-üstə düşürsə, onda belə təəssürat yaranır ki, onlar bir-birlərinə baxırlar. Çəkiliş qrupu bu momentləri çəkilişdən əvvəl nəzərə almalıdır.

Birbaşa calaşma üçün təsvirlərin statik olması, calaşan kadrların parlaqlıq dərəcəsinin təxminən eyni olması lazımdır. Düzdür, parlaqlığı montaj zamanı korrektə etmək də olar. Birbaşa montaj süjetə xüsusi qüvvə verən sənədlilik effekti yaradır.

EMOSİONAL KADRLARI ŞƏRH ETMƏLİ

Publikaya tanış olmayan, gözlənilmədən ortaya çıxan kadrlar izahat tələb edir. Əgər qəfildən ekranda güclü hissiyyat təzahür edirsə, onun mahiyyəti barədə tamaşaçıya izahat vermək lazımdır. Bu adamı sevindirən nədir, o niyə gülür? Uşaq niyə ağlayır? Əgər süjetdə polisın təkərli kolyaskada kadri görünürsə, auditoriya onun başına gələn əhvalat barədə söhbəti eşitməlidir, əks halda, çox adam bunun səbəbləri barədə baş sındıracaq, nəticədə süjetdən yayınacaq. Axı necə də olsa, kolyaskada polis görmək nadir şeydir. Reportyorun kadr arxasından gələn səsi əlavə detalları əhatə edə bilər, bununla da auditoriyanın diqqətini materialın əsas mövzusunə cəlb edə bilər.

MUSİQİ VƏ QRAFİKA

Babat təchiz olunmuş hər videoaparət otağında xüsusi effektlər – konfrans iştirakçılarının uğultusu, kokteyl partisi, işləyən kameranın, hay – küylü küçənin, avtomobil axınının, qatarın səsi, qağayıların harayı, uşaq ağlaması və s. yazılmış ən azı bir videokasset olur.

Radioda səs effektlərindən istifadə bir qədər çətindir, çünki dinləyicilər bunu çox vaxt süni fon kimi qəbul edirlər. Üstəlik, mətnin altına yerləşdirilən fonogram ara-sıra danışanın nitqini yaxşı eşidilməyə qoymur. Auditoriya maşınların siqnalını, piyadaların uğultusunu *eşitməsə*, küçənin natural çəkilişi də ona qeyri-təbii görünür. Küçədə çəkiliş aparən adam eyni zamanda səsləri də yazmalıdır.

Arxivlərdən götürülən kadrlarda isə müvafiq fon olmur. Bu kimi hallarda səs effekti fonoqramlarından istifadə etmək lazımdır. Bunda qəbahətli heç nə yoxdur.

İnformasiya süjetlərində musiqidən istifadə daha incə məsələdir. Çəkiliş yerində şəraitin elementi kimi yazılmamış musiqi tamaşaçıya manipulyativ təsir vasitəsidir. Musiqili müşayiət reportaj fraqmentlərinin interpretasiyasını ciddi şəkildə dəyişdirə bilər. Açıq dənizdə görünən qayıq kadrlarının arxasında səslənən melodiyadakı tragizmi və gərginliyi, yaxınlaşan təhlükə sədalarını tamaşaçı xalq musiqisi fonunda verilən kadrlardan tamamilə fərqlənən şəkildə yozacaq. İsveç Televiziyasında informasiya süjetlərində musiqidən istifadəni tənzimləyən xüsusi qaydalar yoxdur. Şəxsən mənə belə gəlir ki, tamaşaçı qavrayışına təsir göstərən bu formadan uzaq durmalıyıq.

Televiziyanın xəbər redaksiyalarında adətən qrafika studiyası və ya rəssam atelyesi olur. Rəqəmli texnika burada da yeni imkanlar açır. Kompüterlər multiplikasiya, titrlər və qrafiklər yaratmaq prosesini xeyli asanlaşdırır. Atelyədə mütəhərrik təsvirləri izah edən və dəqiqləşdirən subtitrlər, diaqramlar, şəkillər yaradılır. Hətta siyasətin və iqtisadiyyatın çətin və mücərrəd məsələləri ilə məşğul olan jurnalistlər də buradan qrafiklər və diaqramlar şəklində kömək ala bilərlər. Bu məqsədlə onların studiya əməkdaşlarına qrafikləri və diaqramları tərtib etmək üçün rəqəm və göstəriciləri əvvəlcədən vermələri kifayətdir.

ARXIV KADRLARI VƏ STOP-KADRLAR

Yaxşı təşkil olunmuş redaksiyanın sərəncamında mütəhərrik kadrlar və fotoşəkillər toplanan xüsusi arxiv olur. Zavod sexini, avtomobil yolunu, ofis binasını, siyasi məclisləri təsvir edən videokadrlar bir çox süjetin taleyini xilas etmişdir. Onlardan əsasən vaxt azlığı şəraitində və ya hadisə yerində çəkiliş aparmağa imkan olamıyanda istifadə olunur. Bəzən arxiv şəkilləri mühüm informasiyanın mənbəyi olur. Siyasi qərarlar, yaxud hadisələr

haqqında xəbərlərdə tamaşaçılara siyasətçinin əvvəlki çıxışları və vədləri barədə məlumat vermək faydalı olur.

Təəssüf ki, arxiv yazıları çox tez köhnəlir. Dəbin dəyişməsi ilə videokadrlar öz aktuallığını itirir. Siyasi səhnədə fəaliyyət göstərən şəxslər daim dəyişirlər. Fəsillər də bir-birini əvəz edir. Qarlı küçələrdə qalın qış geyimində olan adamları iyulun istisində tamaşaçıya təgdim edən videosıra mənasız görünür. Düzdür, bəzən bunu izah etmək mümkündür. Bir qayda olaraq natural çəkilişlərdə kadrların nə vaxt çəkildiyi, ilin fəsilləri haqqında qeydlər olur.

Arxiv materiallarından istifadə edərkən orada təsvir olunan adamlara hörmətlə yanaşmaq, insanların şəxsi həyatının toxunulmazlıq hüququnu nəzərə almaq lazımdır. Ola bilər ki, bir neçə il bundan əvvəl çəkilmiş adamların bəziləri artıq həyatda yoxdur. Bu kadrların televiziya ilə göstərilməsi onların doğmalarına və yaxınlarına əzab verə bilər. Ümitsizliyə qapılmış bir tamaşaçı İsveç redaksiyalarının birinə zəng vuraraq demişdir: «Sizdən xahiş edirəm ki, qocalar evi haqqında bütün süjetlərdə mənim nənəmi göstərməyi dayandırasınız. O, üç il bundan əvvəl vəfat edib».

MƏNBƏNİ İŞARƏLƏMƏLİ

Arxivi təzələmək üçün xeyli vəsait lazım olduğu hamıya, o cümlədən müxtəlif müəssisələrə də məlumdur. Son illər iri firmalar arxivdə saxlanılmaq üçün redaksiyalara öz yeniliklərini əks etdirən lentləri pussuz olaraq göndərirlər. «Volvo» avtomobil zavodu öz yeni modellərinin professional şəkildə çəkilmiş kassetlərini yollayır. Burada sərt döngələri vecinə almayan, payız vaxtı sürüşkən yollarda rahatca idarə olunan yeni maşın modelləri təsvir edilir. Firmanın mövqeyi hamıya aydındır – bu kadrların televiziya ilə göstərilməsi mahiyyət etibarilə avtomobillərin pulsuz reklamıdır.

Eresun boğazı üstündən körpü salan bir konsorsium bəyaz gəmilərin və günəşdə bərq vuran dalğaların fonunda uzanan yeni körpünün interaktiv animasiyalarını redaksiyalara hədiyyə edirdi.

Bu «canlandırılmış» təsvirlər körpünün tikilməsi haqqında qərar qəbul edilməzdən xeyli əvvəl meydana çıxmış və yayılmışdı.

Açıq şəkildə bu cür reklam sırımaq cəhdlərinə qarşı çıxmaq üçün redaksiyaların bütün əsasları var. Hər dəfə bu cür lent alanda onun mənsəyi barədə qeydlər aparılmalıdır. Bu, döyüşən tərəflərdən birinin təqdim etdiyi çəkilişlərə, yaxud göndərən tərəfindən senzuraya məruz qalmış çəkilişlərə də eyni dərəcədə aiddir. Təəssüf ki, bir çox redaksiyalar bu məsələyə barmaqarası baxırlar.

REGIONALDAN ÜMUMMİLLİYƏ

Yeni versiyaların yaranması televiziya və radio jurnalistlərindən öz əməyinin məhsulunu redaktə etməyi tələb edir. Söhbət ilk növbədə təqdimat forması haqqında deyil, məzmun haqqındadır. Regional və ümummilli xəbər proqramları üçün hazırlanmış süjetlər arasındakı fərqlər özünü bariz şəkildə göstərir. Bir çox ölkələrdə ümummilli ictimai (dövlət) radio-televiziya kanalları ilə onların regional şöbələri arasında əməkdaşlıq sistemi inkişaf etmişdir. Əməli şəkildə bu o deməkdir ki, yerli stansiyaların reportyorları milli televiziyanın xəbərlər proqramı üçün də süjetlər hazırlamalıdır. Belə süjetlərin forması yerli tamaşaçı üçün nəzərdə tutulmuş süjetlərdən fərqlənir. Bir qayda olaraq ümummilli redaksiyalar kiçik zaman intervalında hadisənin tarixçəsini daha dərinə təsvir etməyi tələb edirlər. Öz süjetini ümummilli proqrama göndərməzdən əvvəl yerli stansiyanın reportyoru materialı ciddi şəkildə redaktə etməlidir ki, ölkənin istənilən guşəsindəki sakin söhbətin nədən getdiyini anlaya bilsin.

Oxu üçün ədəbiyyat:

Geller Valerie. *Creating Rewerful Radio*. M Street Publications, New York, 1996.

NƏTİCƏLƏRƏ QARŞI NEYTRAL OLMALI!

Nəticələrə qarşı neytral olmaq prinsipi o deməkdir ki, ictimaiyyət üçün əhəmiyyət daşıyan və həqiqət olan xəbər elan edildikdə bundan kiminsə xeyir tapacağından, yaxud zərəre uğrayacağından asılı olmayaraq jurnalist fakta qarşı neytral olmalıdır.

Bu da öz növbəsində o deməkdir ki, redaksiyalar öz auditoriyaları üçün doğru və vacib hesab eidikləri informasiyanı verməyə çalışmalıdırlar. İnformasiyanın dərc edilməsindən doğan nəticələr üçün məsuliyyət redaksiyanın üzərinə qoyula bilməz. Əgər jurnalistin materialının dərc edilməsinin mümkünlüyü barədə qərar qəbul edilərkən redaksiya, yaxud reportyor onun iqtisadi və ya siyasi nəticələrini nəzərə alırsa, deməli, o zaman informasiyanın qərəzsiz şəkildə ötürülməsi funksiyası pozulmuşdur və artıq ictimai rəy yaradılması barədə söhbət gedir. Jurnalist öz hərəkətləri ilə hər hansı effektin əldə edilməsinə çalışmamalıdır. Xəbərlərin seçimi zamanı jurnalist bu və ya digər tərəfin mənafeyini əsla nəzərə almamalıdır. Bu mənada reportyor amansız olmalıdır. Qeyd edilməlidir ki, söhbət azad mətbuata xas olan ictimai rəyi formalaşdırmaq funksiyasından deyil, xəbərin verilməsindən gedir. Qəzet öz baş səhifəsində* və ya

-----

*İsveçdə əksər qəzetlərin ilk səhifəsi baş səhifə və ya redaksiya səhifəsi adlanır. Burada redaktor, yaxud şöbənin əməkdaşları öz siyasi rəğbətlərini izhar edən yazılarla çıxış edirlər. Digər səhifələrdə nəşrin siyasi istiqaməti hiss olunmur (tərc.)

redaktor sütununda öz siyasi istiqamətinə uyğun gələn fikirlərini və ya mənafeələrini ifadə edə bilər. Tamamilə mümkündür ki, qəzet *xüsusi olaraq ayrılmış yerdə* cəmiyyətin bu və ya digər quruluşunu müdafiə etsin, müxtəlif problemlərin həlli haqqında öz təkliflərini versin. Ancaq xəbərlər rəy – *news ilə views* arasında demarkasiya xətti dəqiq şəkildə çəkilməlidir. Dövlət tərəfindən İsveç

Televiziyasına və Radiosuna verilmiş yayın hüququ lisenziyasında göstərilən və radio haqqında qanunda təsbit edilən müddəalarda deyilir: bu qurumlar «radio və televiziya informasiyanın azad şəkildə yayınlanması və geniş söz azadlığının bərqərar olması üçün qərəzsiz və obyektiv» olmalıdırlar.

DİLEMMƏ

Beləliklə, İsveç Televiziyası və Radiosu fikirlərin ifadə edilməsi üçün platforma rolunu oynamalı (geniş söz azadlığı), həm də öz işində qərəzsiz olmalıdır. Dərc edilmiş yazıların nəticələrinə qarşı neytral münasibət prinsipi olmalıdır. Dərc edilmiş yazıların nəticələrinə qarşı neytral münasibət prinsipi – mənim üsulumdur. Bu prinsip formal şəkildə ictimai radio və televiziya verilişləri ilə müqayisədə mətbuatı daha az dərəcədə əhatə etsə də, informasiya yayan bütün qurumların fəaliyyətinə şamil edilməlidir. Kiminsə irəli sürdüyü nöqtəyi-nəzər xəbər ola bilər, ancaq bu o demək deyildir ki, həmin xəbəri yayan kütləvi informasiya vasitələri öz fikirlərini də zorla qəbul etdirmək haqqına sahibdir.

Beləliklə, xəbərin seçilməsində və qiymətləndirilməsində informasiyanın əhəmiyyətliyi və həqiqət əsas meyar kimi götürülməlidir. Bu iki anlayışın tam tərifini vermək çətinidir, onları praktikada tətbiq etmək isə qat-qat çətinidir.

Həqiqət nədir? Heç bir məhkəmə, filosof, yaxud alim bu anlayışın birmənalı və mübahisəsiz tərifini verə bilməz. Jurnalist isə hər gün yalan və şübhəli informasiyanı doğru və həqiqi informasiyadan ayırmaq məcburiyyətindədir.

İnformasiyanın həqiqiliyi ilə əlaqədar irəli sürülən tələb praktikada ondan ibarətdir ki, reportyor xəbərləri seçərkən faktlara söykənməlidir. Biz öz auditoriyamıza çatdıracağımız xəbərləri diqqətlə və titizliklə yoxlamalıyıq.

Əhəmiyyətlik meyarına tərif vermək asandır, ancaq onu praktikada tətbiq etmək o qədər də asan deyil. Söhbət auditoriya üçün vacib olan informasiyadan, xəbərin «istehsalçıları» ilə onun «istehlakçıları» arasında yazılmamış müqavilədən gedir. Həmkarlar

ittifaqlarına məxsus nəşrlərdə, yaxud xüsusi nəşrlərdə əhmiyyətlik meyarı başqa, sarı mətbuatda isə tamam başqadır. Yerli qəzet üçün vacib hesab edilən şey ümummilli nəşr üçün heç bir əhəmiyyət kəsb etməyə bilər.

Öz təcrübəsinə söykənən və özünün peşəkarlıqdan doğan sezmə qabiliyyətinə arxalanan jurnalist auditoriyası üçün imkan daxilində mühüm xəbərlər seçməlidir. Kənar təzyiqlər, özünün və ya başqalarının mənafeyi və fikirləri onun qərarlarına heç bir təsir göstərməməlidir.

Burada söhbət informasiya orqanlarının müstəqilliyindən gedir. Çox da üstü vurulmayan xüsusi maraqların, kiminsə şəxsi rəğbətinin və ya nifrətinin xəbər seçiminə təsir göstərməsi yolverilməzdir. Bu işdə həlledici rolu reportyorun professional qiymətvermə bacarığı oynamaqlıdır. Qiymətvermə öz növbəsində materialın bu və ya digər tərəf üçün müsbət, yaxud mənfəətli nəticələr doğuracağı nəzərə alınmadan aparılmalıdır.

Nəticədə biz yenə də demokratik cəmiyyətdə jurnalistin rolu, informasiya xidmətlərinin vəzifələri, kütləvi informasiya vasitələrinin hakimiyyəti və ondan necə istifadə olunması məsələlərinə qayıdırıq. Praktikada bunlar xeyli çətinlikdir. Çoxlu sərhədyanı, yaxud «boz» zonalar var ki, orada bu və ya digər prinsipin tətbiqi heç də təbii görünmür. Buna görə də nəticələrə qarşı neytral münasibət prinsipinin dilemması haqqında danışmaq yerinə düşər.

Mənbə jurnalistin şövqüdür, jurnalist mənbədən qüvvə və ilham alır. Nəticəyə qarşı neytral münasibət isə mənim dərin inamıma görə jurnalistin can atmalı olduğu şeydir. Bizim vəzifəmiz mümkün olanla arzu edilən arasında balans yaratmaqdır.

Reportyor vətəndaşlara mühüm hadisələr haqqında şəvqlə məlumat verməlidir, ancaq hər məsələ barədə öz nöqtəyi-nəzərini təklif etməyə və qəbul etdirməyə çalışmamalıdır. Mövzuya məftunluq ancaq müəyyən çərçivə daxilində yaxşı şeydir. Bu fəsilə nəzərdən keçirəcəyimiz dilemma prinsipi də elə bundan ibarətdir. Biz nəticələrə qarşı nə vaxt neytral olmalıyıq, hansı hallarda bu metodu tətbiq etmək çətinlikdir, hansı hallarda isə

ümumiyyətlə mümkün deyil? Bu çox mürəkkəb və geniş sualdır, ona cavab vermək üçün ayrıca bir kitab yazmaq lazımdır. Gəlin bu prinsipin tətbiq sferasını göstərən bir neçə konkret nümunəyə nəzər yetirək.

1-ci NÜMUNƏ: DONUZZLAR BUXTASI

Bu prinsipin əhmiyyətini ümumi səviyyədə başa düşmək asandır. Lakin ümummilli xarakterli məsələlərdən fərqli olaraq fərdi şəxsin həyatından və mənafeyindən söhbət gedəndə onu tətbiq etmək xeyli çətindir. Ölkə prezidentinin «millətin mənafeyini qorumaq» barədə çağırışları jurnalisti və onun redaksiyasını ictimaiyyət üçün vacib və doğru informasiyanı dərc etməkdən saxlamamalıdır. Amerika jurnalistləri bunu öz acı təcrübələrində yəqin etmişlər.

1961-ci ildə «New York Times» («Nyu York Tayms») qəzetinin reportyoru Ted Şults belə bir məlumat ələ keçirmişdi ki, Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsi Kubaya hücum hazırlanmasına kömək edir. Bu hücum Azadlıq adasından olan və ABŞ-da yaşayan kommunist mühacirlər tərəfindən həyata keçirilməlidir. Bu informasiya, heç şübhəsiz, yüksək dəyərə malik idi və birinci səhifənin əsas xəbəri olmağa layiq idi. «Nyu York Tayms» zətən öz fəaliyyətində nəticələrə qarşı neytral münasibət prinsipinə əməl edən qəzetdir və bu onun ilk səhifəsində qəzetin adından azca sağda yazılmış aşağıdakı sözlərdə ifadə olunur: «*All the news that's fit to print*» (yəni «Bütün xəbərlər çapa layiqdir»).

Pentaqon «Nyu York Tayms»ın yüksək dərəcədə gizli informasiyaya malik olduğu barədə prezident Con Kennedini xəbərdar etdi. Kennedi dərhal telefona cumaraq qəzetin məsul naşiri Orvil Dreyfusla cəlaşdı və xəbərin çapına veto qoymağı xahiş etdi. Prezident öz xahişini onunla əsaslandırıldı ki, xəbərin dərc edilməsi əməliyyatın baş tutmamasına səbəb ola bilər, qanlı döyüşlərdə çoxlu əsgərin ölümü ilə nəticələnər və millətin mənafeyinə zərər vurur. Kennedi Dreyfusa belə bir sual verdi:

«Qəzetin rəhbərliyi bu nəticələr üçün məsuliyyəti öz üzərinə götürə bilərmidi?»

Bu əhvalatda ən təəccüb doğuran məsələ heç də o deyildi ki, prezident qəzetin redaktoruna zəng vurmuşdu, o idi ki, «Nyu York Tayms»ın rəhbərliyi prezidentin təzyiqinə boyun əymişdi. Ancaq yenə də qəzetin səhifələrindən birində hücum ehtimalı barədə şayiələr dolaşdığı haqda informasiya dərc edilmişdi. Burada hücumun yaxın günlərdə olacağı və onun hazırlanmasında Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsinin iştirakı barədə kiçicik eyham belə yox idi. Bu informasiya heç kimin nəzərini cəlb etməmişdi.

Planlaşdırılan vaxt, yəni 1961-ci il aprelin 17-də Donuzlar buxtasına desant çıxarıldı. Əməliyyat tam uğursuzluğa düşər oldu. 1500 kubalı mühacirdən ibarət silahlı qrup darmadağın edildi, Fidel Kastronun Kubada mövqeyi daha da möhkəmləndi.

Baş verənlər üçün «Nyu York Tayms» hansı məsuliyyəti daşıyırdı? Əgər qəzet əlindəki məlumatı dərc etsəydi, hücum çətin ki baş tutardı. Kennedi, özünün dediyi kimi, bu məsələdə olduqca böyük təmkinlilik və ehtiyatlılıq göstərən qəzetə tənə yağdırdı. Əgər «Nyu York Tayms» hazırlanan əməliyyat barədə həqiqətləri dərc etsəydi, o zaman əməliyyat təxirə salınar, ölkə rüsvayçılıqdan qurtarar, yüzlərlə insan həyatı xilas edilərdi. Kennedi bu ittihamları Dreyfusa qarşı açıq şəkildə söylədi.

Bu əhvalat amerikalı juranlistlərə elə bir dərs oldu ki, onun əks-sədası gənc reportyorlar nəslinə qədər gəlib çatdı. Jurnalistin materialının nəticələrini əvvəlcədən təxmin etmək mümkün deyil. Buna görə də redaksiyalar bu və ya digər xəbərin çapının ehtimal edilən effektləri haqqında spekulativ fikirlərə düşməməlidirlər. Müstəqil redaksiyalar millətin mənafeyi barədə prezidentin düşüncə və anlayışına boyun əyməməlidirlər. Media qurumlarının vəzifəsi həqiqi olduğu sənədlərlə təsdiq edilən və oxucu auditoriyası üçün əhəmiyyət kəsb edən informasiyanı çap etməkdir. Dərc ediləcək xəbərin müharibəyə, yaxud sülh müqaviləsinə səbəb olacağı redaksiyanın boynuna heç bir məsuliyyət qoya bilməz.

2-ci NÜMUNƏ: «BUFORS»

Bu fəsildə nəzərdən keçirilən prinsip ölkənin iri hərbi müəssisəsində kök salmış rüşvətxorluq və qaçaqmalçılıq haqqında redaksiyanın əlinə materiallar keçəndə də tətbiq oluna bilər. Ancaq bir çox ölkələrdə əhalinin müxtəlif qruplarının kütləvi informasiya vasitələrinin vəzifələri haqqında öz təsəvvürləri var. Radioda xəbərlər redaksiyasının reportyoru və şöbə müdiri işlədiyim illər ərzində mən tez-tez belə fikirlər eşidirdim: «siz jurnalistlər o qədər vicdansızsınız ki, qaz qovurması dalınca cumur və skandal əhvalatları iştahla yeməyə çalışırsınız. Materialı dərc edib-etməmək barədə qərara gəlməzdən əvvəl onun hansı nəticələr doğuracağı barədə düşünmək heç də pis olmaz».

Belə bir məsələ ilə mən də 1987-ci ilin yazında qarşılaşdım. Mənim işlədiyim «Exo» xəbərlər redaksiyası hərbi texnika istehsal edən «Bufors» zavodunun səhra topları üçün Hindistandan sifarişlər almaq məqsədilə külli miqdarda rüşvət verdiyini aşkara çıxartdı və biz dəfələrlə bu səpkili tənələri məruz qaldıq: «Ax, siz «Exo» skandalistləri! Sensasiya dalınca qaçmaq həvəsinizin nə ilə nəticələncəyi barədə düşünsəniz nə olardı?»

Bu ifşaat həqiqətən çoxlarına ağır zərbələr vurdu. O, İsveç hökumətinə və sosial-demokratlar partiyasına zərər yetirdi. O, sülhpərvər kimi ad çıxarmış Ulof Palmenin xatirəsini zədələdi. İndi aydın oldu ki, öz səfərləri zamanı o yalnız sülh məsələlərini deyil, silah satmaq məsələsini də müzakirə etmiş. «Exo» jurnalistlərinin xəbəri ümumən İsveç ixracatına ziyan vurdu, bundan sonra İsveç məhsulları rüşvət və korrupsiya ilə eyniləşdirildi, dünya bazarlarında uzun illər «Bufors» zavoduna olan inam itirildi. «Bufors» sözü indi hind dilində də var, mənası rüşvət və korrupsiya deməkdir. Hətta «buforsla məşğul olmaq» ifadəsi də yarandı ki, «çirkin işlərlə məşğul olmaq», «rüşvət vermək» mənasında işlədilir.

Bizim redaksiyanın xəbəri o vaxt iqtidardakı Hindistan hökumətinə də ciddi zərbələr vurdu. Baş nazir Raciv Qandi

dəfələrlə bəyan etdi ki, seçkilərdə uduzmasının əsas səbəbi «Bufors»la sövdələşmə ətrafında qızışan skandal oldu.

Beləliklə, bu xəbər əhali cəhətdən dünyanın ən böyük ölkələrindən birinin hökumətinin yıxılmasına səbəb oldu. «Exo»nun xəbərləri heç vaxt belə böyük nəticələrə gətirib çıxarmamışdı. Sonra məlum oldu ki, Raciv Qandi öz xalqını «Bufors»la olan qalmaqaldan yayındırmaq üçün qonşu Pakistana hücum planları işləyib hazırlamış. Bu hücum baş tutsaydı, yüzlərlə, bəlkə də minlərlə adamın qurban gedəcəyi qanlı müharibə bizim redaksiyanın işsəddici materiallarının ekstremal nəticəsi olacaqdı. İndi, uzun illər sonra bilirəm ki, bu müharibə olmadı, ancaq o, baş versəydi, «Exo»nun məsul buraxıcısı kimi mənmi günahkar olacaqdım?

Mən dərinədən inanıram ki, bircə məsələdə məsuliyyət daşıyıram: bizdə olan informasiyanı həqiqilək və əhəmiyyətlik meyarları üzrə qiymətləndirməkdə. Bizim əlimizdə korrupsiya və rüşvətxorluq faktları barədə xəbərlərimizi təsdiq edən sənədlər varmı? Bu informasiya bizim auditoriya üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli idi?

Bizim sərəncamımızda korrupsiya faktlarını təsdiq edən sənədlər və şahid ifadələri var idi. Onlar istintaq və təhqiqatlar zamanı bütün yoxlamalarda doğru çıxdılar. Üstəlik, Hindistan hökumət orqanları tərəfindən də təsdiq edildilər.

Biz belə hesab edirdik ki, vətəndaşlar İsveçin o dövr üçün çox böyük ixracat sifarişini (8 milyard kron, 1988-ci ilin valyuta məzənnisi ilə 1 milyard dollar) bilməlidirlər. Buna görə də biz həmin xəbəri xalqa çatdırmaq qərarına gəldik. Bu məlumatın açıqlanmasının nəticələri üçün məsuliyyət mənim boynuma qoyula bilməz. Cavabdehliyi rüşvət verənlərlə rüşvət alanlar daşımalıdır.

3-cü NÜMUNƏ: NORRMALMSTORGETDƏ DRAM

Ümummilli mənafeələrə toxunan məsələlərdə qərar qəbul etmək xeyli asandır, nəinki sadə adamın həyatı haqqında söhbət gedəndə.

1973-cü ildə Stokholmun Norrmalmstorget meydanında girovlarla bağlı dram yaşandı. Yanne Ulson adlı silahlı bir qərətçi bir neçə adamı ələ keçirərək onları PK bankının zirzəmisində girov saxladı. Bir qədər sonra Klark Ulofson adlı bir bandit də ona qoşuldu. Bu hadisənin inkişafı radio və televiziya yeniliklərinin ekstern buraxılışlarında müfəssəl təsvir olunurdu. Hər iki qərətçi son xəbərləri müntəzəm şəkildə dinləyirdi. Ulofson tez-tez "Exo"-nun reportyorlarına müsahibə verirdi. Reportyorlara məlum idi ki, canilərin radiosu var.

Polis girovları qurtarmaq üçün gözyaşardıcı qazdan istifadə etməklə zirzəmiyə hücum əməliyyatı hazırlamağa başladı. PK bankının yanında olan digər kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələri kimi "Exo" redaksiyasının əməkdaşları da bu aksiyaya hazırlığın şahidi oldular. İsveç Radiosunun növbəti, yaxud təcili xəbərlər buraxılışında hazırlanan əməliyyat barəsində məlumat verib-verməmək məsələsini həll etmək qalırdı. Məlumat həqiqi idi və heç şübhəsiz, ictimaiyyət üçün maraq kəsb edirdi. Problem onda idi ki, bu məlumat caniləri hazırlanan hücum barədə xəbərdar edə bilərdi və ümitsiz qərətçilər hücumun qarşısını almaq üçün girovları öldürəcəkləri barədə hədə-qorxu gəlməyə başalayardılar. "Exo" redaksiyası öz üzərinə hansı məsuliyyəti götürməli idi?

Bir tərəfdən, nə jurnalist, nə də redaksiya banditlərin öz qurbanlarına qarşı hərəkətləri üçün cavabdeh ola bilməzdi. Digər tərəfdən, hazırlanan aksiya barədə radio ilə verilən xəbər girovların həyatını daha böyük təhlükəyə məruz qoyardı. Praktikada nəticələrə qarşı neytral münasibət prinsipi hələ də mübahisəlidir. Sərhəd hardan keçir?

"Exo"-nun bir çox əməkdaşları hücum haqqında məlumatın dərhal açıqlanmasına tərəfdar idilər. Lakin proqramın məsul şefi

Monika Boyetius qərara aldı ki, İsveç Radiosu aksiya barədə məlumatı girovların azad edilməsi üzrə əməliyyat başa çatdıqdan sonra verəcək. O, düz hərəkət etmişdimi? Nəticələrə qarşı neytral münasibət prinsipi açıq-aşkar pozulmuşdu.

Mən hesab edirəm ki, Monika Biyetius düzgün hərəkət etmişdi. Bu dram ətrafındakı şərait, girovların həyatı və təhlükəsizliyi üçün qorxu hissi prinsipə əməl etməyi üstləmişdi. Prinsip tətbiq edilsəydi, nəticənin necə olacağını asanca təsəvvür etmək mümkün idi. Xəbərin yarım saat gecikdirilməsi cəmiyyətin demokratik əsaslarına zərər vururmu sualı (bu kimi hallarda biz belə bir sualı verməliyik) bu halda aktual deyildi. Stokholmun Norrmalmstorget meydanında baş verən bu olay nəticələrə qarşı neytral münasibət prinsipinin praktikada heç də həmişə tətbiq oluna bilməyəcəyinə parlaq nümunədir.

ETİKA PRİNSİPLƏRİ

İsveçdə mövcud olan *"Mətbuat, radio və televiziya üçün etik qaydalar"*da bir sıra elə müddəalar var ki, onların nəticələrə qarşı neytral münasibət prinsipi ilə ziddiyyət təşkil etdiyini söyləmək mümkündür:

7. Şəxsi həyatın toxunulmazlığını poza biləcək xəbərləri dərc etməyi qərara almazdan əvvəl bütün dəlilləri ciddi şəkildə götür-qoy et. Geniş ictimaiyyət üçün maraq kəsb etməyən yazılardan imtina et.

8. Yaxın adamların hisslərini nəzərə alaraq intihar, yaxud intihara cəhd haqqında xəbər verərkən hədsiz dərəcədə nəzakətli ol, şəxsi həyatın toxunulmaz olduğunu unutma.

9. Cinayət və bədbəxt hadisələrin qurbanları haqqında materialları dərc etmək istərkən son dərəcə ehtiyatlı hərəkət et. Adları və şəkilləri çap etməyi qərara almazdan əvvəl adamların vəziyyətini nəzərə al, onların qohumlarına və yaxınlarına ehtiram göstər, hər şeyi xüsusi diqqətlə ölç-biç.

10. Əgər bu, etinasızlıq xarakteri daşıyırsa və ictimai mənə kəsb etmərsə, materiallarınızın "qəhrəmanlarının" milliyətini, irqi mənsubiyyətini, cinsini, peşəsini, siyasi partiyalara və qruplara mənsubiyyətini və ya dini mənsubiyyətini göstərməyin.

.....

15. Jurnalist materialında hər hansı bir şəxsin adının çəkilməsinin ona zərər vurub-vurmayaacağını ciddi şəkildə ölç-biç. Cəmiyyətin mənafeyi tələb etmədikcə, heç kimin adını açıqlama.*

Jurnalist bizim işləyib-hazırladığımız etika qaydalarına uyğun olaraq çapın doğuracağı mümkün nəticələri nəzərə almalıdır. Digər tərəfdən, informasiyanın əhəmiyyəti və onun cəmiyyət üçün kəsb etdiyi marağın nəzərə alınması da vacibdir. Başqa sözlə, cəmiyyətin mənafeyi hansısa informasiyanın açıqlanmasını tələb etdiyi hallarda etika prinsiplərindən geri çəkilməyə bəraət qazandırmaq olar. Beləliklə, nəticələrə qarşı

-----

*Mətbuat, radio və televiziya üçün etika prinsipləri. Pressens samarbesnamnd

neytral münasibət dilemma ilə çuğlaşır. Dilemmanın həlli isə hər bir konkret halda şəraitdən asılıdır.

4-cü NÜMUNƏ: LİSEÇİL

90-cı illərin ortalarında iri bir Avstriya müəssisəsi öz məhsullarının istehsalını İsveçin Boxuslen quberniyasında yerləşən Liseçil şəhərində həyata keçirməyi planlaşdırırdı. Söhbət təxminən 300 iş yeri yaradılmasından gedirdi ki, bu da həmin kommunada* əhalinin məşğulluğu üçün böyük əhəmiyyət daşıyırdı. İsveç Radiosunun regional "Radio Vəst" proqramı bu planlar haqqında firma ilə yerli hakimiyyət orqanları arasında aparılan danışıqların ilkin və ən həssas mərhələsində məlumat almışdı. Kommunanın rəhbərliyi ehtiyat edirdi ki, planların ümumən açıqlanması və özəlliklə müəssisənin adının çəkilməsi danışıqların gedişinə mənfə təsir göstərə bilər. Liseçilin yerli icra hakimiyyətinin başçısı "Radio

Vəst"ın şefi Lena Lindənə müraciət edərək materiallarda müəssisənin adının çəkilməməsini xahiş etmişdi. Şef necə hərəkət etməli idi?

«Radio Vəst"ın redaksiyasına firmanın adı məlum idi, əməkdaşlar danışıqların tam sürətlə getdiyini bildirdilər, xəbər kommuna əhalisi üçün vacib idi və radio dinləyiciləri üçün böyük maraq kəsb edirdi. Müəssisənin adının açıqlanması sazişin pozulmasına səbəb olmazdı ki? Uzun müzakirə və düşüncədən sonra "Radio Vəst"ın redaksiyası firmanın adını çəkməmək şərti ilə aparılan danışıqlar haqqında dinləyicilərə məlumat verməyi qərara aldı.

Bir müddət sonra danışıqlar yeni mərhələyə qədəm qoydu. İndi Avstriya müəssisəsi seçim qarşısında qalmışdı: iri investisiyanı İsveçin Liseçil şəhərinə, yoxsa Çexiyadakı bir şəhərə qoymalı? Guya açıqlama sazişə və kommunada iş yerlərinin yaranmasına mane ola bilər düşüncəsi ilə yerli icra

---

*Kommuna İsveçdə ərazi-inzibati bölgü vahididir (tərc.)

hakimiyyətinin başçısı firmanın adının açıqlanmaması barədə təkrar xahiş etdi.

Bu mərhələdə planlar daha konkret idi, elə buna görə də müəssisə haqqında informasiya ictimaiyyət üçün əvvəlkindən daha artıq əhəmiyyət daşıyırdı. Firma nə qədər mötəbərdir, hansı malları buraxmaq fikrindədir, investisiya üçün hansı şərtlər irəli sürülür? Müəssisənin öz nümayəndələri adın açıqlanması barədə ən kiçik bir narahatçılıq əlaməti bildirmirdilər. Ancaq yerli icra hakimiyyətinin başçısı bu məsələni işıqlandırmaq işində təmkinlilik göstərməyi təkidlə tələb edirdi.

Hadisənin inkişafının bu mərhələsində "Radio Vəst" firmanın adını açıqlamağı qərara aldı. Müəssisənin investisiyanı Çexiyaya qoymaq haqqındakı qərarı isə yerli radiostansiya redaksiyasının düzgün hərəkət edib-etmədiyi barədə regional səviyyədə gurultulu diskussiyalara səbəb oldu. Halbuki firmanın nümayəndələri dəfələrlə bəyan etmişdilər ki, onların qərarının radioreportajlarla və açıqlama ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. "Radio

Vəst" ilə baş verən bu hadisə regional radiostansiyalar üçün tipik nümunədir. Bu və ya digər məsələnin regionun xeyrinə həll edilməsinə "kömək" üçün yerli başçılar redaksiyalara nə qədər tez-tez müraciət edirlər? Söhbət gah istehsalın yerləşdirilməsindən, gah filan xəstəxananın bağlanmasıdan, gah da hərbi hissənin köçürülməsindən və s. gedir. Mən dərinədən inanıram ki, hətta ən kiçik yerli redaksiya da söhbət ən nəcib işdən getsə belə bu cür mənafehlərlə alyansa girməmək üçün özündə güc tapmalıdır.

5-ci NÜMUNƏ: OSLODA QAÇQINLAR

Jurnalistikada belə bir qədim ənənə var: reportyor sadə adama kömək etməlidir. Bizim peşənin yazılmamış qanununa görə, jurnalist binəsiblərin tərəfində durmalıdır.

İsveçdə təqibdən qaçaraq uzaq Norrland əyalətinin kilsəsində gizlənən qaçqından daha zavallı kim ola bilər? Jurnalistdən başqa kim bu yazığa kömək etməlidir?

Nəticələrə qarşı neytral münasibət prinsipi o deməkdir ki, bizim vəzifəmiz kiməsə xeyir vermək və ya zərər vurmaq deyil. Jurnalistin qarşısında duran məsələ prezident Kennedini dəstəkləmək, yaxud baş nazir Qandini devirmək deyil. Bizim vəzifəmiz əlimizdəki maraqlı və vacib hesab etdiyimiz informasiyanı auditoriyaya çatdırmaqdır. Ancaq çoxları belə fikirləşir ki, biz ləyaqətin tərəfində durmalıyıq. Bu, yalnız təsəvvüddür. Jurnalist heç kimin *tərəfində durmamalıdır*. Bizim cəmiyyətdəki rolumuzun mənası məhz bundan ibarətdir.

İsveçin şimalındakı Osele qəsəbəsində kiçik bir kilsədə deportasiyadan gizlənən Şinkar ailəsi öz ölkəsində siyasi təqibə məruz qaldığı barədə əsas dəlil kimi türk qəzetindən kəsilmiş bir parçadan istifadə edirdi. Bu qəzet kəsiyi Şinkar ailəsinin başçısının PKK-ya yardım etdiyi üçün Türkiyənin hakimiyyət orqanları tərəfindən axtarıldığı barədə elan idi. Redaksiyanın əməkdaşları onun varlığını öyrənən kimi İsveç Televiziyasının «Nordnytt» («Şimal yenilikləri») xəbərlər proqramı axtarış elanı barədə məlumat verdi. Süjetin nəticəsində ailənin mövqeyi möhkəmləndi – sığınacaq verilməsi barədə xahişin əsası vardı, çünki ailə başçısı öz

ölkəsində siyasi təqibə məruz qalmışdı, deməli, Şinkar ailəsinin İsveçdə qaçqın statusu almağa haqqı vardı. «Nordnytt» redaksiyası bu xəbərin yayınlanması barədə qərarı ona görə qəbul etməmişdi ki, bu cür effekt əldə etsin, ona görə qəbul etmişdi ki, bu informasiyanı həqiqi və auditoriya üçün vacib saymışdı.

İsveç Televiziyasının bu regional kanalının xəbərlər redaksiyası öz təhqiqatını genişləndirdi və müxbirlərindən birini Ankaraya göndərdi. O, Milli kitabxananın arxivində aşkar etdi ki, dəlil kimi göstərilən elan saxta imiş. Şinkarın göstərdiyi tarixdəki qəzetdə axtarış haqqında heç bir elan yox idi. Guya onun çap edildiyi yerdə futbol matçı haqqında reportaj dərc olunmuşdu. Vaxtilə ailənin İsveçdəki vəziyyətini möhkəmləndirən dəlil indi onun ölkədə qalmasını sual altında qoymuşdu. Aydın oldu ki, Şinkar ailəsinin siyasi sığınacaq almağa haqqı yoxdur. «Nordnytt»un müxbiri öz təhqiqatı ilə ailəyə zərər vurmuş oldu. O, düzgün hərəkət etdimi? Jurnalistlərdən başqa binəsislərə və zəiflərə kim kömək etməlidir?

Elə isə sərhəd haradan keçir? Kömək göstərmək işində biz nə qədər irəli gedə bilərik? Kiməsə zərər vuracağı üçün əldə etdiyimiz həqiqi və vacib informasiyanı gizlətməyə haqqımız varmı?

Nəticələrə qarşı neytral münasibət prinsipi çox vaxt dilemma ilə çuğlaşır. Ancaq burada gətirilən nümunədə vəziyyət aydındır. Redaksiyanın apardığı ciddi təhqiqat göstərdi ki, ailənin irəli sürdüyü yeganə dəlili saxta hesab etmək üçün ciddi əsaslar vardır. İmmiqrasiya işləri üzrə idarə Şinkar ailəsinin sözlərinin təsdiqi kimi göstərilən qəzet kəsiyini rədd etdi və siyasi təqib əsasında sığınacaq verilməsi məsələsini hökumətə həvalə etdi. Hökumətin qərarı isə məhz axtarış haqqındakı elanın həqiqilik dərəcəsiindən asılı idi. Buna görə də saxta elan işin nəticəsi üçün bu qədər mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. İctimaiyyətin doğru informasiya almağa haqqı vardır, yoxsa yoxdur? Hər bir redaksiya özünə belə bir sual verməlidir. Hətta onun əməkdaşlarının insani

baxımdan Şinkar ailəsinə yazığı gəlsə də, hətta ailə başçısının axtarış haqqında elanı saxtalaşdırmağa əsası olsa da.

Saxtakarlığı ifşa edən informasiyanın elan edilməsi həm doğru idi, həm də zəruri idi. Nəticələrə qarşı neytral münasibət prinsipi geniş tətbiq sərhədlərinə malik olmalıdır, çünki bu prinsip cəmiyyətin kütləvi informasiya vasitələrinə inamının formalaşmasında mühüm rol oynayır. Əgər biz ən xoş niyyətlərə informasiya materialını senzuraya məruz qoysaq, auditoriyamızın bizə olan inamını tədricən yıxmış olarıq. Əgər ictimaiyyət şübhəyə düşsə ki, kütləvi informasiya vasitələri bilə-bilə bəzi mövzuların üstündən sükutla keçir (deyə ki, qaçqınlar mövzusunun), onda bu, əhalinin həmin qrupuna qarşı ciddi şübhə oyandırır, şayiələr və qabaqcadan əmələ gəlmiş rəy üçün münbit zəmin yaradar. İsveçdə insanların kütləvi informasiya vasitələrinə inamsızlığı Yeni Demokratiya Partiyasının işinə yaramışdı. Bu partiya öz seçkiqabağı mübarizəsində mətbuatda, radio və televiziya da immiqrasiya məsələlərinin üstünün vurulmaması faktından istifadə etmişdi. O zaman media qurumlarının qaçqınlar ətrafında ehtirasları qızıqdırmaq kimi xoş niyyəti (qaçqınlarla bağlı artmaqda olan münaqişələri çox da açıb ağartmaq) tamamilə əks effektlə nəticələnmişdi və xaricilərə qarşı düşmənçəsinə münasibət bəsləyən partiyanın yaranmasına gətirib çıxarmışdı.

KİV HAKİMİYYƏTİ

Kütləvi informasiya vasitələri hakimiyyətə malikdirlər. Təsir göstərmək hakimiyyətinə, tənqid etmək hakimiyyətinə, gündəliyi təyin etmək hakimiyyətinə. Kütləvi informasiya vasitələrinə qısamüddətli perspektivdə müzakirə mövzuları və xəbərlər üzərində hakimiyyət, uzunmüddətli perspektivdə isə cəmiyyətə vacib hesab edilən şeylər üzərində, meylin inkişafı üzərində hakimiyyət məxsusdur. Hakimiyyət ictimaiyyətsünaslığın

elmi axtarırlarının predmetidir, çoxsaylı və heç də mübahisəsiz olmayan fikirlər anlayışdır.

Hakimiyətin münasibətləri onunla xarakterizə olunur ki, kiminsə başqasına münasibətdə öz iradəsini həyata keçirmək imkanı var.

Maks Veber

A-nın B üzərindəki hakimiyətinin həddi A-nın B-ni heç vaxt etməyəcəyi hərəkətə məcbur etmək həddi qədərdir.

Robert A.Dal

Hakimiyət qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaqdır.

Bertran Rassel

Dövlət quruluşu və hakimiyətn bölünməsi məsələlərini öyrənən İsveç alimi Ulof Peterson hakimiyətin yuxarıdakı xülasəsinə dair öz şərhlərində göstərir: bir çox təriflər üçün ümumi olan cəhət odur ki, onlar *məqsədlərlə (qayalərlə) nəticələr* arasında mövcud olan müəyyən əlaqəni nəzərdə tuturlar. Hakimiyətə malik olan şəxs müəyyən effektə nail olmaq məqsədi daşıyır: «Təsir göstərmək o deməkdir ki, kiminsə məqsədi nəticəyə gətirib çıxarır». Beləliklə, nəticələrə qarşı neytral münasibət prinsipi jurnalistlərin hakimiyətinin cəmiyyət tərəfindən necə qəbul edilməsi üçün əhəmiyyətlidir. İnformasiyanın verilməsində bu prinsipə əməl etməyə çalışmaq o deməkdir ki, reportyor material sayəsində (onun özü və ya redaksiyası bu materialı dərc etməyi, yaxud etməməyi qərara alır) effektlər əldə etmək məqsədi güdməməlidir. Faktın açıqlanması müəyyən nəticələrə gətirib çıxarır, hətta konkret şəraitdən asılı olaraq hadisənin sonrakı inkişafına təsir göstərə bilər. Jurnalist xəbərlərlə işləyərkən belə məqsədlərin güdülməsinə qarşı fəal şəkildə mübarizə aparmalıdır.

Nəticələrə qarşı neytral münasibətin tələb olunmasının mahiyyəti də məhz bundadır. Buna əməl edən şəxs yuxarıdakı sitatlarda göstərilən mənada başqaları üzərində öz hakimiyyətini tətbiq etməmiş olur. Neytral münasibət prinsipinin nəticələrə şamil edilmə zonasının demarkasiya xəttini çəkmək çox çətindir. Biz həmişə elə vəziyyətlərlə (bu fəsildə göstərilənlərə bənzəyən hallarla) qarşılaşa bilərik ki, bu metodun tətbiqi nə mümkün olar, nə də arzu edilər. Bu prinsipi pozmağa həvəs hissi icra hakimiyyətini öz əlinə keçirən hər reportyora tanışdır. Ancaq bu hakimiyyət və jurnalist borcu bir araya sığışmayan anlayışlardır.

Oxu üçün ədəbiyyat:

Unqar Sanford J.: *The Papers and The Papares*. E.P.Dutton & So.Inc. New York, 1972, s.99.

Broder David S.: *Behind the Front Page*. Simon & Schuster Inc. New York, 1987.

Fuller Jaks: *News Values*. University of Chikago Press, 1996.

Lichter S.Robert & Noyes E.Richard: *Good Intention Makes Bad News*. Rowman & Littlefield Publishers Inc. 1996.

ZAMANLA AYAQLAŞMALI!

İNQILAB

Kimin gözləri qarşısında inqilab baş verirsə, o, vaqə olanların əzəmətini çətinliklə dərk edir. Əfsanəvi İsveç radioreportyoru Sven Yörriŋ Rusiyada Oktyabr inqilabının həlledici hadisələrinin şahidi olmuşdu, ancaq dramatizmlə dolu həmin günlərin mahiyyətini yalnız bir neçə il keçəndən sonra anlamışdı. 1917-ci ilin payızında gənc İsveç diplomatı Yörriŋ Petroqradda idi. O, matrosların Qış sarayına hücumunu öz gözləri ilə görmüş, bolşeviklərin hakimiyyətə gəlişinin şahidi olmuşdu. O vaxt baş verənlər ona heç bir məntiqi əlaqəsi olmayan pərakəndəlik, xaoslu təsiri bağışlamışdı. Hadisələrin episentridə olsa da, o, dünya tarixinin dönüş nöqtəsini, yeni dövlətin yaranma faktını görə bilməmişdi.

Bəlkə indi biz də fərqində olmadan belə inqilab şahidləriyik. Biz başa düşürükmi ki, bu gün hamı nədən danışır? «İnformasiya partlayışı» və «informasiya texnologiyasının inqilabı» – bunlar heç də yeni anlayışlar deyil. Ancaq biz baş verən təkamülün mahiyyətini anlayırıqmı, onu hiss edirikmi, onun yayılma sahəsinin vacibliyini və genişliyini dərk edirikmi, onun hara apardığını başa düşürükmi?

İnformasiya inqilabı Qış sarayına hücumdan ləng gedir, ancaq o bizim gözlərimiz qarşısında baş verir. Reportyor işlədiyim illər ərzində mən çox dəyişikliklər görmüşəm. Jurnalist sənətinin əsaslarına bu gün yiyələnməyə başlayanlar öz peşəkar fəaliyyətlərinin böyük qisminə iş şəraitinin və üsullarının ciddi şəkildə dəyişəcəyinə şahid olacaqlar.

KOMPÜTER HÜCUMU

İnformasiya inqilabı hər şeydən əvvəl texnologiyalarda deyil, hakimiyyətin bölünməsində inqilabdır. Texniki xarakterli dəyişikliklər və elmi kəşflər bizim günlərdə görünməmiş qüvvə ilə inkişaf edən hakimiyyət strukturlarında çevrilişlər üçün müqəddəm şərtləri yaradır.

80-ci illərin əvvəllərində Amerika Birləşmiş Ştatlarında kompüter təminatı olan on televiziya və radio stansiyası vardı. 1983-cü ildə mən İsveç Radiosunun reportyorlar qrupunun tərkibində radio və televiziya kompüterlərinin tətbiqi təcrübəsini öyrənmək üçün ABŞ-a getmişdim. Biz o vaxt elə fikirləşirdik ki, Amerika bu sahədə Avropadan yüz dəfə irəlidir. Ancaq hər inqilab sürətlə baş vermir. Bizim görə bildiklərimizdən çoxu texnikanın inkişafının çıxılmazlığa gətirən nümunəsi idi.

Consborodakı (Arkanzas ştatı) kiçik radiostansiyada biz kənd təsərrüfatı məsələlərini işıqlandıran bir reportyora rast gəldik. O az qala ağlaya-ağlaya bizə dedi ki, onun kompüteri ara-sıra disketləri bütün məzmunu ilə birlikdə «yeyir». Disketə yazılmış bütün mətnlər bu acgözün qarında yoxa çıxır.

Bizim getdiyimiz televiziya stansiyalarından biri Amerikanın cənub ştatlarından birindəki köhnə malikanənin zirzəmi qatında yerləşirdi. Bu stansiyanın reportyorları öz həyatlarından razı idilər. Onlar Kaliforniyadan olan dahi proqramçılarla sıx əməkdaşlıq edərək öz xüsusi kompüter sistemlərini yaratmışdılar. Jurnalistlər kompüterçilərə necə bir proqram təminatı istədiklərini və onun hansı funksiyaları yerinə yetirməli olduğunu bildirmiş, onlar da həqiqətən gözəl nəticələr əldə etmişdilər. Kompüter terminalına daxil olan bütün teleqramlar mövzular üzrə çeşidlənir və sistemin özündə də «zənbil» adlanan veriliş planına girirdi, efir vaxtı isə artıq avtomatik surətdə hesablanırdı.

Bu Basys kompüter sistemi çox keçmədən dünyanın bir sıra radio və televiziya redaksiyalarının hamılıqca qəbul edilmiş proqram təminatına çevrildi. İlk versiyasının meydana çıxmasından

15 il sonra da bu proqram öz aparıcı mövqeyini qoruyurdu və bu gün birincilik palmasını daha müasir variantlara güzəştə getmişdir. Bu kiçik radio stansiyanın reportyorları üçün də həyat gözəl idi. Redaksiya artıq çoxdan Atlantadakı o malikanənin zirzəmisindən köçüb və indi CNN adı altında bütün dünyaya veriliş verir.

80-ci illərin ortalarında İsveç Radiusunun kompüter təminatı sahəsində vəziyyət qeyri-müəyyən idi. Bəzi əməkdaşlar yeni texnikanın meydana çıxmasına qarşı şiddətli müqavimət göstərir, öz etirazlarını onunla izah edirdilər ki, kompüterləşdirmə işsizliyə gətirib çıxaracaq. «Bəs təhlükəli şüalanmaya nə deyirsiniz?» – deyə bizə sual verirdilər. ABŞ-dan qayıtdıqdan sonra bizi İsveçdə inamsızlıq dalğası və şübhəçilik gözləyirdi.

MATROSLAR HAKİMİYYƏTİ ƏLƏ KEÇİRİRLƏR

80-ci illərin ortalarında İsveçdəki bir çox xəbərlər relaksiyaları və şöbələri dünyanın əksər ölkələrində olduğu kimi teleqramları və agentliklərin məlumatlarını teletayp vasitəsilə alırdılar. Redaksiyaların girəcəyindəki çap qurğuları teleqraf agentliklərinin xəbərlərini qəbul və yenidən çap edirdi. Adi teletayp bir qayda olaraq bir orijinal və üç surət verirdi. Teletayp lentinin zolağı üçün ayrıca əməkdaş məsuliyyət daşıyırdı. O, xəbərləri çeşidləyir və rəislərə aparırdı. Təkcə bizim redaksiyada on beş belə işçi vardı. Məsul katib ağ orijinalı, xarici xəbərlər şöbəsinin redaktoru mavi surəti, informasiya şöbəsinin redaktoru açıq qırmızı surəti alırdı, fin redaksiyasına isə axırıncı, keyfiyyətə ən pis, tünd qırmızı surət qalırdı.

Xəbərlər redaksiyasının qalalarına ilk hücum 1986-cı ildə başlandı. O vaxt «Exo»nun bir neçə reportyorunun sərəncamına Basys sisteminin yenidən alınmış xüsusi kompüter terminalı verildi. Məhz bunun sayəsində «Exo»nun növbətçi gözetçilərinin – qüdrətli məsul katiblərin əlindən hakimiyyəti dartıb almağa imkan verən silah sadəcə reportyorların əlinə keçdi.

Kompüter informasiya sisteminə qoşulmuş xüsusi terminal alan jurnalistlər artıq daxil olan bütün teleqramları operativ şəkildə

oxuya bilirdilər. Bundan başqa, onlar proqramın planını izləmək imkanı da qazanmışdılar və bunun sayəsində öz süjetlərinin proqrama salınıb-salınmadığını dərhal görürdülər. Reportyor dərhal növbətçi redaktorun yanına cumaraq öz süjetini xilas edə bilirdi. İndi əməkdaşlar məsul katibin direktivlərindən, onun süjetlərə verdiyi qiymətdən və tapşırıqları necə bölüşdürməsindən xəbər tuturdular.

Ümumi işdə iştirak hissi və redaksiyada yaradıcı ideyalar axını xeyli artdı. «Hər əməkdaşa kompüter!» sözləri şüara çevrildi.

Bu, qüvvələr bölgüsünü dəyişdirən inqilabın mənbəyi oldu. Jurnalistika kreyserinin matrosları hakimiyyəti öz əllərinə aldılar. Ancaq hakimiyyətin tam zəbti yalnız 90-cı illərin əvvəlində vəqə oldu. Məhz o vaxt redaksiyamızın hər bir əməkdaşının sərəncamına kompüter verildi.

HAKİMİYYƏT XALQA KEÇİR

Yeni minillik ərəfəsində xalq tərəfindən informasiya xidmətlərinin Qış sarayına hücum başlandı. İndi yalnız redaksiyalarda və idarələrdə deyil, insanların evlərində də kompüter var. O şey ki hələ 80-ci illərin ortalarında cah-cəlal sayılırdı, müxtəlif redaksiyaların xəbərlər şöbəsinin bəzi redaktorlarının nəsibi idi, indi birdən-birə bütün fərdi kompüter sahiblərinə qismət olmuşdu. Milyonlarla adamın kompüterlə işləmək imkanı var. Milyonlarla adam İnternetə qoşulmuşdur və ondan istifadə edənlərin sayı ağlasığmaz sürətlə artır. Abunəçilər dünyanın bütün informasiya agentliklərindən daxil olan xəbərlərlə tanış olmaq imkanına sahibdirlər. Onlar cari xəbərləri dərhal oxumaq istəyirlərsə, haqq ödəyirlər, yeniliklərdən bir az gec xəbər tutmağa razıdırlarsa, haqq da ödəmirlər. Bir müddət bundan əvvəl xəbər hakimlərinin əlindən silahı güclə dartıb alan informasiya kreyserinin matrosları indi hakimiyyətin xalq tərəfindən qəsb edilməsinin şahidi olurdular.

Xalqın sərəncamında olan cəbbəxanaya yalnız informasiya agentliklərinin xəbərləri daxil deyil. İnternet minlərlə olmasa da

yüzlərlə qəzet və jurnala xalqın əlinin çatmasına imkan verir. Hazırda vətəndaşlar press-arxivlərdən praktiki olaraq qeyri-məhdud dərəcədə istifadə edə bilirlər.

Jurnalistlər tərəfindən işlənmiş materialların bu cür bolluğu bu gün çox adamın əlinin çatdığı *sənəd-orijinallarla* müqayisədə dəryada damladır. Üstəlik, hadisələrin təsviri və jurnalist referatları kifayət deyil, artıq adamlar özləri informasiya mənbələrinə müraciət edə bilirlər. Müəssisələr, idarələr, təşkilatlar və müxtəlif siyasi partiyalar İnternetdə öz səhifələrini yaradırlar. Qəzetdə xatırladılan komissiyaların işinin və təhqiqatların nəticələri tam həcmdə kiberməkanda «uçuşur». Şəhər məclisinin iclas protokolunu və yerli hakimiyyət başçısının çıxışını bələdiyyə səhifəsində tapmaq mümkündür. Baş nazirin çıxışı, hökumət üzvlərinin təklifləri, müxalifətin qarşı təklifləri və s. kimi iri müəssisələrin istehsal planları və illik maliyyə hesabatı da İnternet abunəçilərinə açıqdır.

JURNALİSTƏ YENİ TƏLƏBLƏR

Bu yeniliklər hadisələr haqqında jurnalist hesabatına qarşı alternativ nəticəyə gəlmək, qəzetdə oxuduqlarının və ya televizorda gördüklərinin həqiqiliyini yoxlamaq imkanı verir. İnternet sənədləşməsi ilə tanışlığa verilən imkan jurnalist əməyinin məhsulunu tamamlayır, ancaq onunla əsla rəqabətə girmir, bəlkə də əksinə!

Getdikcə çoxalan informasiya axınından tilovla xəbərlər tutan, onları çeşidləyən, seçən, «qablaşdıran» və təqdim edən jurnalistlərə yaxın gələcəkdə ehtiyac daha da artacaq. Ancaq hakimiyyəti devirən və davam edən inqilab və texnoloji dəyişikliklər jurnalistlərə qarşı yeni tələblər irəli sürür. Bizim auditoriyamız hadisələr haqqında qərəzli və təhrif olunmuş hesabat verən reportyorları ifşa və rədd edə bilər. Cəmiyyət müzakirə predmetini bilən, hadisənin tarixçəsini işıqlandırmağı və izahat verməyi bacaran şərhçiləri seçmək imkanına sahib olacaq. Auditoriyamızın tənqidi və tələbkar hissəsi yeni texnologiyanın

köməyi ilə öz tələblərinə daha geniş və daha operativ əks-səda alacaq. Bu da o deməkdir ki, hakimiyyət informasiya istehsalçılarından informasiya istehlakçalarına keçir.

Biz elə bir təzahürün astanasındayıq ki, onu «tələb üzrə xəbər» adlandırmaq olar. Texnikanın inkişafı ona gətirib çıxarır ki, informasiya xəbərlərinin yeni forması – «apport-xəbər» yaranır. Hansı xəbərlərə, hansı ardıcılıqla və günün hansı hissəsində baxacaqlarını tamaşaçılar özləri təyin edəcəklər. İstəyən hər kəs Nuh əyyamının məsul katibi ola biləcək, özünün maraqlarından və tələbatından çıxış edərək öz son xəbər proqramını seçəcək və tərtib edəcək. Publika xüsusi çətinlik olmadan özünə xas titizliklə öz tematikasını, proqram aparıcısını, «qablaşdırıcısını» və şərhçisini seçə biləcək. Belə televiziyanın ilk probu artıq var. Bu, ötən əsrin 90-cı illərində xəbərlərin çox uğurlu yayılma forması olan teletekstdir. Teletekst informasiya verilməsinin interaktiv formasıdır və burada tamaşaçı tanış olmaq istədiyi xəbərləri özü seçir.

Sabitləşmiş kütləvi informasiya vasitələri yaxın gələcəyin medial bazarında daha da dəyər qazanacaqlar. «Dagens Nyuxeter», «Nyu York Tayms», «Vaşinqton Post» kimi nəşrlər və digər mötəbər qəzetlər artıq çoxdan bəri informasiyanı öz xüsusi profili ilə verən əsil qurumlar kimi ad-san qazanmışlar. Bu, bir sıra radio və televiziya stanstiyalarına da aiddir. Tamaşaçıların, dinləyicilərin və oxucuların jurnalistləri və müəllifləri seçmək imkanı yarananda ayrı-ayrı jurnalist və şərhçilərin adı böyük sanbal qazanacaq.

Buna görə də biz reportyorlar çoxdan sınaqdan çıxmış jurnalist məziyyətlərinə dörd əllə sarılmalıyıq. Göndərənin doğruluğu və onun niyyətləri yeni medial şəraitdə daha mühüm rol oynayacaq. Bəs bu göndərən kimdir? Bu informasiya xaosunda kimə inanmaq olar, kimə yox? O adam inama layiqdir ki, müstəqil mövqe tutur, özünü pablik rileyşnzə (xalqla ilişkilər), yaxud təbliğata deyil, jurnalistikaya həsr edir. Nəticələrə qarşı neytral münasibət prinsipi də müəyyən dəyərə malikdir. Xəbərlərin verilməsi yalnız öz məhsulunu satmaq və başqasını öz rəyinin doğruluğuna inandırmaq məqsədilə informasiya yaymaq demək

deyil. Jurnalistika ilə yeniliklərin yayılmasının digər formaları arasındakı dəqiq demarkasiya xətti auditoriyanın bizə inanmasında mühüm rol oynayacaq. Reklam və xalqla ilişkilər var olmaq haqqına sahibdirlər, lakin jurnalistika ilə çuğlaşmamalıdırlar.

SƏRHƏDLƏRİN SİLİNMƏSİ

Kütləvi informasiya vasitələri bir qədər dəyişmiş şəkildə olsa da öz mövcudluğunu davam etdirəcəklər. Qəzetlər gələcəkdə daha yüksək dərəcədə elektron yolla yayılacaqlar, ancaq yenə də qəzet olaraq qalacaqlar. Eyni zamanda mətbu nəşrlər bizim alışdığımız mətbu nəşrlərdən fərqlənəcəklər. Çünki onlar İnternetdə radio və televiziya proqramları şəklində, yaxud əlaqə xətləri olan qlobal arxivlər kimi təmsil olunacaqlar. Üstəlik, onların yazılı orijinal-sənədlərə də əli çatacaq.

İnternetdə radio, televiziya, filmlər və sənədləşdirmə bir vəhdət halında birləşərək nə isə yeni bir informasiya vasitəsinə çevriləcək. Bu da yalnız onu istehsal edənlərin, yaynların deyil, həm də ondan istifadə edənlərin nəzarətində olacaq. Bu vəziyyət yaxın gələcəyin jurnalistlərindən ənənəvi professional vərdişlərlə müasir texnologiyalarda müşahidə olunan təmayülləri birləşdirməyi tələb edir.

Jurnalistikanın yeni rolu bizim peşənin sınaqdan çıxmış qaydalarına, informasiyanın verilməsi və yayılmasının müasir vasitələri haqqında biliklərə də əməl etməyi tələb edir. Gələcəyin jurnalisti bir növ multi-media sənətinin rəssamına çevriləcək, o həm müzakirə predmetini bilən, həm yaxşı yazan, həm də səs və təsvirlə işləməyi bacaran adam olacaq.

Bu gün artıq öz materialını yazan və montaj edən radioreportyor kimi yaxın gələcəyin televiziya reportyoru da çəkilişin və montajın əsaslarına yiyələnmişdir. Hazırda bir sıra Qərb ölkələrində yalnız jurnalist kimi yox, həm də operator və montajçı kimi işləyən çoxlu televiziya işçiləri meydana çıxmışdır. Yeni rəqəmli texnika çəkiliş prosesini və lentlərin işlənməsini xeyli asanlaşdırmışdır. Professional operatorlar və videomontaj

rejissorları yüksək texniki hazırlıq tələb edən daha mürəkkəb reportajlar və layihələr üzərində işləyəcəklər. Kiçik informasiya süjetləri isə hər halda rəqəmli kamerası olan və təkbaşına işləyən reportyorlar qrupunun inhisarında qalacaq.

Onu deməyə lüzum yoxdur ki, yazılış və montaj texnikasına yiyələnmək jurnalistin fəaliyyətində hələ uğurun rəhni deyil. Əgər o, filmdə kadrların dili haqqında təsəvvürə malik deyilsə, yaxud radiosüjetin dramaturji quruluşunun əsasları ilə tanış deyilsə, çətin ki, çəkiliş məharətinə yiyələnə bilsin.

Opreatorun və fotoqrafın sənəti dərin bilik, iş təcrübəsi, öz işinə vurğunluq və əlbəttə, istedad tələb edir. Televiziya operatorunun işi yalnız çəkilişi və videokameranın funksiyalarını bilməklə məhdudlaşmır. Videomontaj rejissorunun vəzifəsi yalnız lenti kəsməkdən və yapışdırmaqdan ibarət deyil. Burada sırf texniki vərdişlərlə yanaşı texniki təhkiyəni və dramaturgiyanın əsaslarını bilmək, kadrların kompozisiyası ilə işləmək bacarığı və kinematoqrafiya tarixinə aşinalıq tələb olunur. Yaxşı montajçı, yaxud operator olmaq üçün hansısa tematika üzrə ixtisaslaşan jurnalist kimi bu sənət sahibləri də ixtisaslaşmalıdırlar. Ancaq gələcəyin televiziya reportyoru hər halda bir neçə sənətin əsaslarına yiyələnməli olacaq, operatorlardan və reportyorlardan isə reportyorun iş prinsipinə dərinləndən bələd olmaq və ciddi ixtisaslaşma tələb olunacaq. Deməli, gələcəkdə tək-cə kütləvi informasiya vasitələrinin deyil, həm də peşələrin qovuşması baş verəcək.

Biz jurnalistlər buna necə reaksiya verməliyik? Əlbəttə, bu ilk növbədə rəylər və münasibətlər məsələsidir. Ancaq bütün hallarda biz qarşıdakı dəyişikliklərə hazır olmalı, yeni olan hər şeyə göz qoymalıyıq. Rəqəmli texnologiya bizim işimizi asanlaşdırmaqla qalmır, həm də onu daha maraqlı, daha zövqlü edir. Öz süjetini tək bircə dəfə kompüterdə montaj edən radioreportyor heç vaxt könüllü olaraq Nuh əyyamından qalma iş metoduna qayıtmaz. Axır ki ağ-qara təsvirli filmin qeyri-mükəmməlliyindən və anoloji montajın ləngliyindən canını

qurtaran televiziya reportyoru öz yeni rəqəmli montaj pultundan ayrılmağa əsla razı olmaz.

Radio və televiziya materialın yaranmasının bütün mərhələlərində artıq sürətlə rəqəmli texnikaya keçir. Rəqəmli texnologiya bu gün hər yerdə – səsin və təsvirin yazılması prosesində, montajda və yaddaşa yükləmədə və s. iştirak edir. Avadanlıq daha yığcam və yüngül olmuşdur, asan idarə olunur, yazılışın keyfiyyəti isə səs operatorunun olmamasına baxmayaraq daha da yüksəlmişdir. Televiziya reportyorları kompakt kameraları özləri ilə hər yerə daşıya bilirlər, heç kimin köməyinə ehtiyac olmadan operativ və spontan çəkilişlər apara bilirlər. Kadrların və vizual materialların bolluğu artır, bu da televiziya əlvanlığa aparır və baş verənləri təbii şəraitdə kameraya köçürmək imkanlarını çoxaldır. Bu həmçinin redaksiyalara öz kameralarını eyni vaxtda müxtəlif obyektlərdə qurmağa imkan verir. Bunun sayəsində həcmlərin həlli və redaksiyaların işinin operativliyi məsələsində yeni-yeni imkanlar yaranır.

Dünyanın bir çox radio və televiziya stansiyalarında rəqəmli maqnitofonlar praktiki olaraq bütün ağır, yöndəmsiz, maqnitli lentə yazan və tez-tez dəyişdirilməsi lazım gələn köhnə maqnitofonları sıxışdırıb aradan çıxarmışdır. Köhnə dəbli aparatlardan bir qədər yüngül olan kassetli maqnitofonlar da ölüb gedir, onlar yazılışın keyfiyyəti və istifadədə yararlılıq baxımından yeni texnologiya isə müqayisə edilə bilməz.

Rəqəmli avadanlıqla yazılmış səs və təsviri lentin sonrakı montajı üçün sürətlə kompüterə yükləmək mümkündür. Radiosüjetlər xüsusi proqram təminatı və qüvvətli yaddaşı olan fərdi kompüterlərdə montaj olunur. Proqramın iş prinsipi montajın köhnə, sınaq olmuş metoduna bənzəyir. Maqnitli lent ilə işləyən reportyor montaj nöqtəsini dəqiqliklə tapmaq üçün lenti irəli-geri fırlatmalı idi. Fırlatmanı kompüterdə daha asan yerinə yetirmək mümkündür, ancaq səsyazmanın qrafik təsvirini müşahidə etmək imkanı montaj nöqtəsinin axtarışını çox-çox asanlaşdırır.

Videomontajın köhnə metodu ondan ibarətdir ki, ilkin lent başqa kassetə köçürülür. Səhnə səhnə ardınca, epizod epizod

dalınca köçürülür. Reportyorun öz çəkilişləri arxiv lentlərinə, fototəsvirlərə, qrafik təsvirlərə, diaqramlara qarışa bilər. Aşkar çatışmazlıq odur ki, reportyor və montajçı işin lap əvvəlində süjətdə hansı epizodların hansı ardıcılıqla gedəcəyini və onların xronometrajlarını müəyyənləşdirməlidirlər. *Ardıcıl* və kadrlar üzrə montaj o deməkdir ki, kadrlar bir-birinin ardınca yerləşdirilir ki, bu onların yerini dəyişdirmək imkanını çətinləşdirir. Deyək ki, proqramın redaktoru reportyordan 2 dəqiqə 45 saniyəlik süjet tələb edir. İlk 30 saniyənin montajından sonra lazım olan videosıranı götürmək hətta ən təcrübəli televiziya işçiləri üçün də çətinlikdir. Əgər iş bitdikdən sonra reportyor görsə ki, süjetin xronometrajı 3 dəqiqədir (çox vaxt elə bu cür də olur), reportyor və montajçı süjetin ortasından bir parça kəsib götürmək məcburiyyətində qalırlar. Çünki uğurlu başlanğıc və sonluq kadrlarını kəsməyə adamın heyfi gəlir. Montajçı ortadan hansısa səhnəni kəsəndə bütün süjetin üzünü yenidən köçürməli olur. Hər belə proseduradan sonra materialın texniki keyfiyyəti pisləşir. Hər filmokopiya lentin yeni nəslə deməkdir, hər yeni nəsil də orijinaldan bir az uzaqlaşır.

Rəqəmli (qeyri-xətti) avadanlıqda montaj apararkən biz bu qəbildən olan problemlərdən qurtuluruq. Hansısa fraqmenti kəsib götürdükdən sonra kompüter lentin parçalarını avtomatik olaraq calaşdırır. Bütün montaj boyu kompüter lentin orijinalı ilə işləyir, buna görə də müxtəlif epizodları çəkilişin texniki keyfiyyətinə heç bir zərər vurmadan istənilən qədər kəsib-doğramaq, ixtisar etmək mümkündür.

Son texnologiyadan istifadə sayəsində süjetin yeni versiyaları yaranması imkanları da çox artır. Qeyri-xətti montajın müasir proqramları bir orijinal üzərində eyni vaxtda bir neçə əməkdaşın işləməsinə şərait yaradır. Bundan başqa, reportyor montaj prosesinə lap nitqin yazılışı zamanı da başlaya bilər. Belə montaj da eyni vaxtda bir neçə əməkdaş tərəfindən aparıla bilər ki, bu da xəbərlərin müxtəlif buraxılışı üçün materialın müxtəlif versiyalarını yaratmağa imkan verir.

Rəqəmli videoyazılışlar qüvvətli yaddaşı olan kompüterlərdən istifadəni tələb edir. Ancaq müasir dünyadakı

meyllər göstərir ki, kompüter texnikası tədricən ucuzlaşır. Əvvəllər milyonlarla pul xərcləyərək bahalı kameralar, mürəkkəb videomaqnitofonlar və mikş pultları almaqla yerinə yetirilən işlər artıq kifayət qədər ucuz rəqəmli kameraların və ucuz fərdi kompüterlərin köməyi ilə yerinə yetirilir. Bu proses həm də hakimiyyətin yenidən bölüşdürülməsinə gətirib çıxarır. Hakimiyyət iri şirkətlərin əlindən tədricən kiçik müstəqil radio və televiziya stansiyalarına keçir. Ən yeni texnika jurnalistlərə şəxsi firmalar açmaqda kömək edir, çünki müasir avadanlıqlar onlara efir üçün süljetləri evdəcə hazırlamağa imkan verir. Qərbdə çox sayda reportyor azad jurnalistə çevrilir. Onlar öz firmalarını və ya səhmdar cəmiyyətlərini yaratmaqla sərbəst işləməyə başlayırlar.

Jurnalist peşəsi bizdən daim təkmilləşməyi tələb edir. Peşə məharətinin əsaslarını biz hər gün süljetlərlə və reportajlarla iş prosesində öyrənirik. Ancaq biz işləndirdiyimiz sahələrdə öz kompetensiyamızı və erudisiyamızı da artırmalıyıq. Cəmiyyət sürətlə irəli gedir. Bu da bizdən daha yüksək peşəkar hazırlıq və dərin bilik tələb edir. Zamanla ayaqlaşmalı, yoxsa günün reallıqlarından ümidsizcəsinə geri qalmalı? Biz hamımız bu seçim qarşısındaıyıq.

Yerdə hadisələrin inkişafına mane olmadan, xəbəri son xəbərlərin müxtəlif buraxılışlarında yeniləşdirilmiş versiyada ədəbi dildə təqdim edərək, işdə nəticələrə qarşı neytral münasibətlər prinsipini rəhbər tutaraq, həmsöhbətlərin nə dediklərinə diqqətlə qulaq asaraq və ciddi hazırlaşaraq vacib təzahürlər və hadisələr haqqında sistemli və konkret şəkildə, həvəslə məlumat vermək vəzifəsi jurnalistdən zamanla ayaqlaşmağı tələb edir.

Oxu üçün ədəbiyyat:

Frantzisk Stephen ojh Sullivan Cohn: The J-SPAIN Revelation.
University of Oklahoma Press, 1996.

Erik FİCHTELİUS

JURNALİSTİKANIN
ON QIZIL QAYDASI

«Adiloğlu» nəşriyyatı, 2001, 190 səh.

Korrektoru: T.Quliyev

Kompüter yığımı: S.Əhədova

Çapa imzalanmışdır: 25. 12. 2001

Tirajı: 1.000 nüsxə

QEYDLƏR ÜÇÜN

JURNALİSTİKANIN ON QIZIL QAYDASI

İsveçin ən məşhur və ən təcrübəli reportyorlarından biri olan **Erik Fichtelius** tərəfindən tərtib edilmişdir. Bu qaydalar jurnalist işinin metodlarından, müsahibənin texnikasından, audio – video montajın üsullarından, radio və televiziya süjetlərinin dramaturji quruluş məsələlərindən, nitq mədəniyyətinin qorunması və efirdə danışmaq bacarığından, video və səsyzma işinin incəliklərindən, jurnalist etikasının aspektlərindən, habelə jurnalist sənətinin yaxın gələcəkdəki inkişaf perspektivlərindən bəhs edir.

Erik Fichtelius – İsveç Televiziyasının birinci kanalının (SVT) «Aktuelt» xəbərələr proqramı redaksiyasının reportyorudur. Əvvəllər İsveç Radiosunun «Exo» xəbərələr redaksiyasının müdiri, Stokholm Universiteti nəzdindəki Jurnalistika, KİV və Kommunikasiya İnstitutunun müvəqqəti professoru olmuşdur.